

ИБТИДАИ МӘКТӘБ ВӘ МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

МЕТОДИК МӘЧМУӘ

№ 1 (47)

ЈАНВАР—ФЕВРАЛ

„АЗӘРБАЈҶАН МӘКТӘБИ“

ЖУРНАЛЫНА ӘЛАВӘ

БАКЫ—1978

МҮНДЭРИЧАТ

* Елхи чанатдан асасландырылмыш конкрет програм	3
Мектеблилере өлкөмизин Эсас Гануу хаггында	6

ФӘНЛӘРИН ТӘДРИСИ

Ә. Мәммәдов — I синаф шакирдләрине нигт сәсләрини сипатмә вәрдинини ашыланмасы	9
* М. Мустафаев — Ифадәли оху естетик тәрбијәнин мұһум вәситәси ними	14
А. Сәмәдов — Нағылларын тәдриси хаггында	18
* Р. Бәсәнов — Вәдән тәрбијәси дәрсләрини сәмәрәли тәшвили йоллары	23
К. Г. Холина — Әмәк тәлими дәрсләриндә шакирдләрни мүстәгил ишләрини тәшкил етмәк үчүн дидактик материалларын тәтбиғи	26

МӘКТӘБӘГӘДӘР ТӘРБИЈӘ

«Ушаг бағчасында тәрбијә програмы»на даир методик көстәришләр	32
Е. Чәфәрова — Мектебәгәдәр јашлы ушаглары бејнәлмилел руһда тәрбијә едән	41
* Р. Не'мәтова — Идман мәшгәләсиндә ушагын һәрәкәтәтмә фәаллығыны артырмағ үчүн апарылан ишләрә даир	43
Ушагларын вә валидејиләрин севимлиси	80

ПЕДАГОЖИ МӘКТӘБ БӘЛАТЫ

В. Анисимов — Педагожи институтлара гәбул хаггында	46
К. Әлијев — Ме'зунларла әләгә ишкәмизин мұһум саһәләриндән бари ними	48

МУЭЛЛИМИН ШӘХСИ ТӘҲСИЛИ

К. Әлијев — Ибтидан синафлардә услуб мәсәләләрини тәдриси тарихиндән	51
--	----

КӨРКӘМЛИ СӘНӘТКАРЛАРЫМЫЗ

Р. Шәфәг — Маһны устады	54
-------------------------	----

ПРОГРАМ ВӘ ДӘРСЛИКЛӘР МУЗАКИРӘ ЕДИЛИР

Ш. Султанова, А. Рәхимов — «Ана дили» дәрслији хаггында	58
---	----

МӘСЛӘХӘТ

М. Чаббарова, С. Мәммәдов — Һазырлыг синафләри үчүн әтраф әләмлә танышлыг үзрә програм материалларынни планлашдырылмасы	63
---	----

ЈЕНИ КИТАБЛАР

З. Вәлијева — Дәјәрли методик вәсант	75
--------------------------------------	----

УШАГЛАР ÜЧÜN ЈАЗЫЛМЫШДЫР

З. Чаббарзадә — Инсан	76
М. Рәфизадә — Јени ше'рләр	31

Охучуларә мурачнат	8
--------------------	---

ЕЛМИ ЧӨХӨТДЭН ЭСАСЛАНДЫРЫЛМЫШ

КОНКРЕТ ПРОГРАМ

Үүн, 1978-чи ил фəалијəт кəстəрир. Ондан эвэлки ил тарихə Бəјүк Октјабрын 60 иллији, јени Конститусија или кими дахил олду. Оиун ахырынчы күнлэри халг маарифи ишчилэри үчүн чох мəнəлы һадисəлэрлə гəјд едилди. Сов-ИКП МК вə ССРИ Назирлэр Совети «Үмүмтəһсил мəkтəблэри шакирдлэринини тəлимини, тəрбијəсини вə эмəјə һазырланмасыны даһа да тəкмиллəшдирмək һаггында» гəрəр гəбул етдилэр.

Совет дəвлəтинини илк аддымларындан бизим күнлэрə гəдэр партија вə һəкүмəт халг маарифиниш инкишафына лəшинчəсинə гəјр кəстəрмиш вə кəстəрир. Вəтəнимизин тарихинин һэр бир мəрһəлəсиндə мəkтəб ишинин һəјəтын тəлəблэринə, коммунизм гуручулуғу вəзифəлэринə ујғун шəкилдə тəкмиллəшдирилмəsi һаггында партијанын мұдрик вə узагкəрэн кəстəришлэри тəйтəнə илə гəјд едилмишдир. Өлкəминимкəнлэри вə тəлəбаты артмыш, бунунда јанашы маариф системинин һəлл етдији проблемлэр дə мұрəккəблəшмишдир. Кəнчлэрини үмүми вəбтидан тəлиминə, сонра једдиллик, сəккизиллик, инди исə Конститусија тəлəблэри тəрəфиндэн гəршыја гəјулмуш үмүми ичбари орта тəһсилə кечилмишдир.

Сов-ИКП МК вə ССРИ Назирлэр Совети гəјд едир ки, һамылыгла ичбари орта тəһсилə кечмəјин баша чатмасы Коммунист Партијасынын вə совет халгынын, сосналист ичтимай гурулушунун кəркəмли наилијјəтидир. Инкишаф етмиш соснализм шəрантиндə өлкəминин бəјүмəклə олан нəсли там орта тəһсил алмыш һалда һəјəтə гəдəм гəјур ки, бу дə эмək мəһсулдарлыгынын, зəһмəткеш күтлэлэрини мəнəви мəдəнијјəтинини вə шүүрунун даһа да артмасы, коммунизм чəмијјəти адамынын формалашмасы үчүн јени имкəнлар јарəдыр.

Гəрəрдə мəkтəбин һəјəтлə, халгын јарəдычы эмəји илə ғырылмаз əлəгəsi, ичтимай тəрəггидə онун артмагда олан ролу белə гəјд едилир. Чүнки партијанын кəстəрдији јоллə ирəлијə доғру һэрəkəтиндə совет адамларынын шүүрлулуғунун мəдəнијјəтинини, тəһсилинини, вəтəндашлыг мəс'улијјəтинини сəвијјəsi бəјүк əһəмијјəт кəсб едир. Партија кəстəрир ки, бура коммунизм уғрунда мұбаризəнин чох мұһүм чəһəсидир. Мəkтəб исə бу чəһəзини чох мəс'ул сəһəсидир.

Соснализм диқəр ичтимай системлəрдэн өз кəлəчəјини шүүрлу формалашдырмасы илə фəрглəнир. Һəм дə иш јалныз халг тəсəрруфатынын инкишафы планлары илə гуртармыр. Маариф, нисанын тəлими, онда јүксək ичтимай мəгсəдлэрə чəһдини, идеја əгидəсинини, эмəјə јарəдычы мұнасибəтин тəрбијəsi илə бағлы програмлар һеч дə аз əһəмијјəт кəсб етмир.

Сов-ИКП МК вə ССРИ Назирлэр Советинини јени гəрəри јеткин соснализм чəмијјəтиндə мəkтəбин вəзифəлэрини, онларын һəллини практик јолларыны мұјјəнлəшдирэн елми чəһəтдэн əсəсландырылмыш програмдыр. «...Үмүмтəһсил мəkтəбинини башлыча вəзифəsi һамылыгла ичбари орта тəһсиль инкишаф етдирмək, тəлим-тəрбијə просесини даһа да тəк-

милләшдирмәк вә беләликлә, коммунизм чәмијјәтинин һәр-тәрәfli инкишаф етмиш гуручуларынын һазырланмасыны тәмин етмәк барәсиндә Сов.ИКП XXV гурултајынын гәрарларыны вә ССРИ-нин јени Конститусијасынын мүддәаларынын ардычыл сурәтдә һәјата кечирмәкдән ибарәтдир.

Совет Иттифагында мәктәб әсил үмүмхалг мәктәбидир. Һәјатын мәктәб гәршысында ирәли сүрдүү һәр һансы јени вәзифә дөимәдән Ленин принципләринә әсасланыр вә вәһид әмәк, политехник мәктәби олараг галыр.

Партија вә һөкүмәтимиз маариф саһәсиндә әлдә едилмиш наилијјәtlәрә лазыми гәдәр әһәмијјәт вермәклә јанашы мүһүм чатышмазлыглары да көстәрир. Онларын арадан галдырылмасы коммунизм гуручулуғунун һазырки мәрһәләсиндә ирәли сүрүлән вәзифәләрин мүвәффағијјәtlә һәллинин зәрури шәртидир.

Биринчи вә әсас нөгсан одур ки, орта үмүмтәһсил шәраитиндә шакирдләрин әмәк тәлими, тәрбијәси вә пешә сечмәкдә истигамәтләндирилмәси ичтимаи истеһсалын вә елми-техники тәрәғгинин артмагда олан талабләринә чаваб вермир. Бир чох мәзуинлар лазыми әмәк һазырлығы олмадан һәјата гәдәм гојур, әсас күtlәви пешәләр һағгында кифәјәт гәдәр тәсәввүрә малик олмурлар. Нәтичә етибарилә онлар халг тәсәррүфатында ишә кечәркән чәтинлик чәкирләр.

Орта мәктәбдә тәһсил илләри әрзиндә шакирдләр елмләрин әсасына даир дәрин биликләрә вә халг тәсәррүфатында ишләмәк үчүн лазым олан әмәк вәрдишләринә јијәләнмәли мүәјјән пешәјә мөһкәм бағланмалыдыр. Кәчләрин әмәјә гарарда гејд едилән мадди истеһсалат аләминә һазырланмасыны јакшылашдырмаг истигамәтиндә гәти дөнүш зәруридир. Буну һәр шејдән әввәл, мүәллимләрин өзләри баша дүшмәли вә шакирдләрин, онларын валидејнләринин шүүрунә чатдырмалыдырлар. Халг маарифи органлары, партија, совет, һәмкарлар вә комсомол тәшкилатлары, истеһсалат коллективләри бу мүһүм вәзифәләрин һәллиндә конкрет вә тәсиредичи көмәк көстәрмәјә чағырылырлар.

Гәрарда әмәк тәлими вә тәрбијәсинин һәртәрәfli јакшылашдырылмасы үчүн бир сыра тәдбирләр нәзәрдә тутулур. Бурада сөһбәт јалныз X(XI) синифләри битирәнләрдән, онларын пешәләри дүшүнүлмүш сурәтдә сечмәјә истигамәтләндирилмәләриндән мадди истеһсалат даирәсиндә ишләмәјә чәһдин һәр васитә илә рәғбәтләндирилмәсиндән дејил, һәм дә сәккизинчи синфи битирән јенијетмәләрдән кедир. Бу иш вәһид иллик вә перспектив план әсасында һәјата кечирилмәлидир.

Тәлимин тәшкилинин, мәктәблиләрдә јүксәк идеја-мәнәви кејфијјәtlәрин тәрбијә едилмәсинин, онларын һәјата, әмәк фәалијјәтинә һазырланмасынын сынанмыш формасы олан дәрсин бөјүк имканларындан һеч дә тамамилә истифада едилмир. Тәлимлә тәрбијәнин үзви вәһдәти принципи һеч дә һәмишә ардычыл сурәтдә һәјата кечирилмир. Мәктәблиләрин тәрбијәсинә, онларын ичтимаи фәаллығынын вә тәшәббүскарлығынын инкишафына шакирд коллективинин тәсириндән һеч дә там шәкилдә истифада едилмир.

Гәрарда гејд едилир ки, мәктәбләрин педагожи коллективләри, партија, һәмкарлар иттифагы вә комсомол тәшкилатлары тәлим вә тәрбијә ишинин сәмәрәсини, кејфијјәтини

дөнмәдән жүксәлтмәси, шакирдларын биликләрә марагынын инкишафына вә онларын өз биликләрини мүстәгил артырмаг вәрдишләрә элдә етмәсинә һәр бир дәрсин көмәк көстәрмәсинә чалышмалы: кәңчләрдә әмәжә мәһәббәт, әмәк инсанларына дәрин һөрмәт вә мадди истәһсал сәһәсиндә ишләмәжә һазыр олмаг һәвәси тәрбијә етмәли, тә'лимлә тәрбијәнин вәһдәтинин мөһкәмләндирмәли, елмларын әсасларынын өјрәнилмәсини һәјәтлә, коммунизм гуручулуғу практикасы илә даһа сых алағаләндирмәли шакирдларә Сов.ИКП-нин вә Совет дөвләтинин дахили вә харичи сийәсәти илә мүнтәзәм таныш етмәли, бөјүмәкдә олан нәсли Вәтән, Коммунист Партијасы ишинә сәдағәт, буржуа идеолокијасына вә мә'нәвијјатына барышмазлығ, социалист Вәтәнини мүдафиәжә һазырламаг руһунда тәрбијә етмәлидир. Тә'лим вә тәрбијәнин методларыны тә'лимий мазмунуна, һәјәтин тәләпләринә ујғулашдырмағын зәрурилији гәрарда хусуси гејд едилир. Тәдрис планлары, програмлар, дәрсликләр, методик вәсантларын даһа да јакшылашдырылмасы, мәктәбин тәдрис-малди базасынын мөһкәмләндирилмәси үзрә гәрарда бир сыра тәдбирләр нәзәрдә тутулмушдур. Гәрарда көстәрилик ки, мәктәб програмлары вә дәрсликләри бир чох һалларда лүзүмсуз мә'луматла вә икинчи дәрәҗәли материалла һәддиндән артығ жүкләнишидир ки, бу да шакирдлардә мүстәгил јарадычылығ иши вәрдишләринин әмәдә кәлмәсинә мане олур. Она көрә дә дәрс планларында, програмларда, дәрсликләрдә дәјишиклијин едилмәси зәрури һесаб олуимушдур. Һәддиндән артығ мүрәккәб вә икинчи дәрәҗәли материалын програмлардан вә дәрсликләрдән чыхарылмасы гә'ти шәкилдә гејулмушдур. Кичик јашлы мәктәблиләрин рәссамлығ тәһсилинин сәвијјәсини жүксәлтмәк вә онлары физики чәһәттән инкишаф етдирмәк мәғсәдилә I—III синифләрдә тәсвири сәнәт, мусиги вә маһны, бәдән тәрбијәси тәдрисини лазыми шәраит јарандығча орта вә сәккизиллик мәктәбләрин јухары синифләринин ихтисас тәһсили олан мүәллимләринә вермәк мәғсәдәујғун һесаб едилмишдир.

Гәрарда валидеји һимајәсиндән мәһрум олан ушағларә хусуси гәјғынын көстәрилмәси, үмүмтәһсил мәктәбләрә јанында һазырлығ синифләринә ушағларын гебулуну кенишләндирмәжә хусуси әһәмијјәт верилир.

Гәрарда комсомол вә пионер тәшкилатларынын ролуну артырмаг, мәктәблиләрин тәрбијәсиндә, онларын ичтиман фәаллығи вә тәшәббүскарлығынын инкишафына шакирд коллективинин тәсирини артырмаг тәклиф олунур.

Өзүнүн тәмәннасыз хидмәти илә һамынын һөрмәтини вә шөһрәт газанмыш халғ мүәллиминдән еһтирамла бәһс олунур. Мүәллимләрин һазырланмасы вә онларын ихтисасынын артырылмасы, мүәллимин әмәји вә истираһәтинин тәшкили, мәишәтинин јакшылашдырылмасы, нүфузулу мөһкәмләндирилмәсинә даир бир сыра тәдбирләр мүәјјәнләшдирилмишдир. Ушағларын вә кәңчләрин тә'лим вә тәрбијәсиндә хусуси фәргләнән ән јакшы мүәллимләрин мүкафатландырылмасы үчүн «Халғ мүәллими» фәхри ады мүәјјәнләшдирилмишдир.

Мәктәб, мүәллим һағгында әсил Ленин гәјғысы, партија гәјғысы олан бу тарихи гәрар совет мәктәбинин кәләмәк инкишафынын конкрет програмыдыр.

МӘКТӘБЛИЛЭРЭ ӨЛКӘМИЗИН ӘСАС ГАНУНУ ҲАГГЫНДА

ССРИ Маариф Назирлијинин «Орта үмүмтәһсил мәктәб шакирдләринин ССРИ Конституциясыны, Сов.ИКП МК-нын Баш катиби, ССРИ Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин сәдри, Конституция Комиссиясынын сәдри Л. И. Брежневин «Совет Сосиалист Республикалары Иттифагы Конституциясынын (Әсас Ганун) ләһиһәси вә ССРИ Али Советинин һөввәдәнкәнар једдинчи сессиясында онун Үмүмхалг музакирасинин нәтиҗаләри һаггында» методик мәктубундан.

Сов.ИКП МК октябр (1977-чи ил) Пленумунун гәрарлары, Сов.ИКП МК-нын Баш катиби, ССРИ Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин сәдри Л. И. Брежневин ССРИ Али Советинин һөввәдәнкәнар једдинчи сессиясында мә'рузәләри вә чыхышларынын, ССРИ-нин јени Конституциясы, сессиянын дикәр сәнәдләри вә материалларынын, Сов.ИКП МК, ССРИ Али Совети вә РСФСР Али Советинин Бөјүк Октябр сәһләст ингилабынын 60 иллији илә әләгәдар биркә тәнтәһли иҗласынын материалларынын шакирдләр тәрәфиндән өјрәнилмәсинин тәшкили халг маарифи органларынын, мәктәб вә мәктәбдәнкәнар мүәссисәләрин, бүтүн мүәллимләрин мүһүм вәзифәси һесаба олунар.

Шакирдләрин ССРИ Конституциясынын өјрәнилмәләри үзәрә бүтүн иш совет мәктәбинин башлыча тәлим-тәрбијә вәзифәләринин мүвәффеҗијәтлә һәллине, бүтүн тәрбијә ишине комплекс јанашмаја, шакирдләрдә совет вәтәни гаршысында вәтәндашылыг борчунун формалашмасына, сәһләстмизин наҗлијәтләринин кешијиндә дурмага, вәтәһләрәвәр вә бејһәлмиләлчиләрин, коммунизм чәмијјәтинин фәәл гуручуларынын тәрбијәсинә көмәк етмәјә истигамәтләндирилир.

ССРИ Конституциясынын, Л. И. Брежнев јоллашынын мә'рузәсинин, ССРИ Али Советинин һөввәдәнкәнар једдинчи сессиясынын дикәр сәнәд вә материалларынын шакирдләр тәрәфиндән өјрәнилмәси ССРИ Маариф Назирлијинин «Мәктәблиләрә Бөјүк Октябрын 60 иллији һаггында», «Мәктәблиләрә өлкәмизин Әсас Гануну һаггында», «Сәккизинчи синиф шакирдләринә ССРИ-нин јени Конституциясы һаггында», «ССРИ-нин Дәвләт символлары вә ритуаллары» адлы төвсәјәләрин мәктәбләрдә вә мәктәбдәнкәнар тәшкилатларда јеринә јетирилмәси сәһәсиндәки ишләрин һесаба алынмасы илә һәјата кечирилир.

І. ССРИ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫН ШАКИРДЛӘР ТӘРӘФИҢДӘН ВУ МӘГСӘДЛӘ АҖРЫЛМЫШ ХҮСУСИ МӘШҖӘЛӘЛӘРДӘ ӨЈРӘНИЛМӘСИ

І—ІІІ синифләрдә 3—4 мүсәһибә кечирилир. Мүсәһибәләрин мөвзулары вә нүмунәви мәзмуну:

Бөјүк Октябрын вәтәнинин Конституциясы. 1917-чи илин октябрында Ленин партијасынын рәһбәрлији алтында әмәкчи халгын әуләмкарлар үзәриндә гәләбәси. Совет һакимијјәти-

нин гурулмасы. Лени һајат гуручулугу. Сосиалиамин гәләбәси ССРИ-нин јени Конститусијасы—һајатымызын Әсас Ганууну-дур.

Бизим Вәтәнимиз Совет Сосиалист Республикалар Иттифагыдыр. Советләр Иттифагы бүтүн совет халqlарынын мөһрибан айләсидир. Өлкәмиздә бүтүн һакимијјәт халqа мәхсус-дур. Халq депутатлары Советләри, ССРИ-дә бүтүн сәрвәт эһмәткешләрә мәхсусдур. Совет адамлары өзләри вә бүтүн халq үчүн ишләјир. 15 бәрабәр һүгүглу Совет Сосиалист Республикасы Советләр Иттифагына—гардашлыг вә халqlар достлуғунун сарсылмаз иттифагына дахилдир. ССРИ сүлһсә-вәр өлкәдир; бизим партијамыз вә халqын бүтүн дүнјада сүлһ уғрунда мүбаризәси.

Советләр өлкәсинин вәтәндашы. ССРИ-нин Конституси-јасы бүтүн совет адамлары үчүн әсас ганундур. Совет өлкә-синин вәтәндашы јүксәк аддыр. Совет адамлары Ленин пар-тијасынын рәһбәрлији алтында коммунизм гуручулугунда фәал иштирак едир, өзүнүн вәтәндашлыг борчуну намусла јеринә јетирирләр.

ССРИ-нин бүтүн вәтәндашлары вәтәнимизә фәјда вермә-јә, онун гүдрәтини мөһкәмләндирмәјә, ону дүшмәнләрдән мүдафиа етмәјә, бүтүн дүнјада сүлһ уғрунда мүбаризә апар-маға борчлудурлар. Мәктәблиләр— ССРИ-нин кәңч вәтән-дашлары вичданла охумаға, шакирдләр үчүн гәјдалары, октјабрјат гануnларынын јеринә јетирмәјә, инсанлара диггәт-ли вә гәјыкеш мүнәсибәт бәсләмәјә, халq малыны горумаға, ичтимаи ишләри јеринә јетирмәјә, Вәтәнимизә күчләри ча-тан фәјда вермәјә борчлудурлар.

Мусаһибәнин мөвзусуну ачмаг үчүн мүәллим ушағларын анлаг сәвијјәсинә мувафиг мәсәләләр сечир, онлары ушағла-ры әһәтә едән сосиалист һәгигәтиндән көтүрүлмүш мисаллар-ла конкретләшдирир.

II. ПРОГРАМ МАТЕРИАЛЫ КЕЧИЛӘРКӘН ССРИ КОНСТИТУСИЈАСЫНЫН ӨЈРӘНИЛМӘСИ

Ибтидан синиф мүәллимләри өјрәнилән материаллар вә ушағлара таныш олан һәјәти фактлар әсасында Конституси-јанын онларын анлағына мувафиг олан һалларыны ачыр, би-зим сосиалист һәгигәтимизи, совет һәјәт тәрзини, совет ада-мынын мә'нәви симасыны, онун вәтәнә, әмәјә, үмүмхалq мүл-кијјәтинә, тәбиәтә, өз вәзифәләринә мүнәсибәтини характери-зә едир. Кичик јашлы мәктәблиләрин ССРИ Конститусијасы илә таныш едилмәсиндән әсас мәгсәд онларда вәтәндашлыг һиссләри, совет вәтәнинә мәһәббәт тәрбијә етмәк, онларын ичтимаи-әхлағи тәчрүбәсини инкишаф етдирмәкдир.

III. ССРИ КОНСТИТУСИЈАСЫНЫН ДӘРСДӘНКӘНАР ВАХТЛАРДА ТӘБЛИҒИ

Мәктәблиләрин ССРИ-нин Конститусијасыны, ССРИ Али Советинин нөвбәдәнкәнар једдинчи сессиясында Л. И. Бреж-нев јолдашын мә'рузә вә чыхышларыны, сессиянын диқәр сәнәд вә материалларыны дәрәдәнкәнар вахтларда өјрәнмә-ләри партија тәшкилатларынын рәһбәрлији алтында, комсо-

мол ва пионер тәшкилатларынын сых алагәси шәраитиндә һә-
јата кечириллр. Бу заман дәрс вә дәрсдәнкәнар иш формала-
рынын вәһдәтини вә гаршылыгы алагәсини, шахирдләрин
ичтиман-сијаси инкишафыны, идраки вә јарадычы фәаллы-
гынын имканларыны тәмин етмәк заруридир.

Бүтүн мүәллимләрин, пионер баш дәстә рәһбәрләринин
мүһүм вәзифәси кәнч ленинчиләрә ССРИ-нин Әсас Ганунунун
әһәмијјәтини ачыб кәстәрмәкдән, онларда жүксәк мәнәви
мәс'улијјәт һисси, ССРИ-нин вәтәндашы олмағ һиссини ојат-
магдан ибарәтдир. Ингилаби, дөјүш вә әмәк шөһрәти јерләри
үзрә Үмумиттифағ јүрүшүндә, пионерләрин «Ленин јолу илә,
Октјабр јолу илә кедирик!» маршында мәктәблиләр јени Со-
вет Конституцијасынын нечә јашамасы, тәсир кәстәрмәси,
ишләмәси илә, зәһмәткешләрин өз Әсас Ганунларыны һәјата
нечә тәблиғ етмәләри илә практик сурәтдә таныш олурлар.
1977-чи ил 7 нојабр әрфәсиндә кечирилмиш Үмумиттифағ
пионер топланышы кәнч ленинчиләрлә идеја-сијаси ишин мү-
һүм мәрһәләси олду. Бүтүн дәстә вә дружиналарда «Сарсыл-
маз Совет Сосналист Республикалары Иттифагы», «Сов.ИКП
халғ үчүн мөвчуддур вә халға хидмәт едир», «Советләр өлкә-
синин вәтәндашлары», «Сүлһү һәјата кечирмәјин Ленин
програмы» «Бизим хошбәхт ушағлығымыз үчүн доғма Вәтәни-
миз сағ олсун!», «Һамыја орта тәһсил», «Ики дүнја — ики
ушағлығ» мөвзусунда пионер топланышларынын кечирилмә-
синә башланмышдыр.

ОХУЧУЛАРА МҮРАЧИӘТ

Мәчмуәнин редаксиясы мәчмуә, онда
дәрч едилән мөгаләләр һағгында оху-
чуларын тәғиди гәјдләринә, мулаһизә
вә тәклифләринә сон дәрәчә диғәтлә
јанашыр.

Редаксия охучуларын фикирләри
илә, әсасән, елми конфранс вә сессия-
ларда методист, мүәллим вә тәрбијәчи-
ләрлә шахси керүшләр, мәктублашма
васитәсилә таныш олур. Бундан әлава,
республиканын бир нечә рајонунда мәч-
муәнин музакирәси кечирилмиш, охучу-
ларын арзу вә истәкләри ојронилмиш-
дир. Охучуларын һәр һансы тәғиди
мулаһизәси редаксияны дүшүндүрүр,
ибтидан тә'лимни, мәктәбәгәдәр тәрбија-
нин мәзмунунун форма вә васитәләри-
нин, хусусилә методларынын тәкмил-
ләшдирилмәсиндә онлардан истифадә
олунур.

Көләчәндә мәчмуәнин ишини јажшы-
лашдырмағ мәғсәдилә редаксия даһа

кәшиш өлчүдә охучуларын рәјләри илә
таныш олмағы фәјдалы һесаб едир
(сон үч елми нөмрәләри үзрә). Бунунла
әлағәдар редаксия охучуларла әнкет
сорғусу кечирмәја лазым биллр:

1. Һансы мөгалә вә материаллары,
онларда мөһз нәја даһа дәјәрли һесаб
едирсиниз?

2. Һансы характердә (мөвзуда) мөга-
ләләрә даһа чох әһтијаж һисс едирсиниз?

3. Бә'зан мәчмуәнин, әсасән, бир
проблемә һәср олунмасына нечә бахыр-
сыныз? Әкәр фәјдалы һесаб едирсиниз-
сә, Һансы проблемләри мәсләһәт көрүр-
сүнүз?

4. Һансы мөгаләләр вә нә үчүн хошу-
нуза кәлмир?

5. Мәчмуәнин мәзмунуну, тәртиба-
тыны јажшылашдырмағ үчүн арзу вә
тәклифләриниз?

Ҷавабларынызы көзләјирик.
Редаксия.

I СИНИФ ШАКИРДЛАРИНА НИТГ СӘСЛӘРИНИ ЕШИТМӘ ВӘРДИШИНИН АШЫЛАНМАСЫ

Ә. МӘММӘДОВ

Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин диссертанты

I синифда әдәби дилин орфоепик нормаларынын өјрәдилмәси ана дили тәлими системинә лазымынча дахил олмамышдыр. Дәрсликдә орфоепик нормаларын өјрәдилмәсинә хидмәт едән чалышмалара аз јер верилдијиндән бу сәһәдә башлыча иш мұәллимләрин өһдәсинә дүшүр. Кировабад шәһәриндә, Шамхор, Газах, Товуз, Гасым Исмајылов районларында чалышан 315 мұәллимлә апарылмыш мұсаһибә кәсәрдә ки, оларын һеч дә һамысы бу вәзифәни һәвәслә јеринә јетирмә. Олардан 35 нәфәри орфоепик нормаларын мәнимсәдилмәси дедикдә, јалпыз шакирдләрин дүзкүн тәләффүз едә билмәдикләри, сәсләнмәсинә кәрә јакын сәслә гарышдырдыглары сәсләрин (ш-с, р-ј, р-л вә с.) дүзкүн тәләффүзү үзрә иши нәзәрдә тутурду. 23 нәфәр шакирдян чох сүр'әтлә данышмасыны, вурғу вә интонасија сәһвләрини орфоепик сәһвләр һесаб етди. 178 нәфәр бу иши шакирдләрин нитгиндәки ән кобуд јерли шинәз хүсусијјәтләри илә (хүсусилә фонетик хүсусијјәтләрлә) мәһдудлашдырдыгыны билдирди. Јалпыз 79 нәфәр (25 фәиз) орфоепик нормалары дүзкүн фәргләндирә билди. Көрүндүјү кими, мұәллимләрин тахминән 50 фәизи мәсәләјә гисмән дүзкүн јанашмышды.

Олардан 21 нәфәри дәрсликдәки мұвафиг чалышмалардан әләвә һеч бир чалышма јеринә јетирмәдијини, 23 нәфәр дәрсликдәкиләрдән әләвә һәмин типли даһа бир чох чалышмалар тәшкил етдијини, јалпыз 35 нәфәр дәрсликдә

киндән әләвә бир нечә нөв јени чалышмалар вердијини, јарадычы ишләдијини билдирди.

Көрүндүјү кими, бир чох һалларда мәктәб тәчрүбәсиндә орфоепик нормаларын мәнимсәнилмәси үзрә иш тәсәдүфдән-тәсәдүфә апарылыр.

Тәләффүз үзрә иш дедикдә, илк нөвбәдә нитгин сәс чәһәти үзәриндә иш, нитг сәсләринин дүзкүн тәләффүзү нәзәрдә тутулур. Бунун үчүн исә нитги ешитмә үзрә ишин апарылмасы сон дәрәжә вәһибдир. Нитги ешитмәнин башлыча компонентләри һансылардыр? Бу, әввәлә, физики ешитмәдир, башга сөзлә, сәсләнән нитги јүксәклијин мұхтәлиф диапозонларында гаврамаг габилијјәтидир: икинчиси, фонематик ешитмәдир, башга сөзлә, нитгин бүтүн сәсләрини һәмин дилин фонетик системинә әнд етмәклә фәргләндирмәк вә јенидән һасил етмәк габилијјәтидир: үчүнчүсү, топ һисси илә сых вәһдәтдә олан јүксәк сәс ешитмәдир, башга сөзлә, нитгдә онун методика вә тоһуну вә ја тембр рәикини дүјмаг вә јенидән һасил етмәк габилијјәтидир: нәһајәт, сүр'әти дүјма илә сых вәһдәтдә олан ритм һиссидир, башга сөзлә, нитгдә тәләб олуған сүр'әт вә ритм шәраитини дүјмаг вә јенидән һасил етмәк габилијјәтидир (бах: С. Ф. Иванова, Речевой слух и культура речи. Изд. «Просвешшеније», М. 1970, сәһ. 11).

Шүбһәсиз, бураја дилин өјрәнилмәсинин дикәр сәһәләри, хүсусилә пунктуасија илә бағлы мәсәләләри дә әләвә етмәк олар. Лакин биз бу

мәғаләдә нитги ешитмә габилијјә-
тинин јалпыз бир сәһәси фонема-
тик ешитмә илә кифәјәтләвәчәји-
миздән башға мәсәләләр үзрә ахта-
рыш апармағы лазым билмәдик.
Н. И. Жинкин көстәрир ки, дүзкүн
тәләффүзүн еталону шакирдни
ешитмә анализаторунда әмәлә
кәлир. О, өз тәләффүзүнә ешитмә
әкс-әләгәси үзрә мүстәғил нәзарәт
едә биләр. Бә'зән ушаг дүзкүн
ешидир, лакин јанлыш тәләффүз
едир: мәсәлән, шал әвәзинә сал де-
јир. Әкәр бири салы башына бағла
десә, ушаг она дүзәлиш верир:
«Белә демәзләр, дүзкүн де». Лакин
өзү дүзкүн демәк истәдикдә шал
сөзүнү сал шәклиндә ишләдир.
(Н. И. Жинкин. Психологические
основы развития речи. В книге
«В защиту живого слова», «Прос-
вешшеније», М. 1966, сәһ. 11).

I синиф шакирдләри бир сыра
сәсләри тәһриф едирләр. Онлар бә'-
зи сәсләри гејри-дәгиг тәләффүз
едир, гарышдырырлар. Белә нөг-
санлар мүхтәлиф сәбәбләрдән ирә-
ли кәлир: мәсәлән, р сәсинин ди-
лин арха һиссәсиндә, јахуд дилчә-
јин көмәји илә тәләффүзү лап ер-
кән јашлардан артикулјасијанын
тәһриф олунмасы илә бағлыдыр.
Бә'зи сәсләри тәләффүзү заманы
һава ахыны дилин јанларындан,
јахуд бир јанындан кечир, нәтичә-
дә әслинә бәзәмәјән сәс алыныр.
Азғыны демәк олар ки, ачмадан,
бурнунда данышпаш ушағларә да
раст кәлирик.

Сәсләрин гарышдырылмасы һал-
ларыны һәмнишә артикулјасијанын
тәһриф олунмасы кимн гәбул
етмәк доғру олмаз. Белә вәзијјәт
бә'зән шакирдләрин сәсләри дүз-
күн гаврамалары, бә'зән исә ешит-
мә габилијјәтинин, үмумијјәтлә,
нитгинин инкишафы сәвијјәсинин
ашағы олмасы илә изаһ едилмәли-
дир.

Тарда, јахуд пианинода чалмағы
арзу едән ушағларын мусигини
ешитмә габилијјәтинин јохладыгдан
сонра онларла ишә башлајырлар.
Лакин ана дили дәрсләриндә бу
чәһәт нәзәрдән гачырылыр. Бизчә,
«онсуз да ушаг һәр шеји ешиндир»
фикри илә разылашмағ сәһәдир.

Мәһз бунун нәтичәсидир ки, ша-
кирдлар ифадәли охумағ, чанлы
вә образлы данышмағ вәрдишинә
јијәләнмәдән мәктәби тәрк едир-
ләр. Һалбуки нитги ешитмә габи-
лијјәти олмадан һәр һансы алат-
дә чалмағы өјрәнмәк гәдәр чәтин-
дир.

Нитги ешитмә дедикдә бу вә ја
дикәр сөз, ифадә вә чүмләләрдә
бүтөвлүкдә рабитәли мәтнин сәс-
ләнмәсиндә ән мүхтәлиф чаларлығ-
лары ајырмағ габилијјәти нәзәрдә
тутулур (Е. В. Јазовитскиј. Гово-
рите правильно. Изд. «Просвешше-
није», М., 1964, сәһ. 130).

Ибтидан синиф шакирдләринин
грамматика вә јазы гәјдаларыны
мүвәффәғијјәтлә мәнимсәмәләри,
шифәһи вә јазылы нитгләринин
нормал инкишафы онларын фонетик
ешитмә бачарығынын дүзкүн
инкишафындан асылыдыр. Она кө-
рә дә ушағларын мәктәбә кәлдик-
ләри илк күндән е'тибарән онлар-
дә фонематик ешитмәнин инкишаф
етдирилмәсинә чидли әһәмијјәт
верилмәлиндир. Чалышмағ лазым-
дыр ки, ушағлар нитг сәсләрини
дүзкүн, дәгиг тәләффүз етмәк, он-
лары тәсниф етмәк, сөзләрин тәһ-
лили нәтичәсиндә онларын сәс тәр-
кибинин ајдын тәсәввүр етмәк га-
билијјәтинә ијәләнсинләр. М. А.
Рыбникова јазыр: «Инкишаф ет-
мәмиш, гејри-дәгиг нитг сәсләрин
гарышдырылмасы илә, ајдын олма-
јан диксија илә, самит вә саитлә-
рин кифәјәт гәдәр ајдын
олмамасы илә фәргләнир. Нитг
үзәриндә иш фонетик дәгиг-
лијин инкишаф етдирилмәси вәзи-
фәсинн гаршыја гојмалыдыр.
(Очерки по методике литературно-
го чтения, М., 1963, сәһ. 149). Чох
вахт белә дүшүнүрләр ки, мәктәбә
кәлән ушағларын әксәријјәти нитг
сәсләрини дүзкүн тәләффүз едир.
Апардығымыз тәдгигатын нәтичә-
ләри исә I синифә гәбул едиләнләр-
рин 52 фәизинин тәләффүзүнүн
нөгсанлы олдурғуну көстәрир. Бу,
на илә изаһ едилә биләр? Тәчрүбә
көстәрир ки, истәр аиләдә, истәр
һазырлығ синифләринчә, истәрсә
дә ушаг бағчаларында, адәтән,
ушағларын сәс тәләффүзү нөгсан-

ларынын дүзэлдилмәсинә аз-чох дигәт јетирилдији һалда, она гар-шы профилактик тәдбир көрүлмүр, еркен јашлардан бу саһәдә лази-мича иш апарылмыр, онларда дүзкүн тәләффүз вәрдишләринин формалашмасына фикир верил-мир.

Әслиндә бу саһәдә бүтүн ишләр ушагларын мәктәбәгәдәр јаш дө-в-рүндә һәјата кечирилмәлидир. Ушаглар һәлә мәктәбә кәләнәдәк бүтүн бу габилитетләрә јијәләнмә-лидирләр. Лакин мәлум олдугу кими, республикамызда мәктәбә-гәдәр јашлы ушагларын аз бир гисминин (тәхминән 20—25 фан-зинин) ичтиман тәрбијә (ушаг бағчасарында вә һазырлыг синиф-ләриндә) чәлә едилмәси һәмин мә-сәләнин һәллине имкан вермир. Буну нәзәрә алараг ушагларын мәктәбә һазырланмасы мәгсә-дәлә азгуст ајында тәшкил олу-нуш он күнлүк мәшғәләләр вә әлифба тәлиминә һазырлыг дө-в-рүндә бу саһәдә ишин дүшүнүлмүш сисеминин тәшкил едир. Бу са-һәдә иш совралар әлифба тәлимин дөврүндә дә ардычыл давам етди-риләр.

1976/77-чи дәрс ичинин баш-ланмасына бир гәдәр галмыш ав-густун ахырларында Кировабад шәһәриндәки 27 нөмрәли мәктәбдә I синфә кәләчәк ушаглардан тәш-кил олуномуш группун ушаглары илә һәмин синфә ушаг бағчасындан кә-ләчәк ушагларла, һәмчинин Шам-хор рајону, Чапарлы кәндиндәки орта мәктәбин I синфинә кәләчәк ушагларла мүәјјәнедичи экспери-мент апарылды. Экспериментин мәгсәди ушагларын нитгә нечә ји-јәләндикләринин мүәјјәнләшдирмәк-дән, онларын нитгиндәки нөгсанла-рын ашқара чыхармагдан ибарәт иди. Эксперимент Чапарлы кән-диндә 25, Кировабадда исә 55 ушагы аһатә едирди (15-и ушаг бағчасындан, 40-ы мәктәбдән). Группа мәшғәлә просесиндә ушаг-ларын нитгә үзәриндә мушаһидә-ләр тәшкил олуңду вә гејдләр кө-түрүлдү. Бундан әлазә, һәр бир ушагла фәрди мүсаһибә апарылды. Ушагларын әксәријјәтинин (57 нә-

фәрин) нитгә демәк олар ки, нөг-сансыз иди. Чидди нөгсанлара 23 нәфәр јол вермишди (шәһәрдә 11, кәнддә 2 нәфәр).

Мәлум олдугу ки, һәтта нитгә нөг-сансыз олан ушагларын да бир гисми сәсләри дүзкүн ешитмир вә ајдын тәләффүз едә билмир. Нитг сәсләринин фәргләндирилмәсиндә, сөзүн сәс тәркибинин тәһлилиндә исә онларын әксәријјәти чәтинлик чәкирди. Гејд едилмәлидир ки, шә-һәрдә нөгсанларын әксәријјәти мәктәбдә тәшкил олуномуш група чәлә едилмин ушагларын һесабы-на иди. Ушаг бағчасында кичик группдан башлајараг бу саһәдә апа-рылмыш ардычыл вә сисемли иш өз мүсбәт нәтијәсини көстәрирди. Бу ушаглар мәктәб тәлиминә башладыгдан сонра эксперимент гејүлдү. Экспериментин мәгсәди шакирдләрә ашагыдакы бачарыг вә вәрдишләри ашыламаг иди:

- 1) сөзләрин сәс тәркибинин мүәј-јәнләшдирмәк;
- 2) сөзләрдә саит вә самити прак-тик шәкилдә фәргләндирмәк;
- 3) сөзләрдә сәсләрин сајыны мү-әјјәнләшдирмәк;
- 4) бир сәсә көрә фәргләнән сөз-ләрдә фәргли сәси мүәјјәнләшдир-мәк.

Эксперимент белә бир рајдада апарылды. Сазад тәлимин дөврүн-дә һәр бир јени сәслә (һәрфлә) танышлыг просесиндә муәллимин апардыгы ишдән әлазә һәфтәдә бир дәфә 20—25 дәгигәлик хүсуси орфоэпија мәшғәләләри тәшкил едилди. Бу мәшғәләләрдә шакирд-ләрин һәмин мәрһәләдә әлифба дәрслијиндә раст кәлдикләри сөз-ләрдән әлазә сәс тәркиби јени сөз-ләрин тәләффүзү үзәриндә дә иш апарылды: мәсәлә, д һәрфи кечи-ләндә унут, удду; р һәрфи кечилән-дә дуру, дара, Тура, Туран, Анар; ы һәрфи кечиләндә артыр, нарын; о һәрфи кечиләндә онда, ондан, дон, донду, орта; ј һәрфи кечилән-дә рајон, ајран, јајыр, таја, тој, дајы, јурд; л һәрфи кечиләндә Алај, јаллы, атлы, ајылар, далаң вә с. Јени сөз һеч бир әјанилијә истинад етмәдән јалныз шакирдлә-рин ешитмә гаарајышына тәгдим

олунду. Онлар сөзү экспериментатордан ајдын ешидир. Һәр бир сәси нечә тәһлил етмәји ондан өјрәнирдиләр. Савад тәһлими баша чатдыгдан сонра 27 нөмрәли мәктәбиң ики I синифиндә фәрди јохлама иши верилди. Шакирдләрден ашағыдакылар тәләб олуноурду:

1) мәктәб, сүнбүл, Москва, күлдан, дәстә, өкүз, колхоз сөзләринин сәс тәркибинин мүәјјәнләшдир;

2) һәмин сөзләрдә саит вә самитләри фәргләндир;

3) мүәллим, Наилә, радио, пионер, аилә сөзләриндә сәсләрин сајыны мүәјјәнләшдир;

4) од-от, дәр-тәр, габ-ган, аз-ас, шал-сал сөзләриндә фәргли сәси тап.

Нәтичә белә олды:

Синифләр	Чалышмалар үзрә чаваблар											
	I			II			III			IV		
	Дүжүн	Нөгсанлы	Чаваб вермәди	Дүжүн	Нөгсанлы	Чаваб вермәди	Дүжүн	Нөгсанлы	Чаваб вермәди	Дүжүн	Нөгсанлы	Чаваб вермәди
Эксперимент 27 нәфәр	21	6	—	27	—	—	19	6	2	21	5	1
Контрол 29 нәфәр	14	11	4	21	7	1	11	12	6	17	9	3

Фәрди соргу процесиндә о да мәлум олды ки, экспериментал синифдә шакирдләрин әксәријјәти суала чәлд чаваб вердији һалда, контрол синифләрдә шакирдләрин тәхминән јарысы дурухур, фикирләшир, экспериментаторун әлава суалына, көмәјинә мөһтач галыр, бир гисми исә чаваб верә билмирди.

Экспериментин нәтичәләри бир даһа көстәрди ки, шакирдләрин фонематик ешитмә габилијјәтини инкишаф етдирмәк үчүн јалныз ешитмәјә әсәсләнән мәшгәләрә үстүнлүк вермәк ләзымдыр. Шакирдләр јеничә таныш олдуғлары сөзү охудуғда, онунла ифада олуна әшја шәклинә бахдығда јадла сахлама мөһкәм олурса да, лүғәт еһтијаты мадди әсәс үзрә зәңкиләнширсә дә фонематик ешитмә зәиф инкишаф едир. Дөғрудур, һазырда ушағ бағчаларынын мәктәбә һазырлығ группарында, һәмчинин һазырлығ синифләриндә ушағларын фонематик һазырлығы диггәт мәркәзиндәдир. 1977—78-чи дәрс илиндән фәалијјәт көстәрән һазырлығ синифләриндә бу мәсәлә хүсусилә ајдын гојулмушдур. Һеч шүбһәсиә, кәләчәкдә I синифә дахил олачағ ушағларын фонематик

сәс мәдәнијјәти онларын мүвәффәғијјәтлә тәһсил алмаларына имкан верәчәкдир.

Тәдғигат көстәрди ки, нитг сәсләринин дүжүн тәләффүзүнүн өјрәдилмәси үзрә планлы, мөгсәдјөнлү ишин тәшкили онларда дүжүн вәрдишләрин јаранмасыны тәһмин едир. Һәр дәфә раст кәлән нөгсанлара дүзәлишин верилмәси илә кифәјәтләнән мүәллимләрин синифиндә исә нөгсанлар узун мүддәт давам едир вә кетдикчә даһа мүрәккәб шәкил алыр. Она көрә дә I синифдә нитг сәсләринин тәләффүзүнә хүсуси мәшгәләләр һәср етмәк вә бу мәшгәләләри шакирдләрин ана дили үзрә дикәр мәшгәләләри илә, синифдәнхарич фәалијјәти илә әлағәләндирмәк вәчибдир. Тәләффүз тәһлиминдә, адәтән, ики методдан истифадә едилмәси мәсләһәт көрүлүр: билаваситә-имитатив («јамсылама»), артикулјар-акустик («фонетик») методлар. Биринчи метод үзрә мүәллимин нүмунәси асасында ешитдији сөзләри гаврамағ вә тәләффүз органларынын көмәји илә онлары јенидән һәсил етмәк тәләб олуноур. Бу заман мүәллимин ролу шакирдләрин диггәтини сөзләрин тәләффүзүнә, онларын нечә сәсләнмәсинә чәлб е-

жөздөн ибарэт олур. Бу методун жүзөффөгүжөтлө татбиги үчүн шакирдлөрдө кифајет гөдөр хусуси фонетик габилүжөтүн олмасы зарурдир. Башлылара нисбатан ушагларда тәләффүзү јамсылама мејли лапа артыгдыр. Бу методдан чох истафада етмәк мәсләһәт көрүлмүр.

Фонетик метод тәләб едир ки, тәләффүзүн өјрәнилмәси садәчә јамсылама әсасында дејил, тәләффүз ишләринин, онларын акустик эффектинин фәал мәнимсәнилмәси әсасында кетсин. Нитг сәсләринин ешитмә габилүжөтүнүн инкишафы имитасија вә изаһы бачарыгла бирләшдирмәклә јеринә јетирилик. Имитасија ики мәрһәләдән ибарәт: 1) нүмунәләрн динләнилмәси; 2) онун јенидән бәрпа едилмәси.

Јенидән бәрпа етмә просесиндә шакирдләр өз тәләффүзләрини нүмунәви шәкилдә бүрүзә вермәјә чөһд едирләр. Буна бахмајараг азалләр онларын тәләффүзү нөгсанлы олур. Имитасијанын мәрһәләләрн (нүмунә вермә-сынама) арасында фәалијјәт көстәрән әксәләгә илә шәртләнән чохлу тәкрарлар нәтичәсиндә шакирдләр сәһләрдән јаха гуртарылар. Тәчрүбә көстәрик ки, јалпыз јамсылама вә чохлу тәкрарын көмәји илә бүтүн сәсләрин дүзкүн тәләффүзүнү өјрәтмәк мүмкүн дејил. Бир чох һалда артикулјасија гәјдаларыны садә јолла изаһ етмәклә, акустик тәәсүраты тәһлил етмәклә сәһләрн азалтмаг мүмкүндүр. Һәр һансы чәтин сәсин тәләффүзү үчүн зарурн олған нитг органларынын һәрәкәти вә дәгиг изаһ етмәклә даһа тез мөгсәдә наил олмаг мүмкүндүр. Бир чох һалда шакирдләрә өз нөгсаныны баша салмаг вә онларн һәмнн нөгсанлара гаршы фәал мүбәризәјә галдырмаг лазымдыр. I дәрә илинин орталарында шакирдләрин әксәријјәти өз нитгини тәһлил объектн едә билмир, онун фонетик хусусијјәтләрини шүүрлу өјрәнир. Бу исә онларын сәсләри тәләффүзәтмә вәрдишләринин формалашмасына күчлү тәсир көстәрир. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, чох вахт ушагларда бу вәр-

дишләрин формалашмасы, јәни нитгин фонетик чәһәтнинн баша дүшүлмәси онларын тәләффүз бачарыгындан асылы олур.

Јухарыда дејиләнләрлә әләгәдар гојулмуш експериментин нәтичәләри көстәрдн ки, ишин һәмнн системлә тәшкил едилдијн I синифләрдә дәрә илинин сонунда шакирдләрин 77 фәизи бүтүн нитг сәсләрини дүзкүн тәләффүз едә билир. Фонетик һадисәләри һансы материал әсасында өјрәтмәк мәсәләси дә диггәти чәләб едир. Бу нунла әләгәдар мухтәлиф фикирләр мөвчуддур. Бәзиләри белә зәин едирләр ки, онларн ајрылыгда, тәчрид олунмуш шәкилдә тәдим етмәк фәјдалыдыр. Бәзиләри дә онларын һәр бирини ири дил вәһидләри (сөз, ифада, чүмлә) ичәрисиндә вермәји мәсләһәт көрүрләр. Биз икинчиләрин нөгтејинәзәрини даһа доғру һесаб едирик.

Материалын верилмә формасы онларын методларыны мүүјјәнләшдирмәјә дә шәрант јарадыр. Белә ки, ајрылыгда көтүрүлмүш сәсин тәләффүзү үзрә иш онун артикулјасијасынын тәсвири илә әләгәдар тәһлил методу тәләб едирсә, сәсләри сөздән, ифададән ајырмадан онларын үзәриндәки иш исә даһа чох имитасијаја үстүлүк вермәји тәләб едир. Ибтидан синифләрдә бу методдан чох истифада едилир. Лакин һәмнн методлары бир-биринә гаршы гојмаг олмаз. Бу вә ја дикәр јени сәс чәтиндирсә, сөздән ајрылыр, мүүллим тәрәфиндән тәләффүз едилир, шакирдләр баша дүшдүкдән сонра јенидән сөз дахилиндә ишләнир. Әксинә, сәс асандырса, сөздән ајрылмыр, имитасијанын көмәји илә мәнимсәнилик. Самитләрин карлашмасы вә ја чинкилтилиләшмәси, сәс дүшүмү, сәс артымы, сәсин јени функција газанмасы вә с. һаллар јалпыз нүмунә (сөз) дахилиндә мәнимсәдилә биләр.

Тәләффүз вәрдишләринин инкишафы ешитмә вәрдишинин јарадылмасы үзрә ишин дүзкүн гојулундан чох асылыдыр. Шакирдләр мүүллимин тәләффүзүн ешитмәклә кифајәтләнир, ону тәкрар

едирләр. Һәм дә бу, механики тәк-
рар олмайыб өзүнүн һасил етдижи-
ни мұәллимин вердији нүмунә илә
мүгајисә етмәклә нәтичәләнир. Бу
просеслә шакирд һәм өзүнүн, һәм
дә данышанын нитгинә нәзарәт
етмәји өјрәнир.

Ешитмәдә тәләффүз вәрдишләр-
ринин инкишафына хидмәт едән
чалышмалар системинин јарадыл-
масы вә тәтбиғи чох зәруридир.
Чалышмаларын бир гисми ешитмә
илә, диқәр гисми исә јенидән һа-
сил илә әлағәдар олур. Мәһз белә
чалышмалар бирликдә ешитмә —
тәләффүз вәрдишләрн ашылајыр.
Бу заман динләмә вә ешитмә је-
нидән һасил етмәни габағламалы-
дыр. Ешитмә илә әлағәдар белә
чалышмалар вермәк мүмкүндүр:

- 1) сәсләри динләмәк вә јени сәси
ешидәндә әл галдырмағ;
- 2) сәсләри динләмәк, јени сәсә
бәнзәр сәси ешидәндә әл галдыр-
мағ;
- 3) сөzlәри динләмәк, ичәрисиндә
јени сәсин олдуғу сөзү ешидәндә
әл галдырмағ;
- 4) чүмләнн динләмәк, ичәрисин-
дә јени сәсин олдуғу сөзү ешидән-
дә әл галдырмағ;

5) мұәллим сөздә мұәјјән сәси
она јахын диқәр сәслә әвәз едиб
дедикдә она дүзәлиш вермәк вә с.

Чалышмаларын бәзвләри ешит-
мә тәләффүз вәрдишләринин сахла-
мағ, мөһкәмләндирмәк мөгсәдинә
хидмәт едир. Белә чалышмалар
һәр күн һәр дәрәдә апарылыр. Ги-
раәт просесиндә чәтин һалларла
әлағәдар дүзәлишләр, јазыдан,
нитг чалышмаларындан әввәл хә-
бәрдарлығ ше'рләрнн, јанылтмач-
ларын, сәјмачаларын схунмасы
вә с. буна мисал ола биләр.

Һәр һансы фонетик чалышма-
нын јеринә јетирилмәси просесин-
дә шакирдләрнн хорла иши кениш
јер тутур. Бу заман ушағлар өз
јолдашларынын тәләффүзүнә әсә-
сән сәсин спесифик чәһәтннн әја-
ли шәкилдә ешидир, истигамәт кө-
түрүр, јени тәләффүз вәрдиши ја-
раныр. Она көрә дә нитг сәсләри-
ни гавраја билмәјәндләрн даһа
чох фонетик тәһлилә чәлб етмәк,
ағыр ешидәндләрнн, мұәличасини
тәшкил етмәк, нитги зәиф шакирд-
ләрә рәңкаранк вә чохлу чалыш-
ма вермәк лазымдыр.

ИФАДӘЛИ ОХУ ЕСТЕТИК ТӘРБИЈӘНИН МУЪУМ ВАСИТӘСИ КИМИ

М. МУСТАФАЈЕВ

Азәрбајҟан ЕТПЕИ-нин әмәкдашы

Гираәт дәрәсләриндә шакирдләрнн
естетик тәрбијәси, әсасән, ифадәли
оху просесиндә һәјата кечирилыр.
Ифадәли оху аиламаны асанлашды-
рыб дәрннлашдырмәклә јанашы, ес-
тетик һиссләрнн ашыланмасына да
тә'сир көстәрир.

Мә'лум олдуғу кими, ифадәли оху
ән чох бәднн мәтиләрнн тәдريس
просесиндә апарылыр. Чүнки бәднн
асәрнн мазмунуну, идејасыны вә сә-
нәткарлығ хүсусијјәтләрннн динлә-
јичијә јалныз ифадәли оху васитәси-
лә чатдырмағ мүмкүндүр. Ифадәли
оху әсәрнн мазмунуну даһа јахшы

баша дүшмәјә, бәдннлији там дәрк
етмәјә көмәк көстәрән башлыча ва-
ситәдир. Ифадәли оху әсәрдә олан
бир чох инчә, көзакөрүнмәз чалар-
лығлары ачыб көстәрир, бәднн дүј-
ғунун инкишафына тәкан веряр.

Көркәмли сөз усталаары ифадәли
охуја һәмнншә бөјүк әһәмијјәт вер-
миш вә ону естетик тәрбијадә ән мү-
һүм васитә һесаб етмишләр. Бөјүк
шапримиз М. Фүзулијә көрә, ше'рин
дүзкүн, ифадәли охунмасы мазму-
нун сәһнн баша дүшүлмәсинә, һәм
дә көзәллијин дәрк олунмасына
көмәк едир.

Н. В. Гоголя көрә, сәнәттин бөйүклүгүн, онун еңчазкар гүдрәтнин аңа ифадәли оху ача биләр. Гоголь ифадәли охунун бәди әдәбијјатдағы ролу вә әһәмийјәти барәдә јазыр: «Аңчаг ифадәли оху, көзәл оху шаһр һаггында дүзкүн тәсәввүр вәра биләр. Јахшы охуја билмәк үчүн иса әсәри диггәтлә өјрәнмәк, шаһрин гәлбинн долдуран бөйүк һиссләри дүјамагы бачармаг, онун һәр бир сөзүнүн руһуну тапмаг лаһымдыр» (Н. В. Гоголь. Әсәрләри, VI чилд, Баки, 1956, сәһ. 140).

Естетик тәрбијәнин ән гүдрәтлн вәситәләриндән сајылан бәдин материалларын ифадәли охусу тәбиәтлә иҗтимаи һәјәтлә, әмәкдә, инсанларын давраһныш вә һәрәкәтләриндә аҗа көзәлликләри өзүнәмәхсүс шаһәдәтлә әкс етдирмәклә охучунун шүһруна вә һиссинә тәһсир едир, ону көзәлликләр алаһинә салыр, һәјәтлә зәвг алмага руһландырыр, иҗраһч вә јарамаз чәһәтләрә гаршы күбаризәјә чағырыр.

Бүтүн бу вәзифәләрин јеринә јетирилмәси, һәр шәјдән әввәл, ифадәли охунун дүзкүн тәшкилиндән асылдыр. Дүзкүн тәшкил олунуш ифадәли оху шаһирдләрдә дәрәһ емоһсионал тәһсир јаратмалы, онлары дүшүндүрмәли, онларда јүксәк бәдин зәвг вә мәһәви ифадә тәрбијә етмәлидир.

Лакин бу саһәдә апарылан тәдгигат вә мүшаһидәләр көстәрир ки, синиф мүәллимләринин әксәријјәти гираәт дәрсләриндә ифадәли охунун әһәмийјәтинн лаһзымчә гијмәтләндирмәк вә бу иһинн тәшкилиндә чиддә һөһсанларә јол верирләр. Бу чүр мүәллимләр јалһыз шәһрләрин тәдрәһиндә ифадәли охунун апарылмасынн зәрури һесаб едир, бәһзиләри иса ифадәли охуну әсәрин мәзмунунун, идејасыннн вә сәнәткарлыг хүһсуһијјәтиннн өјрәдилмәһиндән әввәл апарырлар. Шүбһәһсиз, һәр ики һалда апарылан иш күһсурлудур. Догрудур, шәһрләр ифадәли гираәт үчүн лаһа чох вә мараглы материал верир. Лакин бу о демәк дејилдир ки, јалһыз һәһр әсәрләриннн охунмасында ифадәлилијә әһәмийјәт верилмәһәлидир. һәм һәһр, һәм дә һәһрлә јазылмыш парчаларын ифа-

дәли охунмасы зәруридир. Иһинчи һалда иса, ифадәли охуну әсәрин мәзмунунун, идејасынннн вә сәнәткарлыг хүһсуһијјәтләриннн өјрәдилмәһиндән сонра апарылмасы лаһа фајдалы вә мәһсәдәүјгүндур. Чүһки әсәрин мәзмунуну, идејасынннн вә сәнәткарлыг хүһсуһијјәтләриннн билмәһән шаһирд өз ифадәли охусу заманы бүтүн бунлары динләјиһчә чатдыра билмәз. Бу барәдә профессор Бәһһир Әһмәдов јазыр: «Әсәрин ифадәли охусуну идеја вә дил үзәриндәһи ишдән әввәлә салмаг—елми вә дидяктик чәһәтдән чиддә саһва јол вермәк демәклир. Белә оху шаһирдин естетик тәрбијәһинә һис хидмәт едир, зәвгүнү корлајыр, бәдин әдәбијјата олан марагыны өлдүрүр».

Гејд етмәк лаһзымдыр ки, ибтидан синиф шаһирдләри әсәрдә јазыһыннн усталыгыны, онун дилиһиннн хүһсуһијјәтләриннн һәлә мүһтәһгил гаврамагда чәһтинлик чәһирләр. Буна көрә мүәллим тәдрис етдији әсәрин мәзмунуну, идејасынннн вә сәнәткарлыг хүһсуһијјәтләриннн ајдыһлашдырмагда ушагларә көмәк етмәлидир. Бу заман мүәллиһиннн биринчи һөһбадә, ифадәли оху сәнәтинннн ганунларыннан хәһрлар олмасы, сәнәткарлыглә охумагы бачармасы вә бу бачарыгы ушагларә ашыламысы зәруридир.

Ибтидан синифләрдә мүәллим тәрәһфиндән ифадәли гираәт һүһмунәһсинннн верилмәһи дә фајдалыдыр. Мүәллим әсәри охујаркән бурада верилһиннн фактларә, һадисәләрә, гәһраманларә өз мүнәһсибәтләриннн билдирир, шаһирдләрин диггәтләриннн онларә чәһб едир, һиссләриннн истигамәтләндирир. Мүәллим ифадәли охујанда әсәрин мәзмуну аһән баша дүшүлүр, һәјәт вә тәбиәт лөһһәләри шаһирдләриннн тәсәввүрүндә лаһа ајдын чанлаһыр. Лакин мүәллиһиннн ифадәли охусу јалһыз мәһтиннн илк гираәти заманы апарылмалыдыр.

Ифадәли оху заманы әсәрин идеја зәһһкинлији мүәллиһиннн диггәт мәркәһиндә олмалыдыр. Чүһки әсәрин естетик көзәллији илк һөһбадә онун идеја зәһһкинлији илә мүәјјәнләшдирилир. Лакин сәнәткар тәрәһфиндән бу идејаһыннн мүнәһһиг боја-

ларла вэ усталыгла ифадэ олуи-
масы, ејни заманда эсэрин естетик ча-
һатдан гавранылмасына да көмөк
едир. Она көрө да мүөлүм ифадэ-
ли оху заманы бу ики чөһөти ушаг-
лара вәһдәтдә өјрөтмөлидир.

Ифадәли оху өјрөнилән эсэрин
идејасындан вэ онун сәнәткарлыг
хүсусијјәтләриндән бәднн зөвг ал-
маға да көмөк едир. Экәр шакирд
охудугу эсәрдән бәднн зөвг алмыр-
са, эсәри дүјмүр, орада тәсвир олу-
нан һадисәләрлө јашамырса, онда
шакирд һәмнн эсэрин мазмунуну да
дүзкүн мәнимсәјә билмир. Ифадә-
ли оху шакирди һәр бир мүсбәт гәһ-
рәманә охшамаға, онун севинчини,
кәдәрини шәрик олмаға вэ эсәрдә
верилән мәһфи сурәтләрә нифрәт
һисси ојатмаға сөвг едир. Она көрө
дә эсәрдәки бәдннлијин баша дү-
шүлмәси, онун образлы шәкилдә
мәнимсәнилмәси гираәт заманы өн
плана чәкилмәлидир.

Ифадәли оху просесиндә шакирд-
ларин естетик тәрбијәсинин инки-
шаф етдирилмәси үчүн интонасија,
фасилә, мәнтиги вурғу вэ с. хүсуси
әһәмијјәт кәсб едир.

Ифадәли охуда интонасија эсэрин
мазмунундан ирәли кәлир. Ифадә-
ли оху заманы һәр бир чүмлөниң,
мисранын мә'насы дигтәтлө өјрәнил-
мәли вэ орада мә'нанын тәләбинә
ујғун интонасија сечилмәлидир. Бе-
ләликлә, ифадәли охуда эсэрин маз-
муну илә интонасија арасында диа-
лектик вәһдәт олмалыдыр. Гираәт
заманы буну нәзәрә алмадан ша-
кирдләрә естетик тә'сир кәстәрмәк,
онларда бәднн эсәрә мараг јаратмаг
гејри-мүмкүндүр. Ахы, сөз бир чүр
јазылдығы һалда, јеринә көрө мә'-
надан асылы олараг мүхтәлиф шә-
килдә, мүхтәлиф интонасија илә
охунур: мәсәлән, I синифдә М. Дил-
базинин «Бөјүкләрә һөрмәт ет!»
ше'риндә ашағыдакы биринчи ики
мисраны сакит, ашағы сәслә, сон-
ракы ики мисраны нсә гүввәтли, јүк-
сәк сәслә охумаг лазымдыр:

Бир јыхылан көрәндә
Тут әлиндән, балачан.
Хејир ишләр көрмәјә
Чалышмалыдыр инсан.

Јахуд, II синифдә Н. Кәһчәвинин
«Пајыз јетишәндә» ше'рини кечәр-
кән шакирдләр:

Эсди хәзан јели, пајыз јетишди,
Бағларын әһвалы тамам дәјишди.
мисраларыны гүввәтли тонла,
Күләкләр талады бағчаны, бағы,
Сөндү ал күнләрин јанар чырағы.
мисраларыны нсә сакит охумалы-
дырлар.

Эсәри ифадәли охумаздан әввәл
орада һәр сөзүн, мисранын мә'наја
мүвафиг интонасија илә дејилмәси
вэ бунун әһәмијјәти шакирдләрә
баша салынамалыдыр. Бүтүн бунлар
шакирдларин ифадәли охуја даһа
шүүрлү мүнасибәт бәсләмәләринә,
эсэрин емоционал тә'сир гүввәсинин
дәгиг ифадә етмәләринә, онларын
һәр бир образа естетик чәһәтдән
дүзкүн гијмәт вермәләринә көмөк
едир. Бу барәдә фикримиз даһа
дәгиг ајдылашдырмаг үчүн III си-
нифдә Н. Бабајевин «Икид өләр,
ады галар» һекајәсиндән бир пар-
чаны нәзәрдән кечирәк:

«Ахшамүстү иди. Дәниз јаваш-
јаваш тутгун бир пәрдәјә бүрүнүр-
дү. Командирин јанынча ирәлилә-
јән Гафур бирдән кәнара чеврилди.
Илан вурмуш кими дик атылды. Фа-
шист автоматчысы чапыг бир гаја-
нын бөјрүнә тысылыб, лејтенанты
нишан алмышды.

—Командирин хилас етмәк лазым-
дыр. Онун һәјаты тәһлүкәдәдир.

Бир ан белә кечикмәк олмазды.
Гафур баха-баха командиринин,
гардашдан артыг севдији бу сибир-
ли баласынын һалак олмасына јол
верә билмәзди.

—Јолдаш командир!—дејә Гафур
өзүнү лејтенанта тәрәф атды. Гафу-
рун күрәји онун меһрибан көксүнә
дајанды. Елә бу заман күллә ачыл-
ды. Гафурун көзләри гаралды... Ла-
кин о, кечикмәди. Командирини хи-
лас етди. Бунларын һамысы бир
андә, бәлкә дә бир көз гырпымын-
да баш верди. Гафурун ешитдији
сон сөз һүчума кечән эскәрләрин
«Ура» сөзләри олду».

Бурадан көрүндүјү кими, һәмнн
парчада чох гүввәтли һиссләр ифа-
дә олуиур. Шүбһәсиз, һәр чүр оху
бу парчадакы фикри динләјинијә
дүзкүн чатдырыб, онларда бу һади-

сәфә мұәјјән мұнасибәт јарада бил-
жә. Бурада верилмиш бүтүн фикир
вә һадисәләри јалныз дүзкүн инто-
насијанын көмәји илә баша дүшмәк
олур.

Охуда интонасија илә јанашы,
сәс тону да өјрәнилән әсәрин есте-
тик мәзијјәтләрини һисс етмәјә вә
оқуш мазмунуну, идејасыны баша
дүшмәјә имкан верир. Ифадәли оху-
да сәс тону мәтнин мазмунундан
асылы олараг, алчалыб, жүксәлир вә
қ. балаваситә интонасијаја хидмәт
едир. Сәсин тону ејни заманда әсәр-
дәки образларын характерләрини
вә дахили аләмин ачмаға көмәк
едир. Мәсәлән, III синифдә И. Кры-
ловун «Гурд вә гузу» тәмсилиндә
гурдун дили илә дејилән ашағыда-
кы һиссәни гәзәбли, жүксәк тонла
оқумаг лазымдыр:

Деди:—ахмаг гузу, мәкәр корсан,
Мәни јохса көрүб да сәјмырсан?
Де көрүм бир, нечин суја кирдин?
Нија сәрчешмәни булавдырдын?
Гузувун сөзләрини исә горху һиссә
илә алчаг тонла оқумаг лазымдыр:
Горха-горха гузу деди:—әчаба,
Мән ки, сәндән дајанмышам
ашаға.

Сәни көрдүкдә етмәрәм чүр'әт,
Су канарына кәлмәрәм һеч вахт.

Әсәрин тәләб олуна тонда охун-
масы шакирдә мә'наны дүзкүн гав-
рамаға вә сурәтләрин характерини
күстәгил тәһлил етмәјә имкан ве-
рир. Одур ки, гираәт заманы образ-
ларын фәрди хусусијјәтләри ајры-
ајрылығда охујанын сәсини тонун-
да, интонасијасында, үзүнүн көрү-
шүшүндә ајдын ифадә олунамалы-
дыр.

Ифадәли оху заманы фасиләдән
әстифадә етмәјин да бөјүк әһәмијјә-
ти бар. Гираәт заманы сөз вә ифадә-
ләр арасында едилән фасилә охуну
назғи салыр, әсәрдә верилмиш
фикрин ајдын вә емоционал шәкил-
дә ифадә олунамасына гүввәтлән тә-
сир кәстәрир. Гираәт заманы дурғу
ишарәсиндән вә мәнтиги вурғудан

асылы олараг мұәјјән гәдәр фасилә
етмәк тәләб олунар. Мәсәлән, I си-
нифдә С. Вургунун «Азәрбајчан»
ше'риндән бир парчаны нәзәрдән
кечирәк:

Ел билир ки, сән мәнимсән,
Јурдум, јувам, мәскәнимсән,
Анам, доғма вәтәнимсән!
Ајрылармы көнүл чандан?
Азәрбајчан, Азәрбајчан!

Бу мисраларда әһәнкин јаранма-
сында фасиләнин ролу хусусилә ај-
дын нәзәрә чарпыр. Бурада мисра-
лары таразлашдыран фасиләләр
јазыда, әсасән, өз әксини тапмыш-
дыр. Мәсәлән, биринчи вә иккинчи
мисраларын ахырында гојулмуш
веркүл ишарәсиндән ајдын олур ки,
бурада бир гәдәр кичик фасилә ве-
рилмәли, үчүнчү вә бешинчи мисра-
ларын ахырында гојулан ишарә
ишарәсиндән сонра интонасија жүксәл-
мәли, сәс тону гүввәтләнмәли вә һәр
мисра охундугдан сонра фасилә ве-
рилмәлидир. Јахуд дөрдүнчү мис-
ранын ахырында гојулмуш суал
ишарәсиндә нөгтә ишарәсиндә ол-
дуғу гәдәр, бә'зән ондан да чох фа-
силә верилмәлидир.

Ифадәли охуда мәнтиги вурғунун
әһәмијјәти да нәзәрә алынмалыдыр.
Мәнтиги вурғу әсәрдәки фикрин
динләјинијә дүзкүн чатдырылмасы-
на вә һәр бир чүмләдә мұәјјән сөзүн
јүксәк интонасија илә дејилмәсинә
сәбәб олур: мәсәлән, III синифдә
М. Сејидзадәнин «Москва» ше'рини
охујаркән «Сәнсән бөјүк рус халғы-
нын вугары» чүмләсиндәки мә'на-
дан асылы олараг «сәнсән» сөзү
јүксәк интонасија илә дејилир вә
вурғу һәмшә сөзүн («сәнсән») үзә-
ринә дүшүр.

Јухарыда дејиләнләрдән ајдын ол-
дуғу ки, ифадәли охуда әсәрин
мә'насыны, идејасыны, гурулушуну
вә сәнәткарлыг хусусијјәтләрини ба-
ша дүшмәк әсас шәртләрдән һесаб
олунур. Чүнки бунсуз гираәтин ифа-
дәлијини тә'мин етмәк вә динләјини-
чидә жүксәк естетик зөвг ојатмаг
мүмкүн дејил.

НАҒЫЛЛАРЫН ТӘДРИСИ ҤАГҒЫНДА

А. СӘМӘДОВ

Н. Зәрдаби адына Кировабад Дөвләг Педагожи Институтунун
мүәллим

Азәрбајчан шифаһи халг јара-
дычылығынын тарихи чох гәдим-
дир. Халгын арзу вә истәји, адәт
вә ән'әнәләри, азадлыг уғрунда
гәһрәманлыг мүбаризәләри онун
фолклорунда өз бәдни ифадәсини
тапмышдыр. Халгын зәкасы, би-
лији, мүдриклији, икидлији, һик-
мәти шифаһи јарадычылығында
әкс олунмушдыр. Бәдни гита мән-
бәји олан халг јарадычылығы зән-
кин тәлим-тәрбијә мәктәбидир.

Азәрбајчан халгынын јаратдығы
зәнкин шифаһи әдәбијјатын нөвлә-
ри рәнкарәнkdir. Булардан бири
дә халгын һәјат вә мәншәтинин
кениш бәдни ифадәсини верән,
гәһрәманлыг вә вәтәнпәрвәрлик
мотивләри илә чиләланан нағыл-
лардыр. Нағылларда кениш халг
күтләләринин истисмарчы һаким
синфә, онун ријакар нүмајәндәлә-
ринә гаршы нифрәт бәсләмәләри,
онлары мәһн еднб азад-јашамаг ар-
зулары бәдни үмүмиләшдирмәләр
јолу илә верилир. Лакин халгын
өз азадлыг, хошбәхтлик арзулары-
ны нечә һәјата кечирмәсинин јол-
лары нағылларда кәстәрилмир.
Она кәрә ки, «кәндлиләрин бүтүн
кечмиш һәјаты онлара ағаја вә
чиновникә нифрәт бәсләмәји өј-
рәтмишди, лакин бүтүн бу суалла-
ра һарада чаваб ахтармағы өјрәт-
мәмишди вә өјрәдә дә билмәзди»
(В. И. Ленин. Әсәрләри, 15-чи
чилд, сәһ. 205).

Нағыллар ушагларын ән чох сев-
лији вә охудугу бәдни әсәрләрдир.
Нағыллар мөвзу вә мәзмунларына
кәрә әфсанәви вә реалист сәчијјә-
ли олур. Сәһрли вә һејванлар
һагғында нағыллар әфсанәви,
мәншәт нағыллары вә ләти-
фәләр исе реалист нағылларын тәр-
кибинә дахилдир (Ј. М. Соколов.
Русскиј фолклор. Москва, 1941,
сәһ. 292).

В. И. Ленин РК(б)П једдичи
гурултајында (1918) демишдир:
«Һәр бир нағылда һәгигәт үнсүрү
вардыр: әкәр сиз ушаглара хоруз-
ла пишијин адам дилиндә даныш-
мадығы бир нағыл сөјләсәниз, он-
лар бу нағылла марагланмазлар».
«Көзәл нағыллары севмәк ушагла-
ра јарашыр», лакин чидди бир ин-
гилабчыја нағыла инанмаг јараш-
маз» (В. И. Ленин. Әсәрләри, 26-
чы чилд, сәһ. 89). Бүтүн бу хүс-
сијјәтләринә кәрә нағыллар дәрс-
ликләри бәзәјир, балаларын дили-
нин әзбәри олур.

Азәрбајчан халгынын маариф-
пәрвәр јазычы вә мүәллимләриндән
А. Бакыханов, М. Ш. Вазех, С. Ә.
Ширвани, Р. Әфәндијев, А. Шаһг.
А. Сәһһәт, Ф. Көчәрли, С. Сани,
М. Маһмудбәјов вә башгалары
шифаһи әдәбијјатын кәнч нәслин
тәлим-тәрбијәсиндә мүһүм рол ој-
надығыны кәстәрмиш, сөз сәнәти-
нин бу көзәл инчиләрини топлама-
ғы, нәшр етмәји, дәрсликләрдә
вермәји вә балалара өјрәтмәји әз-
рури билмиш, өзләри дә бу сәһәдә
бөјүк хидмәтләр кәстәрмишлар.
Бөјүк рус тәңгидчиси В. Г. Белин-
ски халг әдәбијјаты фәдаиләринин
фәалијјәтини тәгдир едәрәк јазыр:
«Зәифләмәјән, данми, бөјүк зәһмәт
вә фәдакарлыгла халг әдәбијјаты-
нын гијмәтли көвһәрләрини топла-
јан вә онлары унутулуб төләф
олмагдан горујан тәвазәкар вә гәр-
рәсиз адамларын зәһмәти һәр чүр
тәгдир вә тәшәккүрә ләјигдир»
(Сечилмиш мәгаләләр, Бақы, 1948,
сәһ. 109).

Бөјүк Октябр социалист ингила-
бындан әввәл нәшр олунмуш «Вә-
тән дили», «Ушаг бағчасы», «Бәси-
рәтүл-әтфал», «Нәсиһәтүл-әтфал»,
«Икинчи ил», «Ана дили», «Күл-
зар», «Балалара һәдијјә», «Јени
мәктәб», «Гираәт» вә башга дәрс-
ликләрдә халг әдәбијјатынын иү-

муналарини хејан јер верилмишдир. Азәрбајчан халг нағылларын-дан бәзиләри ајрыча китабча шәклиндә чап олунуб, балаларын гирәтә олан тәләбини мүәјјән мүддәт өдәјә билмишдир. Беләликлә, Азәрбајчан ушаг фолклору да инкишаф етмишдир. Шүбһәсиз ки, халг әдәбијјатынын нүмунәләрини, о чүмләдән дә нағыллары дәрсликләрә салмаг, јахуд, ушаглар үчүн ајрыча китабча шәклиндә чап етмәк чох чәтин вә мәс'улијјәтли бир ишдир.

Көркәмли маариф хадими Н. К. Крупскаја «Ушагларын һөртәрәфли инкишаф етмәси гәјгысына гәлмәли» (1937) адлы әсәриндә јазырды: «Инсанларын характеринә, инсан мүнәсибәтләринә даир чох парлаг мисаллар тәсвир едән мәналы нағыллар вардыр; ејин заманда, ушагларын, шүүруну думанландыран, адамлары вә һәјаты дүзкүн баша дүшмәјә мане олан нағыллар да вардыр» (Сечилмиш педагожи әсәрләри, Бакы, 1950, сәһ. 225). Истәдәдлы педагог һағлы олараг тејд едирди ки, ушагларын шүүруну думанландыран, һәјат һадисәләри һағгында онлара дүзкүн мәлумат вермәјән нағылларын өјрәдилмәсинә еһтијач јохдур. Она көрә ки, ушаглар үчүн һәгиги һәјат чох заман һәр чүр нағылдан марағлы вә әһәмијјәтлидир. Демәли, бүтүн нағылларын балалара охудулмасы, дәрсликләрә салынамасы хејриндән чох зәрәр верә биләр. Одур ки, нағыллары дигтәтлә сечмәк, онларын үзәриндә сәбирлә ишләмәк, ушагларын јаш вә билик сәвијјәсини нәзәрә адмаг лазимдыр.

Азәрбајчан халгынын маариф-пәраер јазычы вә мүәллимләри ушаглара мәрдлик, мүбаризлик, икидлик, хејрхаһлыг вә с. әхлағи хејфијјәтләр ашылајан, онларда горхағлыг, пахыллыг, јаланчылыг, сатғынлыг, сахтакарлыг ки-ми мүртәчә сифәтләрә нифрәт доғуран нағылларын өјрәнилмәсини зәрури билмиш, онларын чап олунмасына вә дәрсликләрә салынамасына чалышмышлар. Лакин Азәрбајчан шифаһы халг јарадычылы-

гынын, о чүмләдән нағылларын топланмасы, тәдгиги, нәшри вә ке-ниш мәнада мәктәбләримиздә тәд-рис олунмасы Бөјүк Октябр со-циалист ингилабынын тәнтәнәсилә бағлыдыр. Азәрбајчанда Совет һа-кимиијјәтинин гурулмасы маариф вә мәдәнијјәтин, әдәбијјат вә ин-чәсәнәтин инкишафына кениш меј-дан ачды. Азәрбајчан совет ушаг фолклорунун вә онун тәркиб һис-сәси олан нағылларын топланы-лыб өјрәнилмәсинә, програм вә дәрсликләрә салыныб тәдрис олун-масына кениш јер верилди. Хүсу-силә ибтидан мәктәбләрдә фолклор нүмунәләринин сечилмәси, ишлә-нилмәси, дәрсликләрә салынамасы вә ушаглара өјрәдилмәси саһәсин-дә һ. Зејналлы, Ә. Гарабағлы, Ј. Зејналов ки-ми көркәмли ма-ариф хадимләринин фәалијјәти чох бөјүкдүр. Мүасир дөврүмүздә иб-тидан мәктәбләрдә халг әдәбијја-ты нүмунәләринин програм вә дәрсликләрә салынамасы, тәдриси үсулларынын шәрһи саһәсиндә проф. Н. Казымовун вә Ј. Кәримо-вун шәрәфли хидмәти вардыр. Он-ларын ибтидан мәктәб мүәллимлә-ри үчүн јаздығлары методик вәса-итләр бу бахымдан дигтәтәлајыг-дир.

Биринчи синифдә «Кетдин көр-дүн», «Шәнкүлүм, Шүпкүлүм, Мән-күлүм», «Тыг-тыг ханым» вә «Сүнбүл» нағыллары тәдрис олунур. Бу нағыллары тәдрис етмәздән әв-вал мүәллим ушагларын һансы на-ғыллары охудуғларыны, нағыл һағгында анлајышларыны өјрән-мәли, онларын бу саһәдәки били-јини мүәјјәнләшдирмәлидир: на-ғылларын јарадычысы халгдыр. Бүтүн халглар өз дилләриндә на-ғыл јаратмышлар. Лакин јазычы-лар да марағлы нағыллар јазыр-лар. Нағылларын гәһрәманы һәми-шә галиб кәлир. Нағылларын ди-ли садә вә ајдын, мәзмуну чох ма-рағлы олур. Нәһајәт, мүәллимни ушагларын охудуғлары нағылла-рын мәзмунуна анд суаллар вер-мәси, онун тәрбијәви маһијјәтини ајдынлашдырмасы лазимдыр. На-ғылын мәзмунундан чыхан нәтичә-ни аталар сөзләри илә әсасландыр-

маг, ушаглары инандырмаг зәруридир. Көстәрилән нағылларын сонунда «Јалаңчы тамаһкары алдадар», «Ачыгла иш көрән зәрәр чәкәр», «Ишләмәјән дишләмәз» кими марағлы аталар сөzlәри верилмишдир. Булар ахшар аталар сөzlәрини ушаглар тапдырмасы, мәнасынын шәрһ олунмасы дәрәиш шүүрлу мәнимсәнилмәсинә көмәк едән әсас амилләрдәндир. Белинскијә көрә, ушага «рәвајәтләр, һекајәләр, нағыллар лазымдыр», чалышмаг лазымдыр ки, әсәрин сонунда әхлағи «нәтичәни ушаглар өзләри чыхарсынлар» (В. Г. Белински. Сечилмиш мәгаләләр, Баки, 1948, сәһ. 133). Демәли, әсәри ушағын өзү охумалы, мәзмуну дәриндән баша дүшмәли, һансы әхлағи кәйфијјәти тәлғи етдијини билмәлидир. Ибтидан синифләрин програмында гираәтин әһәмијјәти чох дүзкүн көстәрилди: «Гираәт дәрсләрини ән мүнһүм вәзифәси шакирдләрә дүзкүн, шүүрлу, ифадәли вә сүр'әтлә охумаг вәрдиш ашыламагдан вә бу әсасда әсәрин мәтин илә ишләмәк вә мүстәғил китаб охумаг бачарығыны инкишаф етдирмәкдән ибарәтдир» (сәһ. 5).

Икинчи синифдә ушаглар «Дост-доста тән кәрәк», «Кәндли вә ајы», «Палаз парчасы вә бошгаб ғырығы», «Күнәш вә күләк», «Һаһыдан ағыллы» нағылларыны өјрәнирләр. Инди онларын нағыл һағғында хәјли мәлүматы вардыр. Һәмин мәлүматы кенишләндирмәк мәғсәдилә мүәллим нағылларда мәғсәд ајдынлығыны шәрһ етмәлидир. «Нағыл нә гәдәр дәншәтли олурса-олсун, орада мәғсәд ајдынлығы варса, нәтичә мүсбәтдирсә, ондан горхмаг лазым дејилдир» (Ә. Гарабағлы. Мәктәбдә шифаһи халғ әдәбијјатынын тәдриси, Баки, 1961, сәһ. 22). Буна көрә дә мәтнин гираәти үзәриндә чидли иш апарылмалы, чәтин сөз вә тәркибләр шәрһ едилмәли, мәзмун аңд ушагларын фәал иштираклары илә план тәртиб олунмалы, образлы ифадәләр сечилмәли, хәјирхаһ сурәтләрлә шәрһ гүввәләр груллашдырылмалыдыр. Шакирдләр

баша дүшмәлидирләр ки, нағылларда романтика чох гүввәтлидир, ону фолклорун башга нөвләриндән фәргләндирән әсас чәһәтләрдән бири дә будур. Һәмин мәсәләнни шәрһи нағылын изаһындан ирәли кәлмәлидир, шакирд нағылдакы мүбалиғәни дәрк етмәлидир. «Бәдәнчә гүдрәтли вә гүввәтли олмаг, һәјаты вә онун көзәлликләрини дәрк етмәјин илк мәрһәләсидир; одур ки, нағылларда сәјсыз-һесабысыз, гүввәтли, гүдрәтли баһадыр вә пәһләванлар аһәстә кәлирик ки, булар тулут-тулут шәраб ичир, бир отурума бир гојуну вә ја өкүзү јејирләр» (В. Г. Белински. Сечилмиш мәгаләләр, Баки, 1948, сәһ. 109). Нағыллардакы һикмәт, мәна дәринјяли садә вә ајдын диллә ајдынлашдырылмалыдыр. «Кәндли вә ајы» адлы рус халғ нағылында мүдрик кәндли өз ағылы, бачарығы илә ајыја, башга сөzlә десәк, агаја, һаким синфин һијләкәр нүмәјәндәсинә галиб кәлир. Турп әкәндә «көкүнү», бугда әкәндә исә «сүтүнү» — сүнбүлүнү көтүрмәси јалныз кәндлини дејил, бөјүк рус халғынын, онун дәрәиш зәкасынын, дүшүнчәсини гәләбәсидир. «Күнәш вә күләк» нағылында естон халғынын елмә мисилсиз мәһәббәти, «гүввәт елмәдир» һөкмү бәдли ифадәсини тапмышдыр. Ушаглар а табият һадисәләри һағғында мәлүмат образлар васитәсилә верилмишдир.

Азәрбајҗан халғ нағылы «Палаз парчасы вә бошгаб ғырығы» кәнд һәјаты, гојун ғырхыны, фабрикдә палазын һазырланмасы, торпагдан бошгаб дүзәлдилмәси, онлардан истифадә олунмасы һағғында шакирдләрә аңлајыш верир. Шакирдлар баша дүшүрләр ки, әмәк шәрәф ишидир, ишләмәјән дишләмәз, өз әмәји илә табиятин зәякинликләриндән истифадә едән халғ хошбәхт, фираван јашајыр. Һәмин идеяны «Һаһыдан ағыллы» нағылы тамамлајыр. Нағылда шәләгујруг түлкүнүн һијләкәрлији, чанаварын ачкөзлүјү, ајынын тәкәббүрлүјү, өзүнү өјмәси, филин ағыллы, хәјирхаһ олмасы һадисәләрин өзүндән ирәли кәляр. Шакирдләр дәрк

едирләр ки, халга көрә әсир хош-бәхтлик әмәкдәдир, «ағылы вә зәһмәти илә доланан» адамлар хош-бәхтдирләр. Халг өз балаларында оғурлуға, һижләкәрлијә, мүфтәхорлуға, өзбашыналыға һифрәт һисси ојадыр, онлары әмәјә, зәһмәтә, елә һөрмәт руһунда тәрбијә едир. Бу руһла да шакирдләр халг јарадычылығына, әдәбијјата бөјүк мәһәбәт бәсләјир, ону һәвәслә мүталиә едирләр.

М. Горки «халг нағыллары вә маһнылары мәнә нә вермишдир?» суалынып чавабында јазырды: «Үмумијјәтлә нағыллар мәним хәјалимда башга бир әләмә пәнчәрә ачырдылар», јазылы әдәбијјатын бүнөврәси олан халг әдәбијјаты «бизим дилимизни фүсункәр кәзаллији вә зәккилији илә таныш олмагда мәнә чох көмәк етмишдир» (Әдәбијјат һаггында, Бакы, 1950, сәһ. 19).

III сенифин дәрслијиндә Азәрбајҗан («Фатма»), рус («Тап көрүм»), өзбәк («Үч гардаш»), таҗик («Алиһәнаблыг») халг нағыллары илә бирликдә бөјүк рус шаири А. С. Пушкинин «Балыгчы илә балыг нағылы», С. Рәһимовун «Шир вә түлкү», Мир Чәләлын «Зәһмәт, әгил, бәхт» адлы халг јарадычылығы әсасында јаздыглары нағыллар да верилмишдир.

Шакирдләрнин марағыны, билик сәнијјәсини нәзәрә алаһ мүүллифләр нағыллары дигтәтлә сечмиш, педагожи-методик тәләбләрни көзләмишләр. Дәрсликдәки «Фатма» нағылы алтмыш беш илдән артыгдыр ки, гираәт китабларына салынып, балаларын истифадәсинә верилир. Көркәмли әдәбијјатшүнас, маарифнәрвәр мүүллим Ф. Кечәрли һәмнин нағылы 1912-чи илдә чап олунан «Балалара һәдијјә» китабына салмыш, сонунда исе «Көнүл севән көјчәк олар дүнијада» вә «Јетим гызсан, гыврыл јат!» аталар сөзләрини вермишдир. «Ана дили» дәрслијиндә исе нағылын кениш вә тәкмилләшдирилмиш вариантыдан сонра «На әкәрсән, ону да би-чәрсән», «Пахыл артмаз» аталар сөзләри вардыр.

I вә II сенифләрдә өјрәнилән на-

ғыллар III сенифдә тәдрис едилән нағыллар үчүн зәмин һазырлајыр. Сөзүн һәгиги мәнасында нағыллар һаггында шакирдләрә верилән мәлумат III сенифдә хејли дәрин-ләшдирилир вә кенишләндирилир. Онлар нағылларын мәзмуну, идејасы, гурулушу һаггында билик алып, орадакы сурәтләр, һадисәләрин кедиши илә әлағадар олараг мүстәгил фикир сөјләмәји өјрәнирләр. Шакирдләр баша дүшүрләр ки, «Һәр бир нағылдакы фикир һаггын наһагга гәләбә чалмасын-дан нбарәтдир» (Ј. В. Чәмәнзәминли, Әсәрләри, 3-чү чилд, Бакы, 1977, сәһ. 45). Нағылларын мәзмуну кими, гурулушу, дили да марағлыдыр, чәлбедичидир.

Көркәмли јазычы вә фолклоршүнас Ј. В. Чәмәнзәминлијә көрә «дүнианын ән гәдим мәдәнијјәтләриндә бирини бәшији» Азәрбајҗандыр, «бу мәдәнијјәтин әсрарыны билмәк үчүн халг әдәбијјатымыз, билхәссә нағылларымыз гижмәтли васитә ола биләр» (јенә орада, сәһ. 45). Ола көрә ки, нағыл «халгын руһуну, етигадларынын мәһсулудур» (сәһ. 48). III сенифдә нағылларын дили, үслубу һаггында шакирдләрә садә мәлумат верилмәли, нағылын нечә башланмасы, нечә гуртармасы, нә кими ифадәләрин даһа чох ишләдилмәси конкрет нүмунәләр әсасында өјрәдилмәлидир. Ј. В. Чәмәнзәминли нағылларын үслубундан, гурулушундан бәһс едәрәк јазыр: «Үслуба кәддикдә нағыл әдәбијјатынын мүүјјән үсулу вар. Онлары көзәл едән вә күчләндирән мүүјјән дил, тәркиб вә чүмләләрдир»; «бири вар имиш, бири јох имиш», «о једи јерә кечди, сән дә је дөврә кеч», «аз кетди, үз кетди, дәрә-тәпә дүз кетди» кими ифадәләр нағылын зинәти һесаб олунур», «буларсыз нағыл бүтүн көзәлликдән мәһрум олар» (јенә орада, сәһ. 49). Демәли, кәстәрилән хусусијјәтләрин шакирдләрә өјрәдилмәси мүүллимин мәсулијјәтини даһа да артырыр, ондан нәзәри вә практик һазырлығыны зәккиләшдирмәји тәләб едир.

«Фатма» III синифдә тәдрис олу-
нан илк нағылдыр. Мүәллим ки-
риш сөһбәтиндә нағыл һаггында
гыса мә'лумат вермәли, шакирд-
ләрдән мусаһибә юлу илә биринчи
вә икинчи синифләрдә өйрәндиклә-
ри, әлавә охудутлары нағыллары
сорушмалы, фикрини јекулаш-
дырмалыдыр. Халгын јаратдығы вә
халг јарадычылығы әсасында ја-
зычыларын јаздыглары нағылла-
рын һаггында мүәллимин вердији
мә'лумат конкрет нүмунәләр үзрә
изаһ едилмәлидир. Нағылын нүму-
нәви гираәти вә лүғәт үзәриндә
апарылан ишин сәмәрәли тәшкили
мәзмунун шуурлу мәнимсәнилмәси
демәкдир. Бу һагда дидактиканын
вә методиканын сон наилијјәтләри-
нә әсасланан проф. Н. Кәзимовун
III синфин «Ана дили» дәрслијинә
јаздығы рәһбәрлик зәнкин мә'лу-
мат верир. Нағылын мәзмунуну
шакирдләрә дәриндән мәнимсәт-
мәк, онун идејасыны дәрк етмәји
асаялашдырыр. Буна көрә дә мұ-
саһибә јолу илә нағылын мәзмуну-
на анд тәхминән ашағыдакы шә-
килдә план тәртиб етмәјин бөјүк
әһәмијјәти вардыр: I. Фатманын
ушагылығы. II. Өкәј ананын һижлә-
си. III. Фатманын јелә јалвармасы.
IV. Гарының Фатмаја нәсиһәти.
V. Өкәј бачының гары илә сөһбә-
ти. VI. Өкәј ана вә чиркин гызы
тојда. VII. Фатма ағлајыр. VIII.
Шаһзадә овда. IX. Башмаг тајы-
ның тапылмасы вә Фатманын хош-
бәхтлији.

Мүәллим план үзрә нағылын
мәзмунуну шакирдләрә даныш-
дырмалы, мусаһибә үсулу илә је-
кулашдырмалы вә онун тәрбијәви
нәтичәсини, идејасыны, Фатманын
гәләбә чалмасының әсас сәбәблә-
рини шакирдләрдән алдығы чабаб-
лар әсасында үмүмиләшдирмәли-
дир: халгын јаратдығы бу нағылда
чох бөјүк тәрбијәви мә'на вардыр.
Фатма көзәлдир, гәшәнкдир, ағыл-
лыдыр, сәлигәләдир. Бу гочаг вә
хејирхаһ гыз нахыллыг, хаинлик,
јаланчылыг билмир. Онун үрәји

тәмиздир, әрзусу адамларә јахшы-
лыг етмәк, көмәк көстәрмәк, онла-
ры хошбәхт көрмәкдән ибарәтдир.
Өкәј ана анасыз Фатмаја һижлә гу-
рур, алдадыр, әзаб-әзијјәт верир,
ону дөјүр, ичидир. Лакин Фатма
бүтүн бу чәттиликләрә дөзүр, јенә
дә өкәј анаја вә онун гызына јалан
данышмыр, пислик етмир. Ахырда
өкәј ана вә онун чиркин гызы пис
вәзијјәтдә галыр, Фатма исә хош-
бәхт олур. Фатманын гәләбә чал-
масы, хошбәхт олмасы һамыны сә-
виндирир. Буна көрә дә М. Горки
јазыр ки, нағылларын гәһрәманла-
ры мәним үчүн даһа әзиз олмуш-
дур, нағыллары севә-севә охумуш
вә өйрәнмишәм (Әдәбијјат һаггы-
нда, Бақы, 1950, сәһ. 20).

Шакирдләр баша дүшмәлидир-
ләр ки, бу нағылда халгымызын бә-
дни зәкасының ифадәси вардыр.
Фатма Азәрбајман халгының ән
бачарыглы, гочаг гызларының
үмүмиләшдирилмиш бәдни образы-
дыр. Мәһз буна көрә дә Јусиф Вә-
зир јазырды: «Ел әдәбијјаты мил-
ләтин мә'нәви күзкүсү олуб, онун
әфкар вә амалыны, истә'дад вә
дарәчәји-камалыны көстәрир»
(Әсәрләри, III чилд, 1977, сәһ.
133).

Дәрсликдә нағылларын тәдри-
синдә ејни методдан дејил, рәнка-
рәнк үсуллардан истифадә етмәли,
дәрсин чанлы кечмәсинә, шакирд-
ләрин мөвзуну марағла динләмәси-
нә вә мәнимсәмәсинә нанл олунма-
лыдыр. Буна көрә дә М. Горкиның
нағылларын тәлим-тәрбијәви ма-
һијјәти һаггындакы мәшһур кәла-
мыны мүәллим унутмамалыдыр.
Бөјүк сәнәткар 1929-чу илдә «Мин
бир кечә» китабына јаздығы гыса,
лакин дәрин мәзмунлу мүғәддимә-
дә көстәрмишдир ки, дүнјада ди-
дактика материалы олмајан, тәлим
мәгсәди дашымајан нағыл јохдур.
(«Мин бир кечә», Москва, 1958,
8-чя чилд, сәһ. 5).

БӘДӘН ТӘРБИЈӘСИ ДӘРСЛӘРИНИН СӘМӘРӘЛИ ТӘШКИЛИ ЖОЛЛАРЫ

Р. ҺӘСӘНОВ

И. Зәрдаби адына Кировабад Педагожи Институтунун
бәдән тәрбијәси кафедрасынын мүдири

Ибтидан синифләрдә физики тәрбијә ушагларын сағламлыгына, һәҗәтди даим лазым олан һәрәкәт вәрдиш вә бачарытларын иикшиафына җавалмишдир. Булар исә нәтичә етибарилә ушагларын ахлаги-иради кәҗфијјәтләринин формалашмасында мүһүм рол ойнајыр.

Кичик јашлы мәктәблиләрин физики тәрбијәси онларын мәктәбә кәҗишәләк аиләдә, ушаг бағчаларында, һазырлыг синифләриндә газандытлары илкин вәрдишләр үзәриндә турулур. I синифдән етибарән төләм-тәрбијә системинин үзви һиссәси олур. Ушаглар һәр күн бу вә јәдкәр шәкилдә физики тәрбијә илә мәшғул олурлар. Лакин, шүбһәсиз, физики тәрбијәнин тәшкилинин башлыча формасы дәрсдир.

Әлхәмиздә партија вә һөкүмәтин иһсанларын сағламлыгына сөзсүз җәҗгысынын нәтичәсидир ки, һазырлыг синифләриндән башлајараг тәдриҗ планында бәдән тәрбијәси мәшғәләринә кениш јер верилди, һәмин дәреләрин гаршысында мүһүм вәзифәләр тојулур.

Кичик јашлы мәктәблиләрин тәрбијәти онларын даим һәрәкәтдә олмаларын төләб етдијиндән ибтидан синифләрдә дәрсләрдә ушагларын башлыча фәалијјәти һәрәкәтләрдән ибарәтдир.

Бәдән тәрбијәси үзрә дәреләри ади ојунлар вә әјләнчәләрлә гаршыдырмаг олмаз. Мүәллим вә шакирдләр һәр бир дәрсә чидди һазырлашмазлар. Мүәллим дәрсә һазырлашаркән мәктәбин шәрантини, шакирдләрин јаш хусусијјәтләрини вә һәр биринин сәһһәтини нәзәрә алмазлар. Дәрсин планыны тәртиб етмәздән әввәл мүвафиг методик әдәбијјәтлә, башга мүәллимләрин иш тәҗрүбәси илә таныш олмаг вәҗибдир.

Мүәллим дәрсә һазырлашаркән өзүнүн әввәлләр һәмин дәрси нечә кетмәсини хатырламалы, һәмин илин күндәлик планыны нәзәрдән кечирилмәли, әлавәләр етмәли, дүзәлишләр апармалы, һансы материалы нечә тәкрар едәчәји, һансы материалы нечә әјрәдәчәјини мүәјјәнләшдирмәлидир. Әкәр ејни ејн тәкрар едилмәккә онун нә үчүн, һансы мәҗсәдлә тәкрарланмасы көстәрилмәлидир.

Күндәлик планда ушагларә вериләчәк нәзәри мәлүмәтин ғыса мәзмуну, шакирдләрә вериләчәк суаллар, сорғунун нечә, һансы нөвләр үзрә апарылмасы да гејд едилмәлидир.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, бәзи мүәллимләр дәрсә шакирдләрә команда вермәклә кифәјәтләнир, һеч бир нүмунә көстәрмирләр. Бәзиләри исә јанлыш, нөгсанлы нүмунә көстәрирләр. Она көрә дә дәрсә һазырлашаркән күзкүнүн гаршысында бүтүн һәрәкәтләри дүзкүн етмәји әјрәймәк лазымдыр.

Дәрсә лазым олачәк аяданлығын вахтында әлдә едилмәси, онлардан истифада јолларынын дәгиг мүәјјәнләшдирилмәси дәрсә мүтәшәккил башламаға вә ону дүшүнүлмүш шәкилдә апармаға имкан верир.

Дәрсә һазырлашаркән төһлүкәсизлијни төмин олунмасы үзәриндә дә дүшүнмәк лазымдыр.

Програм материаллары планлашдырыларкән мүхтәлиф нөв ојунларын тәшкили нәзәрдә тутулмушдур. Бу ојунларын әксәријјәтинин тәшкили вә кечирилмәси мүәллимләрә таныш дејил. Она көрә дә мүәллим һәмин ојунларын мәзмунуну вә кечирилмә җәјдәсини әјрәймәли, ајдын тәсәввүр етмәлидир.

Имкан дахилиндә бәдән тәрбијәси дәрсләринин мусигинин мүшајиә-

ти илэ тәшкилинең наил олмаг ла-
зымдыр.

Һәһәјәт, мұәллим ва шакирдләр
һәмешә мұвафиг палтар кејнимәли-
диләр.

Дәрсә чидди һазырланмаг онун
сәмәрәли тәшкилиниң мұһум ямили-
дир. Дәрсин дүзкүн тәшкили ша-
кирдләрниң мұстәғил ишиниң мұваф-
фәғијјәтлә кетмәсиниң тә'мин едир.
Сәмәрәли дәрсдә вериләң тапшы-
рыглар шакирдләр тәрәфиндәң ев-
дә, дәрнәкләрдә вә сәрбәст вахтлар-
да да мұстәғил вә дүзкүн јеринә је-
тирилир. Јахшы тәшкил олунмуш
дәрс мәктәбдә күтләви тәдбирләрниң,
сәһәр кимнастикасының мұваффа-
ғијјәтлә тәшкилине истигамәт ве-
рир, мәктәбдә күн режиминиң көз-
ләнилмәсиниң тә'мин едир.

Дәрсдә програм материалларын-
дан алава јери кәлдикчә совет ид-
манчыларының наилијјәтләриндәң
сөһбәт ачмаг лазымдыр. Белә сөһ-
бәтләр заманы шакирдләр јени тәм-
ринләр, јени ојунлар вә алатләрлә
таныш олур, онларда бәдән тәрби-
јәсинә, идмана, ојунлара мараг вә
һавәс артыр.

Бәдән тәрбијәси үзрә һәр бир
дәрсә конкрет тәләбләр верилмирсә
дә үмумијјәтлә, бүтүн дәрсләрә анд
тәләбләр да мөвчуддур:

1) дәрсин мұәјјән вәзифәси олма-
лыдыр;

2) һәр бир дәрс методик чәһәт-
дәң дүзкүн гурулмалыдыр;

3) әввәлки дәрсин давамы олмаг-
ла (һәм дә ајрылыгда там, биткин
олмалыдыр), кәләчәк дәрсин мәз-
мунуну да нәзәрә алмалы, она зәмин
јаратмалыдыр;

4) өз мәзмуну илэ ушагларын ја-
шына вә билијинә ујғун олмалыдыр;

5) мараглы, әјани олмалы, ушаг-
ларда фәаллыг ојатмалыдыр;

6) физики инкишафа, сағламлы-
ғын мөһкәмләнмәсинә ујғун тәмрин-
ләр вә ојунларла зәңкин олмалы-
дыр;

7) тәрбијәви характер дашымалы-
дыр.

Дәрсин мәгсәди. Һәр бир дәрсдә
програмның тәләбләринә мұвафиг
олараг тәһсил, тәрбијә вә сағлам-
лыг вәзифәләри јеринә јетирилир.
Тәһсил мәгсәдләри дедикдә әсәс һә-

рәки фәалијјәтләр (ғачыш, туллан-
ма, атма, сүрүнмә вә с.) нәзәрдә ту-
тулур. Ибтидәи сипиф шакирдләри-
нә бәдән тәрбијәси, инсаның бәдән-
иниң гурулушу вә мұхтәлиф һәрә-
кәтләрниң (дүзкүн һәфәс алма, тәм-
ринләри дүзкүн јеринә јетирмә, га-
мәти дүзкүн сахламаг, бәдәни мөһ-
кәмләндирмә вә с.) сағламлыг, че-
виклик үчүн әһәмијјәти һағгында
сада мә'лумат верилир, сојунма, ке-
јинмә, мәшғәлә заманы лазым олан
аләт вә асуданлыгдан истифада ғәј-
далары баша салыныр.

Тәдрис мәгсәди дөзүмлүлүк, ира-
дәлилик, чевиклик, гүввәтлилик,
чәлдлик кими тәрбијәви мәгсәдлә-
рин јеринә јетирилмәсиниң прәли сү-
рүр. Беләликлә, ушагларда дигтәт-
лилик, интизамлылыг, сәлиғәлилик,
намуслулуг, доғручулуг, һәмчинин
әмлака еһтијәтлы мұнасибәт кими
кејфијјәтләри инкишаф етдирилир:
мәсәләң, мұәллим ушагларда чәтин-
ликләри арадан ғалдырмаг бачары-
ғыны тәрбијә етмәк мәгсәдилә шү-
урлу тәмринләрин характериниң вә
ја онларын јеринә јетирилмә ша-
раитини дәјишмәклә шүурлу сүрәт-
дә мұәјјән чәтинлик јаралыр. Он-
ларда гәт'илик вә чәсурлуғу тәрби-
јә етмәк мәгсәдилә һүндүрлүјә, узун-
уна тулланмаг кими тәмринләрдәң
истифада едир.

Совет адамларының шәһәһәти,
ғәһрәман әмәји, идманчыларымы-
зың наилијјәтләри һағгында сөһбәт-
ләр ушагларда доғма Вәтәнимизә
мәһәббәт һисси тәрбијә едир, онлар-
да бејнәлмиләлчилији күчләндирир.

Бүтүн дәрсләр нәтичә етибарилә
ушагларын сағламлығының тә'мин
олунмасына истигамәтләнир.

Дәрсин гурулушу. Бәдән тәрбијә-
си дәрсләриниң гурулушу дедикдә
дәрсдә истифада олунан планың
системи нәзәрдә тутулур. Дәрсин бе-
лә бир план үзрә тәшкили сәмәрә-
ли тәмринләр сечмәјә, ону дәрсин
мұхтәлиф мәрһәләләриндә мәгсәдә-
мұвафиг шәкилдә јерләшдирмәјә,
вахтдан сәмәрәли истифада етмәјә
имкан верир.

Дәрсин гурулушу онун ғаршысын-
да гојулмуш вәзифәдәң асылыдыр.
Һәр бир дәрс өз мәзмуну, методи-
касы вә тәшкилине көрә әввәлки вә

сыраакы дәрсләрдән фәргләнсә дә еңи схем үзрә гурулур. Дәрсин гурулушунда сакитликдән мәшгәләнин мүтәшәккил гуртармасына тәдрич кечид өз әксини тапыр. Һәр бир дәрсин үч һиссәси олур: 1) тәшкилдәнчә һиссә (Бу һиссәдә шакирдләри һаһа мүрәккәб, чәтин вәзифәни һәлл етмәјә һазырлајыр). Бу һиссә шәрти олараг кириш һиссәси дә адлаыр; 2) әсас һиссә (Бу һиссәдә дәрсин әсас вәзифәләри һәјәтә кечирилар); 3) јекунлашдырычы һиссә (Бу һиссәдә дәрс мүтәшәккил сурәтдә тамамланыр).

Дәрсин белә һиссәләрә ајрылмасы шүбһәсиз шәртидир. Дәрсин бүтүн һиссәләри бир-бири илә гаршылыгы алаһадә сых вәһдәтдә олмалы үмуми мәгсәдә хидмәт едир.

Ибтидаи синифләр үчүн дәрсин нүмунәви гурулушу гәбул едилмишдир. Бу гурулуш—схем дәрсин мәгсәдиндән, мәзмунундан асылы олараг бүтүн дәрсләрә тәтбиг едилә биләр.

Ашағыда дәрсин нүмунәви гурулушунун схемини веририк. Схем совет мәктәпләринин ибтидаи синифләри үчүн һазәрдә тутулмуш вәһид нүмунәләр әсасында тәртиб олунмушдур. (Бах. В. М. Качашкин. Методика физического воспитания. Изд-во «Просвешшеније», М., 1968, сәһ. 166—167. А. А. Гугин, «Урок физической культуры». В книге «Урок в начальной школе». Изд-во «Просвешшение», М., 1975, сәһ. 131).

Дәрсин нүмунәви гурулушу
Кириш һиссәси — 5—10 дәгигә.

Вәзифәләр: шакирдләри тәшкил етмәк, дәрсин вәзифәләрини ајдылашдырмаг, ушагларын диггәтини организми гаршыдакы физики јүкә, тәмринләрин јеринә јетирилмәсинә һазырламаға јөнәлтмәк.

Мәзмун: ушагларын сыраја дүзүлмәси; рапорт (III синифдә), дәрсин мәзмуну һаггында ғыса мәлумат, сыра элементләри, јенидән дүзүлмә, әд, ајаг вә көвдәнин әләвә һәрәкәтләрини бирләшдирмәклә јериш; гачыш, тулланмалар, диггәт-лилији тәрбијә едән, гамәтин дүзкүнлүјүнү тәмин едән, үмуми иңкишафетдиричи вә рәгс тәмринләри, ојунлар.

Дәрсин әсас һиссәси—25—30 дәгигә.

Вәзифәләр: дәрсин әсас вәзифәләринин һәлли, јени материалын ојрашилмәси, кечилмиш материалын јеринә јетирилмәси просесиндә јени материалын тәкмилләшдирилмәси мәгсәдилә тәкрары, шакирдләрин һәрәки бачарыг вә вәрдиниләрә јијәләнимәләри, чәдлик, гәт'илик, чәсурлуғун иңкишафы.

Мәзмуну: әшјаларла вә әшјаларсыз үмуми иңкишафетдиричи тәмринләр, рәгс чалышмалары, јериш, гачыш, атма, тулланма, сүрүнмә, акробатик тәмринләр, мұвазинәт тәмринләри, һәрәкәтли ојунлар вә с.

Јекунлашдырычы һиссә—3—5 дәгигә.

Вәзифәләр: дәрсин икинчи һиссәсиндә јаранмыш кәркиңликдән ивәбәтән сакит вәзијјәтә кечиди тәмин етмәк; дәрсә јекун вурмаг, ев тапшырығы вермәк, мүтәшәккил сурәтдә јени фаалијјәтә кечмәк (залы, синфи јығышдырмаг).

Мәзмуну: сыраја дүзүлмә, мүхтәлиф сурәтлә јериш, нәгмә охуја-охуја јериш, рәгс тәмринләри, нәфәсалма тәмринләри, аз һәрәкәтли ојунлар, мұаллимни јекун сөзү, ев тапшырыг.

Јухарыда гејд олуңдуғу кими, дәрсин белә һиссәләрә ајрылмасы тамамилә шәртидир. Бәдән тәрбијәси дәрсләринин мүхтәлиф нөвләри мәлумдур. Бәзи дәрсләрдә кириш характери, бәзиләриндә јени матери-алла танышлыг, бәзиләриндә кечиләләрин тәкмилләшдирилмәси, бәзиләриндә билик, бачарыг вә вәрдиниләрин һесаба алынмасы үстүн-лүк тәшкил едир. Елә дәрсләр дә вардыр ки, буңларын бир нечәси, һәтта һамысы өз әксини тапыр.

Һәр бир һиссәнин мәзмуну да дәрслән дәрсә дәјишир. Бәзи тәмринләр бүтүн дәрс боју, онун һәр бир мәрһәләсиндә апарылдығы һалда, диқәрләри илә иш јалныз бир мәрһәләдә апарылыр. Лакин һәр һалда дәрсин белә һиссәләрә ајрылмасы дәрсдә тәмрин вә ојунлары дүзкүн бөлүшдүрмәјә, тәлим јүкүнү дүзкүн идәрә етмәјә имкан верир.

Ушарғы һансы һөвбәдә охумасын-
дая, бәдән тәрбијәси дәрсиниң чәд-
вәлдә һансы саата салыпмасындан
асылы олараг дәрсин гурулушу,
тәмрин вә ојунарын сечилмәси вә
пајланмасы дәјишир. Бәдән тәрби-
јәси бириңчи дәрс олдугда һәрәкәт-
ли ојуналар вә ја тәмринләрлә ушаг-
ларын әһвал-руһијјәсини галдыр-
маг лазымдыр.

Әкәр сон дәрсдә вахтдан там и-
стифада етмәк олурса, дәрс күнүнүн
ортасында кечирилән дәрсдә иса һәр
шәј елә өлчүлүб-бичилмәлидир ки,
ушаглаар раһатлыгга палтарыны дә-
јишкән һөвбәти дәрсә һазырлаша
билсинләр.

Дәрсин әсас һиссәсиниң ахырын-
да чох һәрәкәтли тәмрин вә ојуна-
рын кечирилмәси дә мәсләһәг кө-
рүлмүр. Шакирдләр һәјәтдә кечири-
лән күтләви ојун, јарыш, диһәр тәд-

бирләрден сонра синфа шән әһвал-
руһијјә илә, күмраһ даһил олурлар-
са, дәрсә сакитләшдириңи тәмрин-
ләрлә башланмалыдыр.

Дәрсин кедиши просесиндә мүәл-
лим бүтүн синфи вә ајры-ајры ша-
кирдләрни чидди нәзарәт алтында
сахламалы, јоргуилуг һисс едән ки-
ми јүкү азалтмалы, тәмрини дә-
јишмәлидир. Бә'зән һалә ојуна, ја-
рыша башламаздан әввәл дә ушаг-
ларда һәјәчанланма, бәрк үрәк дә-
јүнмәси баш верир. Она көрә дә бе-
лә һаллары нәзәрә алмаг, лазым
кәлдикдә фасилә, истираһәт вермәк
зәруридир. Бир фәалијјәт нөвүндән
диһәринә кечмәк үчүн әлверишли
шәраит јаратмаг мәгсәдилә ушагла-
ры сакитләшдирмәк лазымдыр. Са-
дә сыраја дүзүлмә, јериш, ритмик
вә дәрин нәфәсалма тәмринләри, са-
кит ојуналар бу мәгсәдә хидмәт едир.

ӘМӘК ТӘ'ЛИМИ ДӘРСЛӘРИНДӘ ШАКИРДЛӘРИН МҮСТӘГИЛ ИШЛӘРИНИ ТӘШКИЛ ЕТМӘК ҮЧҮН ДИДАКТИК МАТЕРИАЛЛАРЫН ТӘТБИГИ

К. Г. ХОЛИНА

ССРИ ПЕА-нын Тә'лимин Мәзмуну вә Методлары
Елми-Тәдгигат Институтунун елми ишчиси

Шакирдләрнин билик вә бачарыг-
лара јијәләнмәси просесиндә мүстә-
гиллијин никишафы тәдрис фәали-
јәтиниң формалашдырылмасынын
ваһиб мәсәләләриндәдир. Әмәк
тә'лими дәрсләриндә кичик јашлы
мәктәблиләрнин мүстәгил ишләр-
нин тәшкилинин ән перспектив ме-
тодларындан бири ССРИ Педаго-
жи Елмләр Академијасынын Тә'-
лимин Мәзмуну вә Методлары Ел-
ми-Тәдгигат Институтунун нбтидан
тә'лим шө'бәси тәрәфиндән һазыр-
ланмыш дидактик материал вә-
рәгләриндән истифада едилмәси-
дир. Бу вәрәгләр системли шәкил-
дә һазырланараг кичик јашлы мәк-
тәблиләрнин тә'лими просесиндә би-
зим тәрәфимиздән сынагдан кечи-
рилмишир.

Дидактик материал вәрәгләри
һазырланаркән кичик јашлы мәк-

тәблиләрнин идрак фәалијјәтинин
хүсусијјәтләри нәзәрә алынмышдыр.
I синифдән башлајараг шакирдләр
нүмунәјә һәвәслә бахыр, ону тех-
ники рәсмлә мугајисәли шәкилдә
тәһлил едир, дидактик материал
вәрәгинә әсасән өлчүнү мүәјјән-
ләшдириләр. Бу ишдә вариантлы-
лыг әсас рол ојнајыр; ушагларын
мә'луматы мүстәгил сечмәләринә,
нәтичә е'тибарилә тә'лимдә фәрди-
ләшдирмәнин тәтбигинә шәраит ја-
радыр.

Вәрәгләр чәтинләшдирмә дәрә-
чәсинә көрә гурулашдырылмышдыр
(сада конструкиядан чәтинә доғ-
ру, бирһиссәлиликдән чохһиссәли-
лијә доғру, бир ма'мулат үзәриндә
аз әмәлијјатдан чох әмәлијјата
доғру). Бу, јеһя билик вә бачарыг-
ларын ашыланмасына, әввәлләр га-
занылмыш билик вә бачарыгларын

мәһәлләнмәсінә имкан јарадыр.
Башы конструкция етмәк, иши
башы әләтләрлә јеринә јетирмәк,
шәһәр чертјождлар, схемләр вә шә-
һәрләр (фаали)јәтин график пла-
ны) әнләмәк шәкирдләрин мүстә-
һәк ишләмәләринин әсасыны тәш-
кәл едир.

Шажирдләрә әмәк әмәлијатыны шәкләшдирмағы өјрәтмәк, иш әрини сәмәрәли тәшкил етмәк, әләт вә материаллары дүзкүн сеч- мәк үчүн онларда иш јеринин тә- чәззә, әләтләри, мә'мулагы јохламаг тәдәввәс һаггында тәсәввүрү форма шәкләшдирмаг зәруридир. Дидактик әсәрләрин мәзмунунда бунлар өз әркини тапмышдыр.

Кичик јашлы мәктәблиләрдә бу тәҗрибәләр тәдриҗчән иңкишаф иләр. Бу заман шакирдләрни мәктәпкәдә биликләр садәдән мүһимәткә доғру тәдриҗчән иңкишаф иләр. Бу да өзүнү һәмин биликләр бәрпа етмәкдә вә онлары башка шәрәптә мүстағил тәтбиғкә билмәк бачарығында көстәрәр. Илк вахтларда бәрпа етмә нүмунәләр әсасында, сонра исә нүмунәсиз, техники расмлар вә садә шәрһлар үзрә апарылыр. Шакирдләрни билији јүксәк сәвијәгә етәндә онларын фәалијәти һәмин һазыр биликләрни бәрпасылы доғру, һәм дә әмәк тәлими дәрсләриндә мүһтәлиф вәзијәтләрдә бу биликләрлә мүстағил әмәлијәт ашармаға јөнәлдиләр. Бүтүн булар тәртиб етәјимиз дидактик материаллар вәрәгиндә өз әксини таптылар.

Онун татбигинә исә шакирдләри бир гадәр һазырладыгдан, онлара расмләри, садә чертмәжлары оху-магы өйрәтдикдән сонра башламаг тазымдыр. Бу заман графиг тәсвир-ләрдә чидди гәйдә јаратмаг вачиб эәл ойнајыр.

Әвәлчә, бир гәјда олараг, кар-
точкаларда мә'мулатын үмүми кө-
рүнүшү, сонра исә онун һиссәләри-
нин јыгылма гәјдасы верилир. Ди-
дактик материаллар вәрәгинә һәм-
чинин хусуси суаллар системи дә-
дахил едилмишдир. Бу суал-тап-
шырыг вә ја техники тапшырыглар
шәкирдләрден мүстәгил чаваб вә

ja həll tələb edir. Sual və tap-
шырыqlarda şəhirdənin təlim
fəaliyyətinin müxtəlif mərhələləri
öz əksini tapmışdır. Bunlardan
aşağıdakılar aparıcı rol oйна-
yıb:

1. Техники гурашдырма фэали-
жэти.
2. Ишин тэшкили вэ планлашды-
рылмасы.

3. Бодни-естетик фаалијат.
Вэраглэрдэ фэрди пајлама мате-
риаллары да верилмишдир. Вэраг-
лэрин өлчүсү 24X30 сантиметрдир.
Онуи сол күнчүндэ ма'мулатын
үмүи көрүнүшү верилмишдир. Сол
тэрэфин јухарысында ачылыш өл-
чүлэри вэ ја айры-айры һиссэлэр,
ашагыда ма'мулатын јығылма схе-
ми вэ јахүд јығылманын планы, вэ-
рэгин сол күнчүндэн исэ ма'мулата
анд суаллар верилмишдир.

Дидактик материаллар вараги
 назырланаркөн алты-едди јашлы
 ушагларын фәрди хусусијети (оку-
 јуб-јаза билмәсәси, һәлә зәиф шә-
 киһ чәкмәси, хәткешлә ишләмәк
 бачарығынын ашағы олмасы вә с.)
 нәзәрә алынмышдыр. Она көрә дә
 вәрәг эсасында ишип тәшкили про-
 сесиндә мұәллим шакирдләри мә-
 мулатла таныш етмәли, онун гуру-
 лушуну график тәсвирлә мұгајисә
 етмәли, вәрәгдән истифадәнин ар-
 дычыллығыны көстәрмәлидир.

Ибтидан та'лим методикасында дидактик материал даражасинан истифода нисбатан янги мазмундир. Онда кўра да биз буну эксперимент-да сынагдан кечирмиши.

Ади шәраитда, гайдаја ујеун олараг, мүәллим мәмулатын гурулушуну ајдынлашдырыр, чертјожу нүмајиш етдирир, ишин ардычыллыгы барәдә тәлимат верир, ушагларла бирликдә әмәк әмәлијјатынын планыны тутур, бүтүн шакирдләрлә фронтал иш апарыр. Буна керә дә шакирдләрин мүстәгил практик фәалијјәти үчүн аз вахт галыр. Бизим тәшкил етдијимиз мүстәгил иш исә дәрсин 50 фанзини тәшкил едир.

Дидактик материаллар вэрэги шакирдлэрин мүстэбил фəалијјəти үчүн верилэн яхтын һəчмини ар-

тырмагла јанашы, һәм дә бу фәалијәтин характер вә кејфијәтини хејли дәјишдирир. Вәрәгләрин тәтбигиндән алынған нәтичәләр көстәрир ки, бу процес һәлә тәкмилләшмәдијиндән дәрсдә икигәт вахт сәрф олунур. Һалбуки һәмийн вахты шакирдләрин мүстәгил ишинә сәрф етмәк, бунула да дәрси кејфијәтли вә мазмунлу гурмаг олар. Ади шәрантдә исе шакирдләрин мүстәгил фәалијәти һеч бир дидактик материал вәрәгләри олмадан, мәмулатын практик шәкилдә һазырланмасы процесиндә тәшкил едилир. Белә олдугда дәрс биләваситә муәллимий рәһбәрлији вә көстәрини эсасында кечир, шакирдләрин әгли фәалијәт көстәрмәси үчүн шәрант јарадылмыр.

Дидактик материал вәрәгләриндән дүзкүн истифадә олунмасы шакирдләрин фәаллыг вә јарадычылығынын тәшкилине, дәрсин һәр бир мәрһаләсиндә идрәк фәалијәтинин фәаллашдырылмасына имкап јарадыр.

Экспериментал синиф шәрантиндә дидактик материал вәрәгләриндән истифадә едәркән шакирдләрин мүстәгиллији дәрсин ашағыдакы мәрһаләләриндә нәзәрә алыныр: дәрсин мөвзусу вә мәгсәди елан олунаркән, иш јерини тәшкил едәркән, әмәк фәалијәтинин тәхминни планлашдыраркән, мәмулатын гурулушуну тәһлил едәркән (нүмунә: көрә вә нүмунәсиз), јазы тахтасында вә ја вәрәгдәки чертјожу охударкән, өлчмә вә нишанлама заманы, һиссәләри һазырлајаркән, сәһвләри тапаркән вә онлары дүзәлдәркән, гијмәтләндирмә вә лабораторија ишиндә. Дидактик материал вәрәгләриндән изаһ етмәдә, мүстәгил олараг практик ишини јеринә јетирилмәсиндә, билик вә бачарыгларын мөһкәмләндирилмәсиндә, техники мәсәләләрин һәллиндә, практик әмәк тапшырыгынын јеринә јетирилмәсиндә вә демәк олар ки, дәрсин бүтүн мәрһаләсиндә истифадә едилир.

Бир сыра педагожи шәртләр јеринә јетирилдикдә вәрәгләрдән истифадә олунмасынын эффектлилији даһа да арта биләр. Бу шәртләр би-

зим тәрәфимиздән тәдгиг едилир. Онлардан бир нечә мүһүмүнү нәзәрдән кечирәк. Вәрәгләрин тәтбиги о заман эффектли олур ки, дидактик материал нүмунә илә еји вахтда тәтбиг едилсин, техника рәсм, схем вә јахуд јазы текстасында чәкилмиш чертјож шакирдләрин дигтәтинин мәмулатын мүһүм чәһәтинә вә ја мәрһаләсинә чәлбәтсин. Лазым олан шәрантдә карточкаларын тәтбиги шакирдләрин комплекс шәкилдә билик, бачарыг вә вәрдишләрини икишәф етдирмәклә јанашы, һәм дә әмәк мәдәнијәтинин, давраышынын формалашдырыр: ушагларда сәлигәлилик, дәғиғлик, дигтәглилик өз ишинә тәғйиди мунасибәт бәсләмәк, сәбирлилик вә әмәксевәрлик тәрбијә едир.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, дидактик материал вәрәгләри тәтбиг едилән синифләрдә шакирдләр тез вә һавәслә мүстәгил фәалијәтә мејл едирләр. Бу синифләрдә ишини һәчми вә кејфијәти јүксәк олур. Бу, онула изаһ олунмалыдыр ки, экспериментал синифләрини шакирдләри вәрәгләрин көмәји илә чертјожу охуја билир, нишанламаны дүзкүн јеринә јетирир, һиссәләри дүзкүн һазырлајыр вә дүзкүн јығырлар.

Дидактик материал вәрәгләри илә иш методу шакирдләр гаршысында тәдричән мүрәккәбләшдирилән техники вәзифәләр системи гојмагла онларын јарадычы фәалијәтинин идарә олунмасы үчүн бәјүк имканлар ачыр. Буна көрә дә биз өз тәдгигатымызда нәники үмуми көстәришләр һазырламыш, һәм дә вәрәгләр системи, һәтта ајры-ајры вәрәгләр үзрә хүсуси тәләбләр мүәјјәнләшдирмишик.

ЧЫХЫНТЫЛЫ ШАР

Чыхынтылы шар мәмулаты II—III синифләр үчүн мәсләһәт көрүлүр. Тәдрисин мәгсәди. Паркарын көмәји илә үлкү үзрә даирәви формада мәмулатын нишанланмасы. Даирәнин үч бәрәбәр һиссәјә бөлүнмәси. Бәрәбәртәрәфли үчбучағын гурулмасы. Деталын бирләш-

ва өртүлөчөк жерлеринин һәрф-
а ашара олунамасы. Кағыздан олан
һиссәһин дәһиг вә сәлиғәли шәкил-
а ышанланмасы, кәһилмәһи, гат-
ланмасы вә җапышдырылмасы.

Мүһаллим дәрс үчүн ашағыдакы-
лар Һазырлаҗыр: нүмунә, җазы
тағтасына чәһилмиш чертҗоҗ, ди-
диктик материал вәрәғләри, рәнк-
ли кағызлар, хәткешләр, карандаш-
лар, һәркар, җаҗчы вә җапышған.

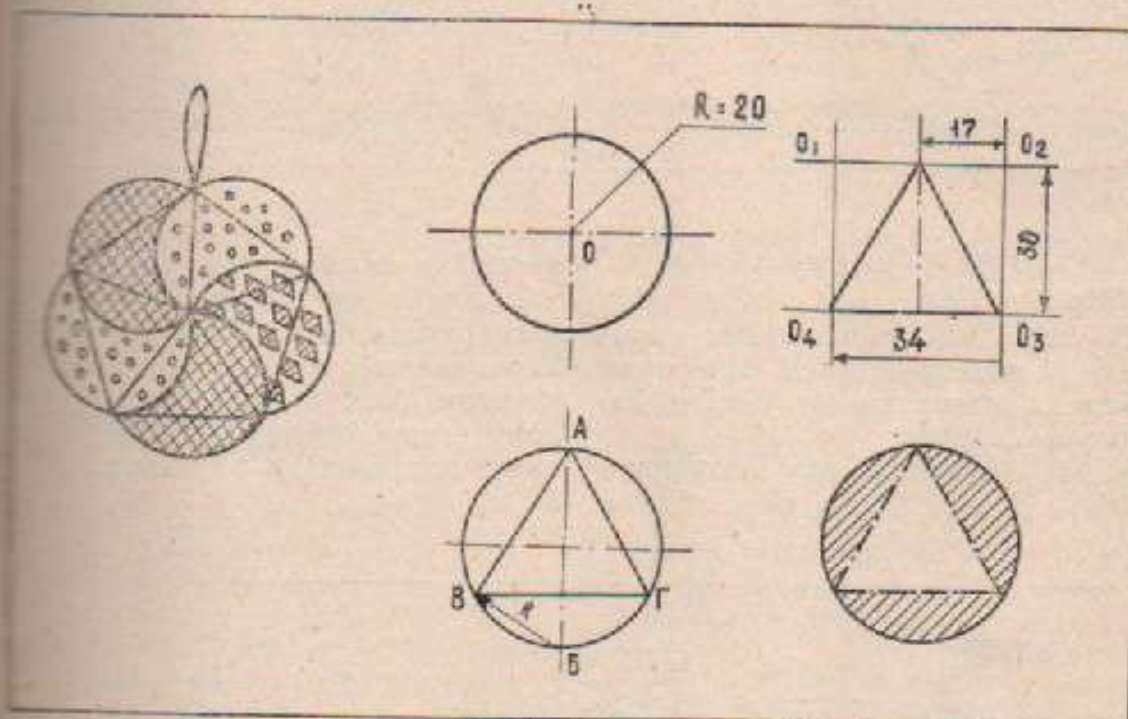
ДӘРСИН КЕДИШИ

1. Јолка ағачыны бәзәмәк үчүн
рәнкли кағыздан мүәҗҗән өлчүдә

(Һәһмли) чыхынтылы шарын кон-
струксиҗа едилмәһи. Даирәһин үч бә-
рабәр һиссәҗә бөлүмәһинин өҗрә-
дилмәһи. Үлкүдән мәһрәлә просе-
һиндә мүстәғил истиғадә едилмә-
һи.

2. Һәр кәһин өз иш җериндә рәнк-
ли кағыз, хәткеш, карандаш, һәр-
кар вә җапышған Һазыр етмәһи.

3. Даирәһин вә бәрабәртәрәфли
үчбучағын үлкүһүнүн Һазырланма-
һи. Бәрк кағыз вә җахуд һәһлик кар-
тон үзәриндә радиусу 20мм олан
даирәһин үлкүһүнүн Һазырламағ
(бах: схем 1). Бундан сонра тәрәф-

ләри 34 мм вә 30 мм олан дүзбу-
чылдан бәрабәртәрәфли үчбучағ-
лар Һазырламағ (бах 2).

Бәрабәртәрәфли үчбучағы баш-
ла үсулла да дүзәлтмәк олар. Бу
һиссәлә даирәһин үч бәрабәр һиссә-
җә бөлмәһи. Даирә үзәриндә Б нөг-
тәһиндән 20 мм кәһарда сағ вә сол
тәрәфдә ики ВГ нөгтәһи геҗд еди-
лар. АВГ нөгтәләри дүз хәтлә бир-
лишдирилар. Рәнкли кағыздан
алынмыш үчбучағ башға һиссәләр
үчүн дә үлкү ролуну оҗнаҗыр (бах
3).

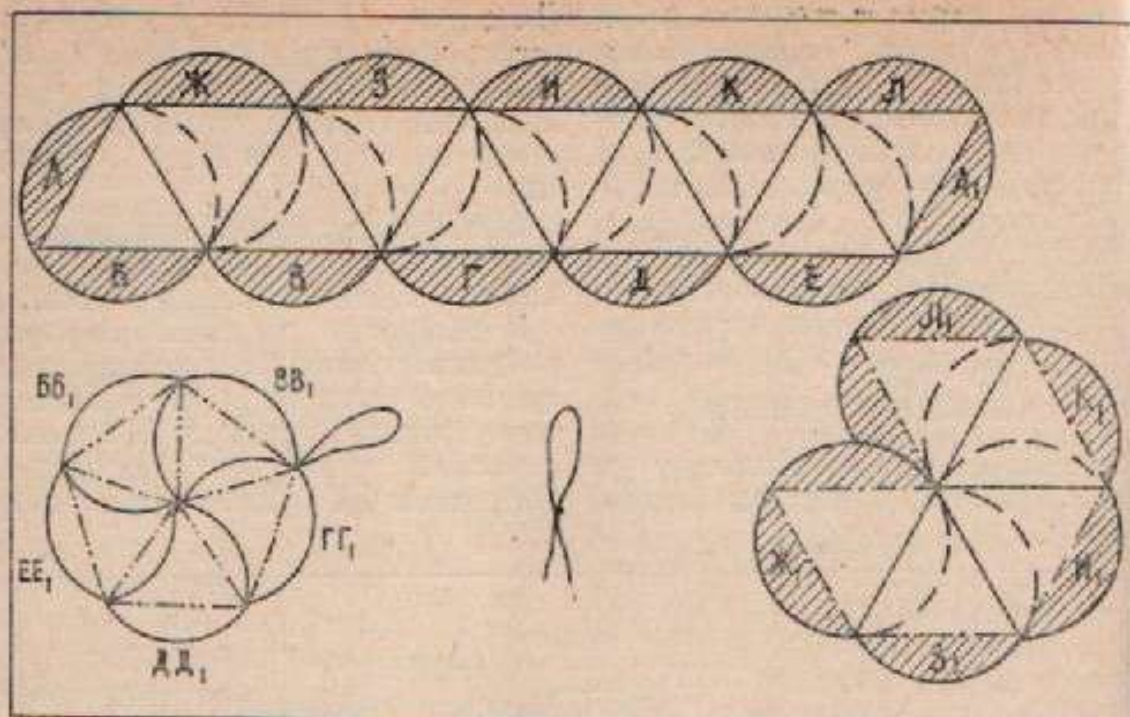
4. Рәнкли кағыздан 20 әдәд даи-
рә Һазырламағ. Һәр бир һиссә үчүн
күһтәһиф рәнкдә кағыз сечиләр.
Үчбучағын үлкүһүнүн даирәһин
үзәринә гоҗуб, гатланачағ вә җа-

пышған сүртүлөчөк җерләри геҗд
етмәһи (бах 4).

Чыхынтылы шары һәрфи арды-
чыллығ үзрә җығмалы. Әввәлчә ики
«дамы», җәһни беш деталдан һәр би-
ринин даирәһини (бах 5), сонра он
детал—даирәһин «дыварыны» (бах
6) җығмалы. Һәр бир шарын үч һис-
сәһини бир җерә җығыб габағчадан
Һазырланмыш илкәк вәһитәһилә
бәркитмәһи (бах 7).

5 Шарын вә илкәҗин дүзкүн җа-
пышдырылыб — җапышдырылмады-
ғыны җохламағ.

6. Өзүнүн вә җолдашынын иши-
нин гиҗмәтләндирилмәһи. Бу дәрс-
дә җепи һә өҗрәһилдиҗини тәҗһин ет-
мәһи (даирәһин үч бәрабәр һиссәҗә
бөлүмәһини өҗрәһидик).

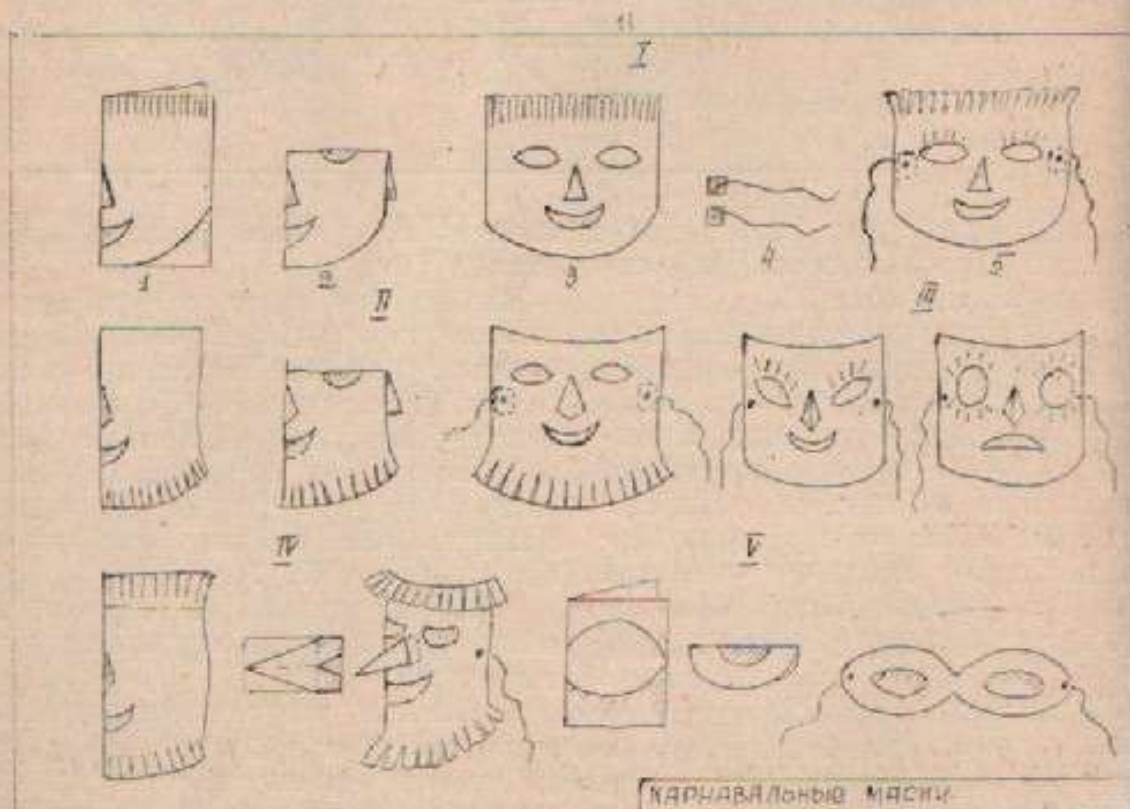
КАРНАВАЛ МАСКАЛАРЫ

Ушаглар јени ил сәһәрчијиндә истифадә етмәк үчүн харици көрүнүшү вә конструкцијасы садә олан карнавал маскаларыны өзләри һазырлаја биләrlәр.

Карнавал маскалары тәхминән 30 см.Х 30 см өлчүдә олан рәнкли

кағыздан һазырланыр.

1. Кағыз ики гат гатланыр. Гат кәсән һиссәнин ашағысында буруз ағыз, сач гејд едилир вә гајчы ил кәсилир (бах 1), кағзын бурудан јухары һиссәси јенидән гатла нараг көз чәкилир вә кәсилир (бах 2).

КАРНАВАЛОНЬЮ МАСКИ

Маска ачылып və о бири үзү жу-
гары олмаг шәртилә гаршыја гоју-
лур. 3 смХ3 см өлчүдө кағыздан
квадрат кәсилир. Онуң үстүнә ипин
үчү гојулур, үстүнә бир дамчы ја-
пышган дамыздырылыр. Кағыз
масканын көнарлары иплә бәрабәр
орта һиссәсинә жапышдырылыр.

2. Биринчија бәнзәр икинчи мас-
канын һазырланмасы.

3. Ағыз və көзүн формасындан
ағылы олараг маска адамын әһвал-
руһәһәсинин әкс етдирилмәси.

4. IV маска даһа чәтин конструктор-
сијалы маска һесаб олуңур.

Масканын о бири үзү гатлан-
магла сач кәсилир. Бурун ајрыча
кәсиләрәк ики гат гатланыб маска-
нын ичәрисинә жапышдырылыр.

5. Гулаг, бурун və гәһрәмаһын
костјумунун һиссәләринин жапыш-
дырылмасындан ибарәт маска кон-
струксијасы və формасы е'тибарилә
ән садә və даһа чох јајылмыш мас-
кадыр.

Ушаглар үчүн јазылмышдыр

Ј Е Н И Ш Е Р Л Ә Р

ТӘМИЗКАР

Ахшамдан раһатларам
Көрүләси ишим.
Дәјишмәрәм, позмарам
Бирчә күн вәрдишими.

Дәсмалымы, фырчамы
Һизамлајыб гојарам.
Сәһәр јердән галхантәк
Әл-үзүмү јујарам.

Ғызым, ипәк сачыма
Күллү лент дә бағларам.
Дүзәлдә билмәјәндә
Додаг бүзүб ағларам.

Хошлајырам, севирам
Сәлигәни, сәһманы.
Ај ушаглар, мәнимтәк
Тәмизкар олан һаны?

* * *

БАЛАЧА РӘФИГӘЛӘР

Севинч, Сона, Кәмәлә
Сирдашдыр бир-биринә,
Биркә һазырлашырлар
Күндәлик дәрсләринә.

Сәһәр тездән мәктәбә
Гоша јола дүшүрләр.
Беш гијмәт алмаг үчүн
Јарышыр, өтүшүрләр.

Евдә аналарына,
Көмәк дә едир онлар.
Киноја, театра,
Бирликдә кедир онлар.

— Онлар нија беләдир?
— Јохса билмирсиң мәкәр?
Ахы, мөһкәм достдурлар
Балача рәфигәләр!

Маһир РӘФИЗАДӘ.

«УШАГ БАҢЧАСЫНДА ТӘРБИЈӘ ПРОГРАМЫ»НА ДАИР МЕТОДИК КӨСТӘРИШЛӘР

МУСИГИ ТӘРБИЈӘСИ

Ушаг баҗчасында мусиги тәрбијәси ваһид тәрбијә просесинин һиссәләриндән биридир.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә ушагларла нәгмә охумаг, мусиги динләмәк вә һәрәкәтләрдә мунтәзәм мусиги мәшғәләләри апарылып, онларда мусиги билији, бачарыг вә вәрдишләр формалашыр, мусиги габилијјәти, бәдни зөвг инкишаф едир.

«Тәрбијә програмында» көстәрилән тәлим ушагларда мусиги бачарыгынын вә вәрдишләрини формалашмасы мухтәлиф васитәләрдә, методларла вә пријомларла апарылып.

Мусиги програмындакы тәрбијә-тәлим вәзифәләринин мувәффәғијәтлә һајата кечирилмәсиндә педагожи шәртләрдән бири һәр јаш групу програмында көстәрилән репертуарлардыр.

Ушагларын мусиги тәрбијәси вә тәлиминин башлыча методу әјани, шифаһи вә ојун методудур.

Тәлимдә вокал вә инструментал мусиги ифасында (фортепиано, тар, каманча, гармон, скрипка вә с. соло, ансамбл вә хор мусигисини ифа етдикдә) әјани методлардан истифада едилир, ушагларын мусиги тәлиминдә граммафон валларына јазылмыш мусиги, радио вә телевидија вериллишләри, кино вә с. техники васитәләрдир.

Тәлимдә әјани метод вә пријомлардан башлычасы көстәрмә-

дир: әсәрин бүтүнлүклә вә ја нәгмә мелодијасынын, онун сәс характеринин (һиссә-һиссә, сәлис), әсәрин темпинин (тез-тез, јаваш-јаваш), сәс гүввәсинин (јүксәк, алчаг, мулајим) вә с. рәгсин бүтөвлүклә вә ја һәр һансы ајры-ајры һәрәкәтләрини, гол, гыч, баш вә с.-ин чыхыш вәзијәтинин ифа едилмәсинин көстәрилмәси.

Тәлимдә шифаһи методун пријомлары булардыр: мусиги әсәрини ифа етмәкдән габаг тәрбијәчинин кириш сөзү, өјрадиләчәк әсәрин изаһы, ушагларла мүсаһибә, онларә суал вермәк вә с.

Ојун методунун пријомлары булардыр: ојунчаглардан (кичик группларда тез-тез), сөздән (мәсәлән, ушагларә белә мураһиәт етмәк олар. «Ешидирсиннизми ушаглар, бизә ким исә кәлир» вә ја «Бахын, гуш учуб кәлди» вә с.) истифада едир.

Мусиги рәһбәри мәшғәләләрдә ушагларын мусиги тәлими үчүн мухтәлиф метод вә пријомлардан истифада едир.

Мусигијә севки, ону анламаг бачарыгы ушагларда кичик јашлардан, мухтәлиф васитәләрдә тәрбијә олунмалыдыр. Кичик группдан башлајараг мусиги рәһбәри ушагларла мусигијә һәссаслығы инкишаф етдирир, онларын диггәтини мусигинин мәзмунуна, характеринә чәлб едир: мәсәлән, ушагларә Ч. Чаһанкировун «Көһлән атым» мусигисини динләмәји тәклиф етдикдә вә әлван мусиги образы јаратмаг истәдикдә пе-

* Әввәли мәчмуәнин 1974-чү ил 4, 6; 1975-чи ил 1, 2, 4, 6; 1976-чы ил 1, 2, 5; 1977-чи ил 1, 2, 3 вә 5-чи нөмрәләриндә.

дагог онларын диггәтинн мусигинин мазмунуна чәлбә едәрәк дејир: «Ушаглар, атын чапмасына гулаг асын». Атын чапмасынын алван образыны ушагын зейниндә мөһкәмләндирмәк үчүн педагог әввәлчә керешин, сонра исә бүтүн әсәри ифа едир. О. Зүлфугаровун «Јагыш јагыр» мусигисини ифа етдикдә педагог ушагларга онун адыны дејир вә чалыр, сонра исә сорушур: «Ушаглар, сиз јагышын шырылтысыны ешдирсинизми? Кәлин бир дәфә дә гулаг асаг. О, мусиги образынын тәҗрибәләнмәсыны дәринләшдирмәк үчүн мелодијаны јенидән ифа едир.

Педагог О. Зүлфугаровун «Јагыш јагыр» маһнысыны ифа едән заман ушагларын диггәтинн мусигинин характеринә вә мазмунуна чәлбә етмәк үчүн белә дејир: «Көрүн нечә әвәзишли, сакит мусигидир. Бу, сондан өтрүдүр ки, көрпә јахшы јатсын. Бир дә гулаг асын». Маһныны еккинчи дәфә ифа едир.

Биринчи вә еккинчи груп ушагларын мусиги динләмәләрн үчүн әсәрләр репертуарына инструмен¬тал мусиги әсәрләрн дахил едилмишдир. Педагог бу әсәрләрн ушаглар үчүн јени олан фортепиано мусиги әләтләриндә ифа етмәкдә ушагларда мусигини зәңкиңләшдирмәк үчүн булардан истифадә едир. Педагог әввәлчә мәшгәләрдә марш, нәгмә, рәгс мелодија¬ларыны ифа етмәкдә ушагларн мусиги әләтин илә таныш едир.

Мусигини динләмә просесиндә педагогун истифадә етдијә мұхта¬лаф ојун пријомлары ушагларга гавраманы, емоционал һәссаслығы, һәмчинин ритм һиссәсини инкишаф етдирир. Мәсәлән, Ф. Әмировун «Гатар» мусигисини ифа етмәздән табаг мусиги рәһбәрн дејир: «Гу¬лаг асын, гатар тез-тез кедир». Бундан сонра мусигини ифа едир. Мусигини динамик, ифадалн ха¬рактери ушагларга гүввәтли тәсир көстәрир. О, сонракы мәшгәләләр¬дә мусигини ифа едәркән ушагларга мусигини динләмәји тәклиф едиб дејир: «Гатарда кәзмәк истәјирсеңизми? Бахын, сизинлә нечә кеди¬рик». Педагог стулда отуруп, кәһ бир ајагыны, кәһ о бири ајагыны

јерә ритмик вурараг гатарда кет¬мәсинн көстәрир. Сонра ушагларга бирликдә кетмәји тәклиф едир, мусиги чалыныр, ушаглар «гатар»¬да кедирләр. Белә пријомлар ушагларн мусиги әләминә дахил етмәкдә, ону ушаг ојуну вә әјлән¬чәсинә чевирмәкдә педагога көмәк көстәрир.

Педагог үч јаша кечмиш ушагла¬ра нәгмәнин ајры-ајры сөзләрини охумагы өјрәдир. Бу илк мусиги тәрбијәси үзрә ән мәс'улијјәтли иш дәврүндә «Довшаным», «Јагыш јагыр» кими халг әјләнчә вә нәг¬мәләриндән истифадә етмәјин бә¬јүк әһәмијјәти вардыр.

Мусиги рәһбәрн тәбиин вә алчат сәслә охујур. Педагогун нәгмәсини ешидиб онун сәсини тәглид едәркән ушаглар да охумага башлајыр. «Довшаным» нәгмәсиндә «довша¬ным» сөзләрини, «Јагыш јагыр» нәгмәсиндә исә «чым-чырым» сөз¬ләрини охујурлар.

Нәгмәләрин чоху ушагларн нәг¬мә охумага тәһрик едир. М. Нә¬сирбәјовун «Пишијим» нәгмәсини ушаглар әввәлчә педагогун ифа¬сында динләјирләр. Нәгмәнин ме¬лодик сәси онларда нәгмә охумага һәвәс ојадыр. Мелодија «нијә» сөзү илә гуртарыр, бундан сонра «нијә» сөзү бир нечә дәфә тәк¬рар олуноур. Итонасијаны вә нәгмәнин сөзләрини мәнимсәдикдән сонра ушаглар бүтүн нәгмәни охумага башлајырлар.

Сонракы нәгмәни өјрәнмәјә о¬вахт башламаг лазымдыр ки, ушаглар охумагы өјрәнмиш олсу¬лар. Јәни нәгмәни мәнимсәмәклә барабәр, әввәлләр өјрәндикләри нәгмәләрин охунмасынын јахшы¬лашмасы үчүн һәмишә она гәјят¬маг лазымдыр.

Бу дәврүн әсәс вәзифәләриндән бири ушагларда нәгмәјә емоционал мұнасибәти, нәгмәни севмәји, һәр бир нәгмәјә марагы инкишаф ет¬дирмәкдән вә бунун әсасында нәг¬мә охумаг бачарыгы вә вәрдишләр¬и формалашдырмагдан ибарәт¬дир. Артыг нәгмә өјрәдилмәсини илк дәврләриндә ушаглар бу вә ја¬дикәр нәгмәни мәнимсәдикдә муси¬ги рәһбәрн онларын нәгмәсини

кејфијјети үзәриндә ишләјир. О, мүхтәлиф пријомлардан истифада едәрәк кириш мусигини динләмәләрини, аләтин сәсини вә сөзләрини ифасыны ешитмәк үчүн һамынын бирликдә охумасыны тәклиф едир.

Мусиги рәһбәри икинчи кичик груп ушагларында мусиги сәсини, сәсин тәбин сәсләнмәсини, мелодијанын вә нәғмәнин дүзкүн верилмәсини, бир-бириндән габаға кечмәмәклә һәм фортепианонун мүшајиәти илә, һәм дә онсуз охумаг, хорла, јарымгрупла, тәк-тәк охумаг бачарығыны, јә'ни ушаглары илк ифадала охумаг мәрһаләсинә јахынлашдырмағы давам етдирир. Бунун үчүн әввәлки группларда мәнимсәдикләри халг әјләнчәләриндән вә нәғмәләриндән истифада едир.

Мүхтәлиф пријомларын тәтбиғи просесиндә педагог мәнимсәмә процеси үчүн башлыча олан мусигини дәфәләрдә ифа едилмәсини вә гавранылмасыны тәләб едән әсәрләрә ушагларын марағыны сахлајыр: мәсәлән, ғыш күнләринин бириндә тәрбијәчи ушаглара О. Зүлфүгаровун «Ғыш нәғмәси»ни өјрәтмәји планлашдырыр. Ушагларын бүтүн диггәтинин нәғмәнин мелодијасына вә сөзләринә чәлб едилмәси үчүн һамин нәғмәнин илк дәфә мусиги аләтинин мүшајиәти олмадан охумасы мәсләһәт көрүлүр. Бу, онларын дәғиг дәркетмәләринә вә јадла сахламаларына көмәк едә биләр. Илк дәфә ифа олундугдан сонра ушаглара суал вермәк («Нәғмә ким вә ја нә һаггындадыр?») вә бир дә динләмәләрини тәклиф етмәк олар.

Сонракы мәшғәләдә нәғмәнин адыны демәк, ону динләмәји тәклиф етмәк вә ја кечән мәшғәләдә һансы нәғмәни охумаларыны сорушмаг мүмкүндүр. Сонра мусиги рәһбәри фортепианонун мүшајиәти олмадан нәғмәни бир дәфә дә охујур.

Сонракы мәшғәләдә јалныз нәғмәнин мелодијасынын киришини вә ја сон һиссәсини чалмаг вә бунун һансы мусиги олдуғуну ушаглардан сорушмаг олар. Педагог јал-

ныз ушагларын нәғмәни киришинә, мелодијасына вә сон һиссәсинә көрә билмәләринә инандыгдан сонра мусигини сонракы мәрһаләсинә, онун мәнимсәнилмәсинә, јә'ни нәғмәнин мелодијасынын вә онун мәтнин ушаглар тәрәфиндән ифа едилмәсинә кечә биләр. Сәлис интонасија вәрдишләринин формалашмасында ушагларын мелодијаны мәнимсәмәси, кими сөзү билмәләрини дә бөјүк әһәмијјәти вардыр. Дәғиг диксија сөзүн дүзкүн тәләффүзүнә, сәлис интонасијасынын формалашмасына көмәк едир.

Ушаглар тәрәфиндән нәғмәнин мәнимсәнилмәсини икинчи мәрһаләсиндә мусиги рәһбәри мелодијаны мусиги аләтиндә чалыр. ејни заманда ушаглар үчүн охујур, мелодијаны мәнимсәјән јарымгруп ушагларына охумағы тәклиф едир, сонра фортепианода чалмадан һамы илә бирликдә охујур. нәһајәт, ушаглара нәғмәни бирликдә охумағы тәклиф едәрәк башлангыч мусигисини чалыр. Педагог бүтүн бу пријомлардан бир нечә мәшғәләдә истифада едир. Мүхтәлиф пријомлар әсәрин тез мәнимсәнилмәсинә көмәк көстәрир.

Нәғмәнин мәнимсәнилмәсини үчүнчү мәрһаләси онула характеризә олунур ки, нәғмәни өјрәнмәјә башлајаркән педагог әввәлләрдә өјрәндији нәғмәјә гајыдыр, ону бу вә ја дикәр мәшғәләјә, ја да ушагларын һәјатынын мүхтәлиф анларына дахил едир. Маһнынын тәк рарланмасы ушагларын маһны охумаг вәрдишләрини, мусиги ешитмә инкишафыны тәкмилләшдирир вә мөһкәмләндирир.

Кичик груп мусиги рәһбәринин гаршысында ушаглара марш мусигиси алтында ритмик јеримәји, икиһиссәли формада (һүндүр вә алчаг мусиги алтында) һәрәкәт дәјишмәји, онун башлангычы вә сон мусигини ешитмәји өјрәтмәк вәзифәси дүрүр. Икинчи кичик группа мусиги рәһбәри ушаглара орта, сүр'әтли вә сакит мусигијә көрә һәрәкәти јеринә јетирмәји өјрәдир. Ушаглара мүхтәлис ојунлар, хор, рәгс вә мумарисәләг верилир. Мүхтәлиф һәрәкәтләр му-

ритмик һәрәкәтларин формасына вә инкишафына имкан верир. Ојунларда, хорда ушагларин мусигини фәал гаврамаг, һәрәкәтләр дағиглијини вә ритмиклијини, нәһајәт, һәрәкәти мусигини характери, ифадәлилик васиталар илә, әсәрин формасы вә жанры илә уэлашдырмаг бачарыгы кәләб едир. Кичик груп ушагларын илә апарылан мөвтәзәм вә дүшүрүкш иш онларын мусиги инкишафынын даһа јүксәк сәвијјәсинә кәләб чыхарыр.

Орта групун (бешинчи јаш) ушагларында мусиги габиліјјәти тәкмилләшир. Онлар мусигини даһа эмоционал дәрк едир, онун мәзәнуу шуурлу аңлајыр, мелодиянын ритмини, интонасиясынын тутуш мусигини темпини, сәсләнмә гравесини ешидир; ушагларда кәләб вә һәрәкәт даһа дүзкүн, ритмик вә ифадәли олур.

Мусигијә мараг, ону сәвмәк вә ешитмәк һавәсини тәрбијә етмәк, мусиги тәәссуратынын зәнкиләшдирмәк, мусиги-сенсор габиліјјәтинин инкишаф етдирмәк, ушагларын аң јарадычылыг тәзаһүрләрини рибәтләндирмәк, онларын маһны охумаг сәсләрини, мусиги алтынды һәрәкәтләр ифадәлилијини вә ритмиклијини инкишаф етдирмәк орта группа мусиги рәһбәринин сәһмәсиндә дуран әсас вәзифәләр.

Ушагларын мусиги габиліјјәтинин инкишафына мусиги програманы бүтүн репертуарларынын зәнкиләшдирилмәси кими, мусиги һәрәкәт репертуары да көмәк едир. Нәһајәт, ушагларын мусиги гаврамагына, тәһајјүлүнүн, јарадычылыг габиліјјәтинин инкишафына имкан верән ифадәли вә кениш мусиги кириш илә мүшәјиәт едилән маһнылардан истифадә едиләдиләр.

Плана ики үч әсәрин мүғәјисәсинә дахил етмәкдән габаг (белә ки, биринчиси таныш әсәр, икинчиси вә әл әрзиндә өјрәдиләчәк әсәр басту) ушагларын әввәлки мусигини јадда сахламаларынын вә јени јәрә мәнимсәмәләрини јохламаг лазымдыр. Әввәлчә педагог мәш-

ғәләләрин бириндә ушагларын әввәл өјрәндикләри әсәри јадә салыр.

Орта группа тез-тез граммофон валларына јазылмыш мусигини, онун мүхтәлиф тембрдә сәсләнмәсини динләмәк лазымдыр, чүнки валлара јазылан мусиги мүхтәлиф аләтләрдә (гармонда, тарда, каманчада, нағарада вә с.), һәмчинин оркестрдә (халг чалгы аләтләри, синфоник вә с.) ифа олунур.

Педагог граммофон валларына јазылмыш мусиги әсәрләринин динләнилмәсини о вахт апарә биләрки, һәмчин мусигини ушаглар мусиги рәһбәринин ифасында динләмиш олсунлар.

Граммофон валларына јазылмыш мусигини динләнилмәси педагога бир мусиги әсәринин мүхтәлиф аләтләрдә чалынмасынын тутушдырмаға, ушагларын бу аләтләрлә таныш етмәжә, онларын сәсләнмәсини мүғәјисә етмәжә имкан верир. Бу, ушагларын мусигини дәрк етмәсини кенишләндирир, мусиги тәәссуратынын зәнкиләшдирир, мусиги габиліјјәтинин инкишафына көмәк едир.

Мусиги рәһбәри ушагларын вокал бачарыгынын вә вәрдишини тәкмилләшдирмәји давам етдирәркән сәсин инкишафы, сәсин тәби авазы, мелодик сәс, мелодијанын вә нәғмәнин сөзләринин дүзкүн верилмәси үзәриндә ишләјир. Маһныларын репертуары лазыми гәдәр зәнкиләшир.

Мүхтәлиф характерли маһныларын авазла ифасы ушагларын мусиги ешитмәсини, вокал бачарыгынын вә вәрдишләрини инкишаф етдирир. Бунунда әләгәдар вокал мүмарисәләр бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Бунун үчүн кичик груп програмасында көстәрилән «Нәнә», «Лајлај», «Сәһәр чағында» кими маһнылардан истифадә олунур. Бунларын 1 — 1,5 тона бөлүнмәси ушагларын сәсини һүндүрлүјүнүн вә дүзкүн сәс әмәлә кәтирмә әләгәләндирилмәсинин мүғәјисә едилмә имканы үчүн јахшыдыр. Ушаглар мусиги аләти олмадан тәк вә јарымгруппа охумаг имканы ве-

рилдикдә җахшы олар ки, әввәл-ләр програмдан өйрәндикләри мусиги әсәрләриндән бирини охумаг тәклиф олунсун. Сонра јени нәгмәнин өйрәдилмәсинә башланыр. Мәшғәләдә шәри охумаг вә ја гыса сөйләмәклә бир-ики дәфә чалмаг лазым кәлир. Педагог ушаглаара мусигини динләмәји тәклиф едир; онларын диггәтини мусигинин јумшаг вә зәриф сәсләнмәсинә јөнәлдәрәк кириши ифа едир. Сонра бүгүн маһныны мусигинин кириши илә аккомпонеһлә чалыр. Кәләчәк мәшғәләләрдә педагогун ушаглаара маһныны хатырлајыб мусигинин мәзмуну билмәји тәклиф етмәси онларын аһәңклә охумаларына, сөзләри ајдын тәләффүз етмәләринә көмәк көстәрир. Сонра ушаглар маһныны јарымгрупларла ифа едирләр.

Мусиги рәһбәри кәләчәк мәшғәләләрдә маһнынын мелодијасынын вә сөзләринин нечә мәнимсәнилдијини јохлајыр, ону һәр мәшғәләдә тәк-тәк (3—5 ушаг) охујурлар.

Мәшғәләләрдә әсас диггәт маһнынын сәсләнмәсинә, сәслә јүнкүлдүк вермәк бачарығына чәлб едилмәлидир. Бунын үчүн мусиги рәһбәри маһныны чалыр, ушаглар да ону тәғлид етмәјә чалышырлар. О, бајрам вә тәнтәнәли маһнылары авазла вә шән чалараг ушагларын емоционал әһвал-руһијәсини јүксәлдир вә назар јетирир ки, онлар да авазла охусунлар.

Сәсин тәбии сәсләнмәсинин вә сәс телләринин јорулмасынын гаршысыны алмаг үчүн мусиги рәһбәри мусиги ифасында мүхтәлиф пријомлар тәтбиг едир: сөзләри јарымсәслә, ајдын тәләффүз етмәклә алчагдан, сәсин тәбии сәсләнмәси илә нәгмә охумаг вә с.

Орта груп ушагларына мусигили-ритмик һәрәкәтләри өйрәдәркән мусиги рәһбәри һәрәкәтин дүзкүн вә тәбии јеринә јетирилмәсинә, онларын мусигијә мувафиг ритмиклијинә, јүнкүллүјүнә вә рабитәлилијинә назарәт етмәлидир.

Ушаглар беш јаша кечдикдә мусигинин ифасына тәләб јүксәлир. Онлар динамика, регистр, сүр'әт сәсләнмә характери вә с. са-

һәдә бөјүк, мүхтәлиф ифадәлилик васитәләри олан даһа мүрәккәб мусиги образларыны дәрк едирләр.

Ојунларда, рәгсләрдә вә јаллы ушагларын һәрәкәтләри мөһкәмләнир. Лакин һәрәкәтин ифадәли оламасы, емоционал гавраманын вә мусигинин мәзмунуну вә характерини аңламагла јанашы һәрәкәтин техникасын илә мәнимсәнилмәси үзәриндә дә (јүнкүл јүрүш вә с.) ишләмәк тәләб олунур. Бу мәгсәдлә хүсуси мүмарисәләр даһил едилир. Хүсусилә, әсас һәрәкәтләр вә рәгс һәрәкәтләринин тәкмилләшдирилмәси үзәрә мүмарисәләр мәшғәләләрдә мунтәзәм апарылыр. Јүнкүл вә ритмик јериш, јүрүш вә чапмаг үчүн характеринә вә гурулушуну көрә мүхтәлиф мусиги әсәрләриндән истифадә едилир ки, буларда ушагларын һәрәкәтләри даһа диггиг мүхтәлиф вә ифадәли јериш јетирмәләринә көмәк едир.

Јени ојунун, рәгсин, јаллынын мәнимсәнилмәси үмуми пријомлар кими (мусигинин әввәлчәдән гавранылмасы вә мәнимсәнилмәси, зәри-ајры һәрәкәт техникасы үзәриндә ишләмәк) хүсуси пријомларын мәнимсәнилмәсини дә тәләб едир.

Ушаглар јалпыз о вахт ифадәли ојун образы јарәдә биләрләр ки, онлар ојун үчүн әсас олан мусигили, вокал образы (мусигинин мушајәти илә сөзлү мелодијаны мәнимсәмиш олсунлар. Буна көрә дә педагог әввәлчә көрәчәји ишә ојун үчүн зәрури нәгмә вә һәрәкәтләри ушаглаара мәнимсәтмәји ишә зәрәдә тутур. Педагог әлван образ јаратмаға, ушаглары мәзмуну марағландырмаға сәј көстәрдики әввәлчә маһныны ики дәфә чалып вокал образ һаггында ушаглары тәәсүратыны дәрриләшдирир, һәм мәнин мусиги илә танышлығы сонракы мәшғәләләрә кечирир.

Башга мусиги әсәрләриндән истифадә етмәк үчүн педагог мүхтәлиф һәрәкәтләр үзәрә, мәсәлән ојунда зәрури олан һүндүр аддымла јериш («атлар кәлир») вә рәгс планлашдырыр. 3—4-чү мәшғәләләрдә педагог ушаглаара нәгмәни һәрәкәти мәнимсәдир. Сонра

өзүн өзүнү мөңгүсөтүү үчүн машыгыла пландашдырыр.

Орта группа педагог биринчи-вә икинчи кварталда ушагларга метал-лафонда чалмагы өйрөтмөҗә башла-ыр. Мусиги рәһбәри алатла та-ныштыгы машыгаларын бириндә ишарыр, металлофону, метал лөв-фон, сөс амәлә кәтирән чәкичи кәстәрир, ушагларга таныш олан мелодијаны чалыр, ону билмәләр-ини, адландырмаларыны вә оху-маларыны тәклиф едир. Сонракы 3—5-чи машыгаларда ушагларга кәтирдән нечә истифада етмәји кәстәрар (чәкичин сапынын учун-дан тутмаг лазымдыр ки, о, саг-дан биринчи вә икинчи бармагла-ры арасында сәрбәст һәрәкәт ет-кән, чәкич лөвһәҗә дәҗән кими дәр-һәз ондан көтүрүлмәлидир). Му-сиги рәһбәри металлофонун үстүн-дә мунтазам нөвбәләшдирилән сәс-ләр чалыр, сонра ики-үч ушага һәмн сәсләри чалмагы тәклиф едир (белә мұмарисә 3—5 дәгигә мундәтиндә олур).

Металлофонда сәсләрин алынма-сына кечдикдә педагог бир лөв-фон таныш маһнынын ритмини (сәс вә ја лја) чалыр. Ушагларга охумагы, онун ритми үзрә әл чал-магы тәклиф едир. Ушаглар (5 машыгаларда) нөвбә илә металлофон-да мұмарисә едирләр. Олар маһ-нынын ритмини мөңгүсәдикдән сонра өзү алатда јарымгруппа (2—3 нәфәр) јенидән чалмагы тәклиф етмәк олар. Сонракы һәр бир машыгаларда јарымгруппа чалан ушаг-ларын һамысы бир мелодијаны мөңгүсәдикдән сонра педагог баш-ласыны дахил едир.

Бөјүк группун програмында (ал-тынчы јаш) ушагларын мусиги ин-кишафна тәләб артыр. Мусиги рәһбәри (педагог) ушагларга әл-лин, емоционал-ифадали образлар јарадан әсәрләр ифа етмәклә бә-рәбәр онларын дигтәтини мусиги-нин характеринә (шән, гәмли) тәләб едир, мусиги әсәринин жан-рыны (марш, рәҗе, лај-лај), мұхтә-лиф ифадалилик васитәләринин (динамик рекистр, форма вә с.) дигтәләмәк вә танымаг бачарығыны инкишаф етдирир. Бу групп програ-

мына дигләмәк үчүн классикләрин мусиги әсәрләрн дахил едилир.

Бөјүк группа бир-биринә әкс ха-рактерли мусиги әсәрләринини мұ-гајисә едилмәси аз јер тутур, буна көрә дә онларга мұхтәлиф харак-терли әсәрләр верилир.

Граммофон валларына јазыл-мыш мусигинини ушаглар тәрәфин-дән дәрк едилмәси үзрә иш кениш-ләтир, чүнки бу, мұхтәлиф ифада мусиги әсәрләринин дәрк едилмә-синдә бөјүк имканлар верир.

Ајры-ајры әсәрләрн дигләдикдән сонра педагог мұхтәлиф алатларла ифа олуна таныш әсәрләрини мұх-тәлиф сәсләнмәсини мұгајисә едир.

Бу группун репертуарларында мөзмуну, характер вә ифадалилик васитәләри үзрә даһа мұрәккәб маһныларын олмасы мусиги рәһ-бәринә ушагларын кәләчәкдә оху-маг бачарығыны вә адәтләрини ин-кишаф етдирмәк үчүн бөјүк имкан-лар верир. Бу группа да ифадали нәғмә охумаг үзрә иш давам етди-рилир. Мусиги рәһбәри (педагог) давамлы оху тәләффүзү вәрдиши-ни, тәбии сәслә охумаг, маһнынын сәлис, асан ифа едилмәсини, дүз-күн охумагы (маһнынын әввәли вә ахыры, сәсин сүр'әти, јүксәкли-ји), һәмчинин диксијанын дәгигли-јини, мелодијанын интонасијасы-нын тәмизлијини тәкмилләшдирир. Вокал мұмарисәләр даһа бөјүк әһәмијәтә маликләр.

Маһнылары ифа едәркән мусиги рәһбәри (педагог) һәр чүмләнни башлангычында нәфәс алараг бу-ларга јаваш-јаваш охујур, сонра ушагларга охумагы тәклиф едир. Дүзкүн нәфәс алмаг мелодијаны узадараг, сәсләрин арасыны кәс-мәдән бүтүн сәсләрин һамысыны охумага көмәк едир. Тәмиз инто-насија үзәриндә ишләјәркән муси-ги рәһбәри (педагог) мелодијанын сәсләрини фортепианода, металло-фонда чалараг бир нечә дәфә оху-јур, ушагларга да бирликдә охума-гы тәклиф едир. Мелодијанын дүз-күн интонасијасы үчүн маһнынын охунмасы вахты сөзләрин дәгиг тә-ләффүз едилмәсинин бөјүк әһә-мијәти вардыр.

Диксија, савит сөсләрин уздылмасын формалашдырылмасы, савит сөсләрин тәмиз тәләффүзү үзәриндә ишләјәрәк мусиги рәһбәри (педагог) артикулјасија апаратын дан фәал истифадә пријомларыны (додагларын сөвләри вә сөсләри тәләффүзү просесиндә дилин учунун вәзијјәтини) көстәрир.

Маһныны мәнимсәтмә просесиндә педагог нәғмәнин мусиги мүшәјиәти олмадан динләнилмәсинин, нәғмә охујан вахт мелодијанын ајры-ајры сөсләринин һәр дән бир јенидән тәләффүз едилмәсинин пријомларындан истифадә едәрәк ушагларә ифадәли нәғмә охумаг вәрдишини ашылајыр (јохлама методу мөвчуд тонун сөсләнимәсинин мөһкәмлијинә назарәт етмәјә имкан верир.

Кениш диапазонолу олмајан кичик маһны вә нәғмәни бир тондан башга тона кечирмәк олар. Бу, ушагларын ешитмә габиллијјәтини вә сәсини инкишаф етдирир. Белә ки, бурада сәси чәлд дәјишмәк (1—1,5 тонда јухары-ашагы) вә сәс миһазыны (сәс бағлары, дамаг әзаләләри, дил вә с.) сазламаг тәләб олунур.

Алты јаша кечмиш ушаглар үчүн асан сөсләнимәји тәләб едән чохла һәрәкәт характерли нәғмәләр нәзәрдә тутулмадыр. Нәғмәни јүнкүл сәслә охумаг вәрдишләринин формалашмасы пријомларындан бири педагогун аләтлә нәғмә мусигисинин ифа едилмәсинә ујғун сөзүнүн јүнкүл сәслә охунмасы; хүсуси көстәрмәси; мелодијаны мәтидән ајырмагла бир нечә дөфә јүнкүл сәслә охумасы; әввәлчә ајры-ајры ушагларә, сонра исә гојулмуш гајда үзрә јаваш-јаваш охумагы бүтүн ушагларә тәклиф етмәси; мелодијаны мәтилә мүшәјиәт етмәдән, пычылды илә, јаваш-јаваш, ајдын, бүтүн группа, чәркә илә вә с. ифа етмәсидир.

Бајрамсајагы, тәнтәнәли нәғмәләр чох јүксәк олмајан сәсләр тәләб едән нәғмәләрди. Сәсин белә характерини көстәрмәклә педагог нәғмәнин даһа сакит јерләрини ајырагаг ушаг сәсинә ујғулашдырыр. Бу, мусиги образынын ачыл-

масы, онун ифадәли ифасы, һәмчинин сәсин муһафизә едилмәси үчүн зәруридир.

Мусигили-ритмик һәрәкәтләрдә педагог ритм һиссини мусигинин үмуми характери илә узлашдырдыгы ки, ејни заманда даһа мүхтәлиф мусиги ифадәлилији олан динамика, регистр, форма, метр вә с. васитәләрлә дә узлашдырыр. Бу, кечән илкинә нисбәтән даһа мүрәккәб характер дашыјыр. Ән мүрәккәб мусиги әсәрләри өз нөвбәсиндә даһа мүрәккәб характер дашыјыр, даһа мүрәккәб вә мүхтәлиф һәрәкәтләр тәләб едир.

Һәрәкәтләрин тәкмилләшдирилмәсиндә ојун мүмарисәләринин давам етдирилмәсинин бөјүк ролу вардыр. Ушаглар мүхтәлиф һәрәкәтләри ифа едирләр (дабанларыны дөшәмәдән көтүрмәклә, јериндә һоппанмагла). Јүксәк вә сакит мусиги алтында ифадәли һәрәкәт васитәләрини мәнимсәмәк үчүн «јүксәк вә јаваш» мүмарисәләр верилр.

Јерин, јүрүш, гачыш һәрәкәтләринин тәкмилләшдирилмәси үчүн јени, даһа мүрәккәб вә мүхтәлиф әсәрләр сечилир вә истифадә едилр.

Ушагларда ојунун, нәғмәли ојунларын вә ја рәгсин мәнимсәнилмәси вә әввәлчәдән бәзи мүмарисәләр тәләб едән ајры-ајры һәрәкәт элементләринин өјрәдилмәсиндән сонра әмәлә кәлир: мәсалән, «Сичанпишик» (халг ојуну) мараглы вә ифадәли кечирилр, буну габагчадан ушагларә мүмарисә етдирмәк лазымдыр ки, «сичан» «пишијә» јакынлашанда јаваш јерисин. Сонракы мәшгәләләрдә ушагларә ојуну изаһ едиб ојнамагы тәклиф етмәк олар. Тез-тез, кичик-кичик алдымламагы (габага, дала фырланма), јер тутан данрәви рәгсләри ушагларә мәнимсәтмәк үчүн мусиги рәһбәри (педагог) әввәлчәдән бу һәрәкәтләри ушагларә мүмарисә етдирир, сонра исә рәгсин һәрәкәтләрини ардычыл көстәриб изаһ едир. Һәрәкәтләрдә олан мүмарисә үчүн әсәрин әсас характерини вә ритминин әкс етдирән хүсуси мусиги сечилир.

Бу группа мусиги рәһбәри мұх-
тәлиф пријомлардан истифадә едә-
рәк ушагларын ардычыл мусиги
габилијәтләринин инкишафына да-
да бәјүк диггәт јетирир: мәсәлән,
мусигини чалдыгда сорушур ки,
бу мусиги алтында нә етмәк олар
оуамаг, јохса рәгс етмәк)? Мәш-
тәләрдә ојуналары вә рәгсләри
тәкрар етдикдә мұхтәлиф ушагла-
ра апарычы ролуну ифа етмәји тап-
шырыр. Бу да һәр бир ушаға гар-
шыда гојулан вәзифәнин мұста-
сак һаллини мұмарисә етмәјә им-
кан верир. Һәрәкәтләри өјрәтдик-
дә һәр бир ушаға өјрәндији һәр-
әтә көстәрмәји тәклиф едир, онун
өјрәни рәғбәтләндирир. Бүтүн бун-
лар ушагларда марағы, фәаллығы,
мұстағиллији, тәшәббүскарлығы
инкишаф етдирир. О, бәјүк группа
металлофонда чалмағы өјрәнмәк
үзрә иши давам етдирир. Јени гәбул
оунмуш ушаглар үчүн фәрди мәш-
тәләр тәшкил едир, онлара та-
ныш мелодијаны металлофонда
чалмаг үчүн чубуглардан истифа-
дә етмәји өјрәдир. Металлофонун
һансы дилиндә «сол» вә «ја»
сәсини чалачагларыны көстәрир,
тәклиф едир ки, бу сәслә таныш
һәммәнин ритминин ифа ет. Ушаглар
металлофонун тәклиф олуна дил-
һәтлә үстүнә дәгиг дүшмәк бача-
рығыны мәнимсадикдә мусиги рәһ-
бәри оланлар тәклиф едир ки, бә-
лә дилләрдән сәсләри чыхарсын-
лар. Бу мәсәдлә һәрәкәтләрдән ис-
тифадә едирләр. Металлофонда
чалмағы өјрәнмәк мусиги мәшгәл-
әсә зәрури элемент кими (3—5
диггәт) мұнтәзәм дахил едилир.
Ушаглар металлофонда лазыми дил-
лә дүзкүн вә инамла тапмағы, ла-
һәт олан сәси чыхармағы өјрән-
дикдән сонра, алат онларын мұста-
сак истифадә етмәләри үчүн вери-
ләр. Мусиги рәһбәри ушагларға фәр-
ди шәкилдә ритми ифа етмәји мело-
дијаны бирликдә охумағы тәклиф
едир.

Мәктәбә һазырлыг группунда
(сәддинчи јаш) ушагларла мұнтә-
зәм иш апарылмасы сајәсиндә он-
лар мусигини даһа дүшүнчәли
дәрж едир, онун әһвал-руһијәсини
һәсс едир, мұхтәлиф ифадәлилик

васитәләрини ешидир, мәшһур бәс-
тәкарлары јадларында сахлајыр вә
фамилијасыны билирләр. Ушагла-
рын маһнылары јахшылашыр, һә-
рәкәтләри даһа дәгиг вә гәшәнк
олур. Програмда мусиги рәһбәри-
нин гаршысында кәләчәкдә ушаг-
ларын мусиги габилијәтләринин
тәкмилләшдирилмәси вә мөһкәм-
ләндирилмәси кими вәзифәләр ду-
рур: мусигини гаврамаг, ешитмәни
вә сәси, һәрәкәтин ритмиклијини,
аһәнкдарлығыны инкишаф етдир-
мәк, ушагларын мусиги алатиндә
јарадычылыг аләмәтләринин олма-
сыны, ојун вәрдишләрини тәкмил-
ләшдирмәк.

Мәктәбә һазырлыг группу програ-
мына характеринә, һәмчинин муси-
ги ифадәлилији вәзифәләри вә
жанрына көрә даһа мұхтәлиф му-
сиги әсәрләри дахил едилмишдир.
Бу, мусиги рәһбәринә мусиги мәш-
тәләләрини мұхтәлифләшдирмәк
имканы верир.

Мәктәбә һазырлыг группунда
ушагын ифадәли һәммә охумасына
билиаваситә тәсир едән мусиги
ешитмәнин вә сәсин инкишафына
тәләбләр артыр. Ушагларын инки-
шаф сәвијјәси онларын гаршысын-
да мелодијанын узун вә гыса мүд-
дәтлә сәсини даһа шүүрлу дәрж
едилмәси вә јенидән ифа олунамасы
тәләбинин гојулмасына имкан ве-
рир. Мәктәбә һазырлыг группунда
сәсин һүндүрлүјүнүн тәкрар ифа
едилмәси үзрә мұмарисәләрә даһа
чох диггәт верилмәлидир. Мусиги
ардычыл оларға ејни һүндүрлүкдә
үч сәс көтүрүр, сонра һәммә онун һә-
чә сәс көтүрмәсини вә бу сәсләрин
һансы һүндүрлүкдә олмасыны (еј-
ни вә мұхтәлиф) тапмағы тәклиф
едир. Сонра сәсләрин сајыны вә
онларын һүндүрлүјү дәјишмәклә
мұмарисәләри тәкрарлајыр.

Мұхтәлиф маһныларын ифадәли
охунмасы ушагдан малаһәтли сәс-
лә охумаг бачарығынын вә вәр-
дишинин јүксәк сәвијјәдә инкиша-
фыны тәләб едир. Буна көрә дә му-
сиги рәһбәри (педагог) ушаглары
маһныны мәнимсәмәк үчүн һазыр-
ладыгда әввәлчәдән маһнынын бү-
түнлүклә мәнимсәнилмәсинин мұ-
марисәләрини, метод вә пријомла-

рыны фикирлэшмәли, маһныны хүсусијјәтләрини, онун ифа едилмәси чәтнәликләрини нәзәрә алмалыдыр. Јахшы олар ки, маһнынын илк дәфә ифа олунмасы мусиги мұшајиәти олмадан апарылсын. Ушаглар мусиги рәһбәрини мусиги мұшајиәти олмадан маһны охумасыны динләдикдә мусигини хүсусијјәтини даһа јахшы аялајырлар. Сонракы мәшғәләләрдә маһныны мусиги мұшајиәти илә динләмәји тәшкил етмәк, иәһајәт, нәғмәни мусиги мұшајиәти илә бирләшдирмәк олар. Мусиги рәһбәри мелодијаны сечир, ону мусиги аләтиндә сәслә ифа едир ки, ушаглар мелодијаны даһа јахшы ешитсинләр. Сонра о, ашағыдакы пријомлары тәтбиг едә биләр: мусиги рәһбәри илә бирликдә охумаг, бир нечә ушагла охумаг, тәк-тәк охумаг, чәркә илә, јә'ни мусиги мұшајиәти олмадан бир мусиги ифадәсини һәр бир ушағын охумасы. Көстәрилән пријомлардан истифадә етдикдә педагог чалышмалыдыр ки, мусиги образынын бүтөвлүјү позулмасын. Образын бүтөвлүјү мәшғәләләрин әввәлиндә олдуғу кими ахырында да нәғмәләрини ифа едилмәсиндә бу вә ја дикәр ифадәлилик вәситәләрини мәнимсәнилмәси үзрә пријомларын еһтијатла дахил едилмәси сәјәсиндә сахланыла биләр.

Мүхтәлиф ојунларын, рәгеләрин әсасыны һәрәкәтләр тәшкил едир. Һәр бир ојунун, рәгсин характерик һәрәкәтләри вардыр. Ушагларын бу вә ја дикәр рәгси, ојуну ја да јаллыны мәнимсәмәсиндә мүтләг буларын өзүнәмәхсуслуғу нәзәрә алынмалы вә даһа әлвәришли тә'лим пријомлары тәтбиг едилмәлидир: мәсәлән, «Бајрағы көтүр» («Мачар халг мелодијасы»). Һәр бир ушаг мусиги ифадәсинә көрә бајраға јахмылашыр. Демәли, һа-мы мусигини, онун гурулушуну — дөгиг мусиги ифадәсини јахшы ешитмәлидир.

Ојунун икинчи хүсусијјәти рәгс һәрәкәтләридир ки, ушаглар буну мүстәгил јеринә јетирмәли. (өзлә-

рини сечилмәләри үзрә), мусигини гуртармасы вә бајрағын чәлд көтүрүлмәси илә ојуну битирмәлидирләр.

Бу хүсусијјәтләри нәзәрә алараг педагог мәшғәләләр үчүн бир сыра мұмарисәләр планлашдырыр: мусиги ифадәсини вә с. башланмасыны әл чалмагла гејд етмәк, гүвәтли аддымларла јеримәји өјрәтмәк (Һәр бир ушаг сүр'әтлә бајраға тәрәф кедир), ојун үчүн рәгс һәрәкәтләрини өјрәтмәк. Әввәлчәдән вәрилмиш бу мұмарисәләрдән сонра кәләчәк мусиги мәшғәләләриндә педагог ушаглар үчүн ојуну изаһ едир, «Ким бајрағы тез көтүрәр» кими ојунлара јарыш элементи дахил едир.

Ушаглар һәрәкәти мәнимсәдикдән сонра мусиги рәһбәри ушаглар-ра рәгс өјрәдир, бу рәгси әввәлчә ја тәрбијәчи, ја да ушагларын бири илә ифа едир.

Мәктәбә һазырлыг групунда тә'лимий формасы вә мәзмуну мүрәккәбләшир. Ушагларын мусиги аләтиндә чалмағы, фәрди чалмағы өјрәнмәси онларын ансамблда (4—5 ушаг) бирләшдирир, металлофонда чалмғы мәнимсәдикчә бүтүн ушаглар тәдричән ансамбла дахил олурлар. Әкәр ушаг бағчасында металлофондан башга чалғы аләти варса, мусиги рәһбәри металлофонда јахшы чалан ушаглары ајырыр вә булардан бир нечәсинә гавалда, нағарада вә с. чалғы аләтләриндә чалмағы өјрәдир. Ансамбл вә оркестрдә чалмаг үчүн бүтүн ушаглар тәрәфиндән јахшы мәнимсәнилән ән сәлә әсәрләр сечилир; бу мәгсәдлә бәстәкарлар тәрәфиндән јарарлы ишләнилмиш вә дәјишдирилмиш Азәрбајчан халг мелодијалары, еләчә дә програмда көстәрилән вә ушагларын јахшы охудуғлары әсәрләр сечилә биләр.

(Арды вар)

МӘКТӘБӘГӘДӘР ЈАШЛЫ УШАГЛАРЫ БЕЈНӘЛМИЛӘЛ РУҢДА ТӘРБИЈӘ ЕДӘК

Е. ЧӘФӘРОВА

Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Кичи нәслин коммунист тәрбијә мәктәбәгәдәр тәрбијә системиндә чох мүнһүм јер тутур. Коммунизм гуручулуғунун мүасир мәрһәҗи вә бејнәлхалғ мүнәсибәтләрини вәзијјәти совет ушағларыны бундан сонра да пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда тәрбијә етмәк әһәмијјәтини артырыр.

Совет Иттифағы бөјүк вә кичик бағчаларын меһрибан, гардашлығ ағасыдир. Одур ки, бејнәлмиләл тәрбијә бизим күндәлик ишнимиз ағасы, ушағлар илк јашларын да бүтүн тәрбијә ишине нуфуз етмәлидирлар. Бизим кәләҗимиз олан ушағлары бејнәлмиләлчилик, бағчалар достлуғу руһунда тәрбијә етмәк вәзифәси ағасын, ушағ мүәссисәләринин, бүтүн тәрбијә бағчаларынын гаршысында гојулан чох мүнһүм вәзифәдир.

Мәктәбәгәдәр ушағ мүәссисәләриндә апарылан мушаһидәләр көсәрер ки, бејнәлмиләл тәрбијә сәһәсиндә чох марағлы вә мәзмунлу ишләр тәшкил едилир. Лакин бәзи ушағ бағчаларында бу мүнһүм мәсәлә ләзәминчә диггәт јетириләр, ранкарәнк вә мәзмунлу иш формаларындан истифадә едилмир.

Бакинниң Шаумјан рајонундағы 59 нөмрәли, Нәсимин рајонундағы 127, 128, 132 нөмрәли, Октјабр рајонундағы Керман Титив адына ушағ бағчаларында ушағларын бејнәлмиләл тәрбијәси үзрә ишләр чох јакшы гојулмушдур. һәмнин габағчыл ушағ бағчаларында ушағлар бејнәлмиләлчилик һиссләрини ағасыламағ мәғсәдилә мухтәлиф вәситәләрдән истифадә олунур: ушағларын башға милләтләрин ушағлары илә даим үнсәјјәтдә олмасы, ушағларын башға милләтләрин ушағларынын тәрбијә алдығы бағчанын коллективин илә көрүшләр; тәрдаш республикаларын, харичи

өлкәләрин ушағлары илә мәктәбләшмә; бағчада достлуғ кушәсинин јарадылмасы; башға милләтләрин тәсвири инчәсәнәтини, әдәбијјәти, адәт вә әһәләрини, үмумијјәтлә, һәјәти, инкишафына һәср олунмуш сәркиләрә бахыш; кино-филмләрә вә театр тамашаларына күтләви бахыш; бу вә ја башға милләтләрин әсәрләринин ушағлар тәрәфиндән сәһнәләшдирилмәси; бәдиә парчаларын, нағылларын ифадәли охунмасы вә әзбәрләндирилмәси, мухтәлиф милләтләрин мүсигисини динләнилмәси, маһналарын охунмасы, рәгеләрин ојнанылмасы; ајры-ајры милләтләрин кәјимләри илә танышлығ; республикаларын кербләри вә бајрағлары илә танышлығ вә с.

Республикамызын әһалисинин тәркиби бејнәлмиләл олдуғундан онун илк тәлим-тәрбијә мүәссисәләри олан ушағ бағчаларында тәрбијә олан көрпәләр нәслинин дә тәркиби бејнәлмиләлдир. Мәктәбәгәдәр јашлы ушағларын бејнәлмиләл тәрбијәсинин тәшкилине бунун чох бөјүк тәсири вар. Республикамыздағы ушағ бағчалары бу бахымдан 3 група ајрылыр:

1) јалныз Азәрбајҗан бөлмәси олан ушағ бағчалары;
2) јалныз рус бөлмәси олан ушағ бағчалары;

3) һәм рус, һәм дә Азәрбајҗан бөлмәси олан ушағ бағчалары.

Белә мухтәлифликдән асылы оларағ бејнәлмиләл тәрбијәнин тәшкили, апарылмасы јоллары мухтәлиф олур. Ушағларын бејнәлмиләл тәрбијәси сәһәсиндә мүвәффеҗијјәт газанмағ үчүн онларын дунјакөрүшүнү кенишләндирмәк; гаршыларында кениш үфүгләр ачмағ, онлара өлкәмизин ичтимаи һәјәти, орада јашајан инсанлар һағғында зәнкеи мәлүмат, дәғиғ билік вер-

мәк ләзимдир. Бу заман тәрбијәчи ушагларын јаш вә психоложи ху-сусијјәтләрини нәзәрә алмагла тәлимин бүтүн имканларындан истифада етмәлидир.

Ајдын мәсәләдир ки, һәм Азәр-бајҗан, һәм дә рус бөлмәси олан ушаг бағчаларында мүһитин өзү бејнәлмиләл тәрбијәнин ашылан-масыны асанлашдырыр. Белә бир шәрантин олмадыгы ушаг бағча-сында чәтинлик тәрбијәчинин үзә-ринә дүшүр. Бу заман ишин ха-рактери вә мазмуну дәјишә биләр.

Ушаг бағчаларында совет адам-ларынын һәјатыны, әмәјини, онла-рын мүтәшәккиллијини вә бир-бири-нә көмәјини әкс етдирән ојунлар кечирилмәлидир. Ушаглар белә ојунларда мүхтәлиф гардаш халг-лары тәмсил едән әмәк адамлары илә таныш олур, өзләри садә шә-килдә онларын сурәтләрини јара-дырлар. Ојунда ајры-ајры һәјати тәәссуратлары әкс етдирәркән, ушаг онлары мәнимсәјир, фикирлә-шир, мүхтәлиф һадисәләрин сәба-бини, онларын араларындакы әла-гәни аңламаға чалышыр. Ушаг бағ-чаларында Ј. Сатуновскинин «Ши-ре круг» («Кениш даирә») китаб-часындан (китабда 15 республика-нын милли ојунлары чәмләниб) истифада етмәк јахшы нәтичә верир.

Јахшы тәшкил едилмиш бејнәл-миләл характерли тәлим нәнки ушагларын билијини аңкинләш-мәсинә, һәм дә онларын бачарыг вә габилитетләринин формалаш-масына көмәк едир. Ана дили үзрә мәшгәләрдә Т. Мүтәllibовун «Сүлһ нәғмәси», М. Сејидзадәнин «Достлуг бинасы», А. Бабајевин «Бизим тәзә гоншулар», Х. Әлибәј-линин «Мәним јолдашым», Сарме-нин «Онлар үч јолдаш иди», Ә. Чәмилини «Елләр бајрамы» вә с. шә'рләрин мазмуну ушагларда ич-тимаи һиссләр ојадыр вә инкишәф етдирир

Мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын тәфәккүрү әсасән әјани, образлы характерә маликдир. Белә һалда ајры-ајры ашјалар үзрә кечилән мәшгәләләр кејфијјәтди олур. Мәк-тәбәгәдәр јаш дөврүндә әјани ма-териал шифаһи нитгдә нисбәтән даһа јахшы јадда галыр. Ушагла-рын гаврадытлары билик ајдын вә долгун олур. Шәкил үзрә мүсаһи-бәләрин кечирилмәси бу чәһәтдән јахшыдыр. «Бизим балача достла-рымыз» башлығы аалтында топ-ланмыш шәкил дәсти бу бахымдан дигтәләјигдир. Әлвәлләр бу се-ријалар дәстиндә анчаг бөјүк вә мәктәбә һазырлыг групнда исти-фада едилирди. Анчаг тәдгигатлар көстәрир ки, шәкил дәстиндән ор-та групда да истифада етмәк фәј-далыдыр.

Ушаг бағчасы өз гаршысына го-јулан вәзифәни аилә илә биркә һә-јата кечирмәлидир. Чүнки инсанын дахил олдуғу илк коллектив аилә-дир. Н. К. Крупскаја һағлы олараг дејир: «Ичтимаи тәрбијәнин маз-муну аилә тәрбијәсинин мазмуну илә сых әлағәдә олмалыдыр».

Тәрбијәчи валидејиләрлә үнсиј-јәтдә олмалы, ушағын бејнәлмиләл тәрбијәси һағгында мүсаһибәләр апармалыдыр. Валидејиләр ушаг бағчасында кечирилән тәдбирлә-рин тәшкилиндә иштирак етмәли-дирләр. Валидеји тәрбијәчи илә әлағәдә олдуғда ушағын тәрбијә-си һағгында бир даһа аңлајым әлдә едир. Тәрбијәчи аиләдә олур, ушағын шәранти илә марағланыр, валидеји ушагла нечә мәшгул ол-маг, һансы әдәбијјаты охумаг, кә-зинтиләр вә мусиги динләннләмәси-нин тәшкили һағгында мә'лумат верир. Аиләдә ушағын тәрбијәси ушаг бағчасындакы тәрбијә иш-ләри илә узлашарса, кәнч нәслин тәрбијәсинин әсасы мөһкәм гоју-лар.

ИДМАН МЭШГЭЛЭСИНДЭ УШАГЫН ХЭРЭХЭТЭТМЭ ФЭАЛЛЫГЫНЫ АРТЫРМАГ ҮЧҮН АПАРЫЛАН ИШЛЭРЭ ДАИР

Р. НЕ'МЭТОВА

Шэхи шэһэр 17 нөмрөли ушаг багчасынын тәрбијечиси

Бүгүндә эзәмәтли коммунизм сүрүчүдүгү жүксәк елма, хәртәрәфли һазырлыға малик јени инсан јеттирилмәсини тәләб едир. Бу мәһәлләдә кичик јашлардан, багча јашы дәврүндән башламаг лазымдыр. Чүнки багча јашы дәврүндә ушаг организми даһа сүр'әтлө инкишаф едир вә ушаглар жүксәк һәсаслығы, еластиклији илә фәргләнерләр. Мәһз буна көрә дә еластик ушаг организмни мөһкәмләндирмәк, онун дөзүмлүлүјүнү артырмаг вә мөһкәмлә физики инкишафыны тәһмин етмәк мәктәбәгәдәр јаш дәврүндә ән мөһүм вәзифәси һесап едиләр.

М. И. Калинин ушагы үмуми инкишафында физики тәрбијәнин ролу һаггында јазмышдыр: «Биз инсаны хәртәрәфли инкишаф етдирмәк истәјирик. Истәјирик ки, о, јахшы гачмагы, үзмәји, чәлд вә көзәл јеримәји бачарсын, онун бүтүн үзвәләри гәјдасында олсун, — бир сөзлә, о, нормал әмәјә вә мұдафиәјә һазыр, сағлам адам олсун, онун әгли кәйфијәтләри дә бүтүн физики кәйфијәтләри илә паралел сурәтдә дүзкүн инкишаф етсин».

Демәли, мәктәбәгәдәр јаш дәврүндә ушагларын физики инкишафы биринчи нөвбәли вәзифә олмасы вә ојунларда, мәшгәләләрдә, ушагларла апарылан бүтүн тәрбијә ишләриндә һөјата кечирилмәлидир. Ушагы физики инкишафынын тәһмин едилмәсиндә идман вә хәрәкәтлә ојун мәшгәләләринин ролу хусуси бөјүкдүр. Бу мәшгәләләр ушагларын инкишаф сәвијјәси вә јашынын нәзәрә алмагла багчанын бүтүн группларында апарылыр.

Бурада мән бүтүн группларда дејил, јалныз орта группа апардығым физики тәрбијә мәшгәләсиндән бәһс едәчәјәм. Ушаг багчасынын орта группунда апарылан физики тәрбијә мәшгәләләри, ушагларын физики инкишафыны әввалки группа инсәбатән даһа дә жүксәк пилләјә галдырыр.

Физики тәрбијә мәшгәләләриндә ушаглар дүзкүн јеримәји, гачмагы, мұвазинәти сахламагы, тулланмагы, дырманмагы, һопланмагы өјрәнирләр. Јахшы тәшкил едилмиш физики тәрбијә мәшгәләләри ушагларын организмнин инкишафына, дүнјәкөрүшүни кенишләтмәсинә, тәфәккүр вә нитгинин инкишафына, һәм дә онларда тапшырығы јеринә јетирәркән раст кәлдикләри чәтинликләри мұстағил арадан галдырмаг габилијјәтинин формалашмасына көмәк едир. Бу мәшгәләләрдә чәтинликләрин арадан галдырылмасы, дүзкүн вә көзәл хәрәкәтләр өзфәалијјәтинин јахшы нәтичәләрини көрмәк габилијјәти ушагларда шән емосијалар, естетик һиссләр доғурур вә онларда иради кәйфијәтләр тәрбијә едир. Лакин физики тәрбијә мәшгәләләринин нәтичәси о заман белә мұсбәт вә истәнилән сәвијјәдә ола биләр ки, бу мәшгәләләрдә ушагларын хәрәкәтәтмә фәаллығыны артырмаг үчүн тәрбијәчинин шәхси тәдрүбәләриндән, бачарыг вә тәшәббүскарлығындан ирәли кәлән тәдбирләр һөјата кечирилсин.

Мәһз буна көрә дә мән тәрбијә етдијим ушагларын физики инкишафына хусуси диғгәт верир, онларын организмнин гүввәтли, дөзүмлү вә сағлам олмасы үчүн мөјјән методлардан, газандығым тәдрүбә-

ләримин нәтижеләриндән истифада едәрәк идман мәшгәләләринин даһа сәмәрәли вә мұвәффәғијјәтли олмасына чалышырам.

Орта группа физики тәрбијә мәшгәләләри һәфтәдә 2 дәфә апарылыр. Бу мәшгәлә заманы ајры-ајры азәлә группарынын инкишафына көмәк едән мәшгәләр верирәм вә бу мәшгәләри ил боју апарырам.

Идман вә һәрәкәт ојун мәшгәләләринин мұвәффәғијјәтли кечмәси, ушагларын һәрәкәтәтмә фәаллығынын артырылмасы үчүн әсас шәрт, јаз вә јәјдә сәһәдә, ғышда исә груп отағында әлверишли шәраитин јарадылмасыдыр. Тәмиз вә кеңиш идман мејданчасы, пәнчәрәләри ачылымыш ири идман залы ушаглара даһа сәрбәст вә дүзкүн һәрәкәт етмәк имканы верир. Буна көрә дә мән бағчанын мұвафиг идман сәһәси олмасына вә һәр бир мәшгәләдә бу сәһәнин кикијеник чәһәтдән тәмизләnmәсинә хусуси диггәт верирәм.

Ушагларын мұхтәлиф физики һәрәкәтләрә јијәләнмәләри, онларын чәлд, дүзкүн вә көзәл һәрәкәт етмәләри үчүн бағчада мұвафиг идман вәсәнтинин олмасы да зәруридыр. Она көрә дә мән идман мәшгәләси кечәркән програмын мазмунундан асылы оларағ лазыми идман вәсәнтини һазырлајырам: мәсәлән, ушагларын һамысынын ејни һәрәкәтләри биркә јеринә јетирмәләри үчүн гәјтандан истифада едирәм. Бу заман ушаглар даирәдә дурур, әлләриндә узун гәјтан тутарағ, гәјтаны бирликдә галдырыб ендирмәклә биркә һәрәкәт етмәк вәрдишинә јијәләнирләр.

Ушагларда өзүнәхидмәтин бә'зи элементләринин тәрбијә едилмәсиндә әшјаларла мұмарисәләрин ролу бөјүкдүр: мәсәлән, ушаглар 2 гәјтан арасындан кечирләрсә, она дәјир вә өз сәһвләрини дүзәлтмәјә чалышырлар. Бу заман идман вәсәнтинин ролу вә әһәмијјәти чох бөјүк олуб, ушагларда өз сәһвләрини арадан галдырмаға имкан верир. Бундан башга, дырмашма, тулланма, һәдәфә атма, сүрүн-

мә вә с. һәрәкәтләрин јеринә јетирилмәси үчүн лазыми идман вәсәнти: тир, һалгалар, гүм кисәчикләри, идман нәрдиванлары, һасар, кимнастика скамјасы, һоппанмағ вә тулланмағ үчүн дајағ, һәдәфә тулланмағ үчүн дајаға бәркидилмиш тор вә с. идман вәсәнтләри ушагларын һәрәкәтәтмә фәаллығынын артырмағда тәрбијәчијә чох көмәк едир. Буна көрә дә мән һәммин вәсәнтләрини һазырланмасына хусуси диггәт јетирирәм. Вәсәнти сечәркән онларын естетик чәһәтдән көзәл, педагожи чәһәтдән дүзкүн олмасына чалышырам. Јүнкүл вә зөвгләрәнкләнмиш, јумшағ материалдан һазырланмыш, ушагларын јашына ујғун идман вәсәнтләри мәшгәләнин даһа асан кечмәсинә сәбәб олур вә сәмәрәли нәтичә верир. Лакин тәчрүбә кәстәрмишдир ки, бу идман вәсәнтләрини сечәркән диггәтли олмағ лазымдыр. Белә ки, ардычыл сурәтдә ејни вәсәнтин иштиракы илә кечән мәшгәләдә ушагын марағы азалыр. Мәһз буна көрә дә бу вәсәнтдән истифада едәркән, онларын нөвбәләшмәсинә хусуси диггәт вермәк лазымдыр.

Мән тәрбијәчи кими истәр сәһәр кимнастикасында, истәрсә дә идман вә һәрәкәтли ојун мәшгәләсиндә мұмарисәләри әввәлчәдән өзүм јахшы вә көзәл ичра етмәји өјрәнир, ушагларын мұмарисәләри чанлы, марағлы вә кејфијјәтлә ичра етмәләринә фикир верирәм. Мәшгәләни дүзкүн тәшкил едиб, һәр бир ушағы диггәт мәркәзиндә сахлајырам.

Физики тәрбијә мәшгәләсини муонги муәллим илә бирликдә кечирмәк даһа јахшы нәтичә верир. Муонги ушагларда шән емоционал әһвал-руһијјә јарадыр, мәшгәләни даһа чәлбедичи едир. Бу заман ушаглар өз һәрәкәтләрини муонгинин ритминә ујғунлашдырмаға сәј кәстәрирләр. Онлар нәинки тәрбијәчинин, һәм дә муонгинин кәстәриш вә тәләбләринә риәјәт едирләр. Бу да онларын һәрәкәтәтмә фәаллығынын артмасына сәбәб олур.

Орта группа ушаглар идман мәшгәләләри заманы голларынын ачарағ сәрбәст јеримәји, јүјүрмәји вә с. һә-

реабилитационні өйрөнірлөр. Мәшгәләниң әвәлиндә ушагларын дигәтини сә-
фәрбәрлијә алмаг вә ушаг коллек-
тивнә тәшкил етмәк үчүн онлара чә-
тнә олмајан таныш мәшгәләр вери-
рәм: мәсәлән, «Өзүнә јолдаш тап»,
«Мән ше'ри гуртарана гәдәр дәирә-
дә өз јерини тап» вә с.

Физики тәрбијә мәшгәләсинин со-
ғутда ушаглара јени бир ојун өй-
рәдирәм: мәсәлән, «Ат вә тут»,
«Тәјјарәләр», «Сакит гач», «Сәрчә-
ләр вә автомобил», «Дүз һәдәфә ат»
вә с.

Физики тәрбијә мәшгәләсинин
јахшы кечмәси үчүн тәрбијәчинин
реабилитационнә әсас шәртдир. Мәшгәлә
интарактив һәрәкәтләри планлаш-
тун вә ардычыл өйрәдир, дүзкүн
һәрәкәт вәрдишләрини тәкрар мәшг
етдирмәклә мөһкәмләндирирәм.

Физики тәрбијә мәшгәләләри елә
тәшкил едилмәлидир ки, ушаглар
бу заман гаврадыглары бачарыгла-
ры вә вәрдишләри јери кәлдикдә
«фәалијәтләриндә тәтбиг елә
билсинләр: мәсәлән, идман мәшгә-
ләсиндә фәал иштирак едән ушаг
кәзинти заманы тәпәјә асанлыгла
дырманыр, кичик архын үстүндән
тез вә асанлыгла тулланыр.

Мәшгәләләрдә вә јахуш башга
фәалијәт дәврүндә ушагларын бу
вә ја диқар һәрәкәтләри нә шәкилдә
ишлә етмәләринә назарәт едир, мү-
шәһидә етдијим нөгсанлары арадан
галдырмаға чалышырам: мәсәлән,
мусиги мәшгәләсиндә ушаглара
рәс етмәји, кәзинти заманы мүхтә-
лиф һәрәкәтли ојунлар ојнамағы вә
дүзкүн јеримәји өйрәдирәм.

Физики тәрбијә мәшгәләсиндә

ушагларын һәрәкәтлә фәаллығы-
ны артырмаг үчүн көрүлән тәдбир-
ләрдән бири дә валидејиләрлә апа-
рылан ишдир. Бу мәгсәдлә вали-
дејиләрлә сөһбәт едир, ушағын анлә
шәраити илә таныш олмаг үчүн тез-
тез евләрә кедирәм.

Валидејиләрлә сөһбәтин мәзмуну-
ну елә тәшкил едирәм ки, ата вә
ана мәктәбәгәдәр јашлы ушағын
физики тәрбијәси һаггында гыса да
олса мә'лумат аласын; ушағын сағ-
ламлығыны горумаг вә организмни
мөһкәмләндирмәк мәгсәдилә ушаг
бағчасында апарылан тәрбијә иш-
ләрини анләдә тәтбиг едиб давам
етдирсин.

Валидејиләри педагожи әдәбиј-
јатла таныш едирәм. Һәр истираһәт
күнү ушагларын телевизија васитә-
силә көстәрилән сөһәр кимнастика-
сына вә идман әјләнчәләринә бах-
маларына валидејиләрин шәраит
јаратмаларыны мәсләһәт көрүрәм.
Валидејиләри физики тәрбијә мәш-
гәләләринә дә'вәт едир, ушагларын
инкишафынын физики гүсурунун
арадан галдырылмасына наил ол-
маларына чалышырам.

Илни әвәлиндә һәким баччаја
дә'вәт едир, ушагларын һамысынын
әсас һәрәкәтләри јеринә јетирмәләри
үчүн әвәлчәдән мүәјјәнләшдирил-
миш мәсләһәтләр алырам. Әкәр
ушагларын һәрәкәтләриндә нөгсан
мүшәһидә едилирсә, һәким бунун
сәбәбини ајдынлашдырыр вә лази-
ми тәдбирләр ишләјиб һазырлајыр.
Мән буну физики тәрбијә дәфтери-
нә гејд едир, илни соңуна гәдәр һә-
мин гүсурлары арадан галдырмаға
чалышырам.

ПЕДАГОЖИ ИНСТИТУТЛАРА ГӘБУЛ ҺАГГЫНДА

Али педагожи тәдрис мүәссисәләринин кәләчәк инкишафы мүәллим вә тәрбијәчиләрин һазырланмасынын башлыча каналы олан күндүз тәдрис формасы илә әләгәдардыр. Али педагожи мәктәбләрин гијаби вә ахшам шө'бәләри педагожи тәһсилли олмајан маариф ишчиләринин ихтисасыны артырмаг функцијасыны јеринә јетирәчәкдир. Партија вә һөкүмәтнин гәрарларына ујгун олараг онунчу бешилликдә али тәһсилли ибтидаи синиф мүәллимләринин һазырлығынын кенишләндирилмәси вә кәјфијәтинин јахшылашдырылмасына хуәсуи диггәт јетириләчәкдир. Бу, һәм чәмијјәтимизин инкишафынын мүасир мәрһәләсиндә халг маарифинин гаршысында дуран үмуми вәзифәләрлә, һәм дә јетишмәкдә олан кәңч нәслиң тәһлими вә коммунист тәрбијәсиндә ибтидаи синифләрә хас олан мүһүм рол илә шәртләшир. Бешилијин ахырынадәк РСФСР, Украјна, Газахыстан, Өзбәкистан вә башга муттәфиг республикаларын педагожи институтларында ибтидаи синиф мүәллимләри факултәләринин сәтин аһәмијјәтли дәрәчәдә кенишләндирмәк, һәмчинин али мәктәбләрин күндүз, гијаби вә ахшам шө'бәләрина «Ибтидаи тәһсил педагогикасы вә методикасы» ихтисасы үзрә гәбул планыны артырмаг нәзәрдә тутулмушдур. 1977-чи илдә он јердә јени «Ибтидаи тәһсил педагогикасы вә методикасы» факултәси ачылмышдыр. Ондардан беши РСФСР-ин али мәктәбләриндәдир (Брјанск, Краснојарск, Смоленск, Ставропол, Тоболск). Инди өлкәмиздә белә факултәләрин сајы 111-дир. Өлкәмиздә педагожи институтларын «Ибтидаи тәһсил педагогикасы вә

методикасы» факултәләринә 1977-чи илдә 6,8 мин адам гәбул едилмишдир (о чүмләдән 4,5 минни күндүз шө'бәсинә).

Ибтидаи синиф мүәллими факултәләринә абитуријентләрин гәбулу ССРИ Али вә Орта Ихтисас Тәһсилли Назирлији тәрәфиндән тәсдиг олуимуш гајда вә гәбул имтаһанлары програмлары әсасында һәјәтә кечирилир. Педагожи институтлар күндүз шө'бәләриндә охумаг истәјәнләрин сәнәдләринин ијунун 20-дән ијулуи 31-дәк, гијаби вә ахшам шө'бәләриндә охумаг истәјәнләрин сәнәдләринин 20 апрелдән 31 мајадәк гәбул едир. Гәбул имтаһанлары күндүз шө'бәләринә августун 1-дән 20-дәк, гијаби вә ахшам шө'бәләринә ијунун 1-дән 20-дәк кечирилир. Педагожи мәктәбләри һәмин ил гуртарыб бирбаша тәһсиллини гијаби јолла давам етдирмәк истәјәнләрин сәнәдләринин гәбулу мүддәти ијунун 30-дәк, гәбул имтаһанларынын мүддәти исә ијунун 10-дәк узадылыр. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, педагожи институтларда «Ибтидаи тәһсил педагогикасы вә методикасы» ихтисасы үзрә гијаби шө'бәјә јалныз ибтидаи синиф мүәллимләри, һәмчинин орта педагожи тәһсилли олан диқәр маариф ишчиләри гәбул едилирләр. Бу о демәкдир ки, һәр бир абитуријент јашадығы јерин јахынлығындакы, өзүнү марагландыран профил үзрә мутәхәссис һазырлајан али мәктәбдә тәһсил алмалыдыр.

Ибтидаи тәһсил педагогикасы вә методикасы факултәсинә дахил оларкән абитуријент Азәрбајҗан дили вә әдәбијјатдан јазылы вә шифаһи, ријазиијјатдан јазылы вә ја

шифаһи, ССРИ тарихиндән шифаһи имтаһан верир. Гәбул олмаг истаһан ријазијјатдан имтаһанын характери һаггында әввәлчәдән али мәктәбин гәбул комиссијасына мәһүмәт вермәлидир. Һазырда орта үмүмтәһсил мәктәбләринин әксәријјатини битирәнләр ријазијјат курсуун тәдрисини јени програмла баша чатдырдыгларындан ССРИ Али вә Орта Ихтисас Тәһсилли Назирлији гәбул имтаһанларынын програмларыны ики вариантда («А» вә «Б») тәсдиг етмишдир. «А» варианты орта мәктәбдә он ил әрзиндә јени програмла тәһсил аланлар үчүн, «Б» варианты исә орта тәһсил һаггында сәнәди олан дикәр абитуријентләр үчүндүр. Гәбул имтаһанлары кечириләркән али мәктәбин ректору бу ики категорија абитуријентләр үчүн ајры-ајры бәрләшмәләр тәшкил едә биләр.

1975-чи илдән етибарән педагожи институтларда «Ибтидан тәһсил» педагогикасы вә методикасы» вә бир сыра башга профилләр үзрә гыса мүддәтдә (6 ајдан 1 иләдәк) мұаллим һазырлығы тәшкил едиләр. Бу, јалныз күндүз тәһсилли шәклиндә кечилир. Тәһсил мүддәти гысалдылмыш группара педагожи мәктәбләр битирмиш, тәдрис планындакы бүтүн фәнләрдән әла вә јакшы гијмәтләр, һәмчинин дәвләт имтаһанында јүксәк гијмәтләр алмиш, орта ихтисас мәктәбинин педагожи шурасы тәрәфиндән али мәктәбә дахил олмаг үчүн зәманәт верилмиш шәхсләр гәбул олукурлар. Һазырда 24 институтда белә һазырлығын апарылмасына ичәзә верилмишдир.

Педагожи институтлара күтүрүлмә гәбул имтаһанларынын јекуну үзрә гәбул комиссијасы тәрәфиндән һәјәтә кечирилир. Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Кәнчләрини үмүми ичбари орта тәһсилә кечилмәсинин баша чатдырдылмасы вә үмүмтәһсил мәктәбләринин даһа да инкишаф етдирилмәси һаггында «20 ијун 1972-чи ил тарихли гәрарына әсасән һәммин фа-

култәләрин күндүз шәбәсинә даһи кәнд јерләриндә ишләјән вә әлкә (вилајәт) халг маарифи шәбәләриндән педагожи института кәндәриш вәрәгәси олан, гијаби шәбәјә исә бириллик педагожи синифләри вә педагожи мәктәбләр битириб халг маарифи органларынын кәндәриш вәрәгәси илә кәлән кәнчләр мүсабигәдән кәнар гәбул едилirlәр. Али педагожи мәктәбләрин күндүз шәбәләринә мүсабигә јолу илә илк нөвбәдә ики иллик практик иш стажы олан, һәмчинин кәнд јерләриндә јашајән шәхсләр, гијаби вә ахшам шәбәләринә исә ишин характери али мәктәбдә сечдији ихтисаса ујғун кәлән (әкәр һәммин ихтисас үзрә алты ајдан аз ишләмәмишсә) шәхсләр, башга сөзлә үмүмтәһсил, техники пешә тәһсилли мәктәбләринин, орта ихтисас мәктәбләринин мұаллимләри, ушагларын, јенијетмәләрин вә јашлыларын тәлими вә тәрбијәси илә бағлы олан тәрбијәчиләр вә башга ишчиләр күтүрүлүрләр.

Али мәктәбә күтүрүлмә илә әлагәдар бүтүн мәсәләләри ректорун рәһбәрлији илә гәбул комиссијасы гәтји олараг һәлл едир. Әкәр абитуријент бүтүн гәбул имтаһанларыны вериб тәләб едилән гәдәр балл топлаја билмәмәк үзүндән института гәбул едилмәзсә, орта ихтисас мәктәбләринә гәбул олуналар сырасында конкурса иштирак едә биләрләр. Белә һалларда гәбул комиссијасына али мәктәбдә гәбул имтаһанларыны вермәси һаггында арајыш тәгдим едилмәлидир.

Күндүз вә ахшам шәбәләринин I курсунда дәрәс или башланандан сонра үзүрсүз сәбәбдән 10 күн дәрәс бурахан тәләбәләр институтдан хариҷ едилirlәр.

В. АНИСИМОВ,

ССРИ Маариф Назирлији Тәдрис Мүәссисәләри Идарәси.

(«Начальная школа» журналынын 1977-чи ил 5-чи нөмрәсиндән тәрчүмә едилиб).

МӘЗУНЛАРЛА ӘЛАГӘ ИШИМИЗИН МУҢҮМ САҢӘЛӘРИНДӘН БИРИ КИМИ

К. ӘЛИЈЕВ

Әли Бајрамлы Педагожи мәктәбинин директору, республиканын
эмәкдар мұәллими

Коммунист Партијасы вә Совет
Һөкүмәти тәһсил мәсәләһәринә
бөјүк диғгәт җәтирир. шакирд вә
тәләбә кәңчләрә хусуси ғайғи бәс-
ләјир. Сов.ИКП XXV гурултајынын
мүвафиг мұддәалары, һабелә
Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр
Советинин «Орта ихтисас мәктәблә-
ринә рәһбәрлијин даһа да тәкмил-
ләшдирилмәси вә орта ихтисас тәһ-
силли кадрларын һазырлығы кеј-
фијјәтинин җахшылашдырылмасы
һағгында» 22 август 1974-чү ил та-
рихли ғәрары буна мисал ола би-
ләр.

Бу муһүм сәнәд орта ихтисас
тәһсилли кадрлар һазырлајан мәк-
тәбләрин педагожи коллективи үчүн
фәалијјәт програмыдыр. Биз о вахт
өзүмүзү мәмнун һесаб едирик ки,
мәзунларымыз тәлими мәһсулдар
эмәкдән ајырмасынлар. өзләрини
мұәллим кими доғрултсунлар.

Әли Бајрамлы Педагожи мәктә-
би дүз он ил бундан әввәл фәалиј-
јәтә башлајыб. Мәһз 10 ил бундан
ғабағ һәинки кәнд, һәтта шәһәр
мәктәбләриндә дә ибтидан синиф
мұәллимләринә җидди еһтијаж һисс
олунурду. О заман үмүмтәһсил мәк-
тәбләринин бу еһтијачынын өдәнил-
мәси вәзифәсинин бир һиссәси мәһз
педагожи мәктәбләрин үзәринә дү-
шүрдү.

Кечән 10 ил әрзиндә Әли Бајрам-
лы Педагожи мәктәбиндә 1400-ә
јахын оғлан вә ғызә ибтидан синиф
мұәллими, бәдән тәрбијәси мұәлли-
ми вә мәктәбәғадәр тәрбијә мұәсси-
сәләринин тәрбијәчиси ихтисасы
верилмишдир. 1976-чы илдә бура-
хыланлардан 56 һәфәринин дипло-
муна «Ибтидан синиф мұәллими вә
пионер баш дәстә рәһбәри» сөзләри
җазылмишдыр. Көрүндүјү кими,
Әли Бајрамлы Педагожи мәктәби
бир нечә профилдә кадр һазырла-

мыш вә индә дә буну давам етдә-
рир.

Мәктәбимизин мәзунларынын са-
дасы тәкчә доғма республикамызы
кәнд вә шәһәрләриндән дејил, ғар-
даш Ермәнистан вә Күрчүстандан
да кәлир. Онларча кәңч мәктәби-
мини битирдикдән сонра һәмми
республикаларда өз доғма јерлә-
риндә фәалијјәт көстөрән Азәрбај-
җан мәктәбиндә ишләмәјә кет-
мишдир.

Адыны јухарыда чәкдијимиз ғәрә-
рын лап биринчи бәндиндә орта их-
тисас мәктәбләринин даһа да инки-
шафыны тәмин етмәк вә тәдрәс
просесини тәкмилләшдирмәк би-
ринчи дәрәҗәли вәзифә кими ғар-
шыја ғојулур.

Биз идеја-сијаси ишин сәвијјәси-
ни јүксәлтмәк, тәлим тәрбијә иши-
нин сәмәрәсини вә кејфијјәтин
јахшылашдырмағ вә тәкмилләш-
дирмәк үчүн јени метод вә пријом-
лардан истифадә едирик. Бу метод
вә пријомлар өз бәһрәсини верир.

Сон вахтларда, хусусилә 1973-чү
илдән башлајарағ мәзунларымы-
зын бир чоху илә билаваситә
просесиндә көрүшүр, әксәријјәт
илә мәктубла мунтәзәм әлағә са-
лајыр, онлары мәктәбә дәвәт едир
көрүшләр, кечәләр кечиририк. Бу
ишдә мәзунларын ишләдикләри
мәктәбләрә көндәрдијимиз анкет
сорғулар бизә чох көмәк едир. Ону
көмәји илә мәзунларымызын мәк-
тәбдәки чохсаһәли ишинә дағ
(һәм мүсбәт, һәм дә мәнфи чәһәт-
ләр әкс етдирилмәклә) мәлүмат
алырығ. Бүтүн буналары үмүмиләш-
дирмәклә ишимизи тәкмилләшди-
рмәк вә јахшылашдырмағ истиғ-
мәтиндә тәдбирләр көрмәк арты-
бир ән-әнә шәклини алмышдыр.
Кечән дәрәс илиндә педагожи мәктә-

Бир групп муаллими Сабирабад-Салжан ва Саатлы районларынын мактабларинда ишляган ма'руфларимизын иши иля шохсен таълим олмаг, онларын арзу ва истакларини ерэнмек магсэдиле дэфтарда, хамин районлара е'зам едилмашлар. Онлар ма'зуинларла, онларын иш јолдашлары ва мактаб раћбарлари иля сөһбөт етмиш, ма'зуинларын дәрсларини динләмиш, шакиркларин билик кејфијјети иля олмуш, ишдәки нөгсанлары, онларын башверма сәбәбларини ма'зуинларла баша салмышлар. Бу ма'руза гаршылыгы алага, онларла апарылан фикир мубадиләси педагогик мактабда муһазирә, семинар мағзалаларни ва практик мәшгәләләрини мазмуну, форма ва методларын үзәриндә чидди дүшүнмек, педагогик тәчрүбәлери даһа сәмәрәли ва кејфијјәтли тәшкил етмек, синифдәнхарич ва мактабдәнхәнар тәдбирлери дүшүнүлмүш планда етәрмек ва с. мәсаләләрә күчлү тәсир кәстәрир.

Мактабимиздә мунтәзәм фәалијәт кәстәран тәләбә клубларынын: «Хүмәш», «Естетика» ва «Глобус» клубларынын, Нәсим адына мактаб драм коллективинин ва «Арзу» мағфәлијјәт ансамблыннын ишини, муһазирәчиләр групу иля апарылан иш мағз ма'зуинларимызда јаратдымиз сых алага нәтичәсиндә мағз јахшылашдыра ва тәкмилләшдирә билмишик.

Ахы, биз сабаһын муаллимларини јалныз өз вәзифәсини синифдә дәрсләшмәк битмиш һесаб едән кадрлар иля дејил, һәм дә фәал ичтимайјәтчи, кәнддә апарылан мәдәни-күтләви ишларин фәал иштиракчысы партијамызын сијасәтинин кениш тәһкүтләсинә ашылаја билән тәшвиғатчы ва тәблиғатчы кими көрмәк истәјир, совет муаллиминә хас бу кејфијјәтлери парта архауида икән шакирдләрә ашыламаг вәчиб һесаб едирик. Она көрә дә, ма'зуинларимызын мактабдәки мағз фәалијјәтинин ерәнәркән тәкчә онларын педагожи иши иля дејил, тәкчә иш јерләриндә, ичтимай-сијасәт һәјәтдә, мәдәни-күтләви иш-

ләрдә нечә иштирак етмәләри иля јахындан марагланырыг.

Анкет вәситәсилә топланмыш зәнкин материал бизә хејли шеј өјрәдир ва истигамәт верир. 1976-чы илин әввалиндә Сабирабад, Салжан, Саатлы, Имишли, Жданов, Фүзули, Пушкин, Күрдәмир районларынын мактабларинда ишляган ма'зуинларимыз һаггында 200-дән чох мухтәлиф ва рәнжарәнк анкет, ма'лумат ва разылыг мактублары алмышыг.

Ра'јләрдән бириндә ма'зуин јахшы синиф муаллими олмасындан, икн ил бир синифдә галма һаллары иля чидди мубаризә апармасындан, валидәјнларин һөрмәт ва мәһәббәтинин газанмасындан бәһс олунурса, дикәриндә үстәлик фәал ичтимайјәтчи олмасындан, партија, комсомол ва һәмкарлар иттифагы тәшкилатларынын ишиндә јахындан иштирак етмәсиндән, үчүнчүсүндә исә кәнд клубу ва китабханасынын ишинә етдији көмәклән данышылыр. Сабирабад районундакы Поладтоғәј кәнд сәккизиллик мактабин директору И. Хүсәјнов јолдаш ма'зуинларимызла көрүшмәк үчүн ораја көндәрдијимиз А. Нәзәров јолдаша демишдир: Сиз бизим мактабимиздә ишляган ма'зуинларимизын чоху иля фәхр едә биләрсиниз. Ағасәф Кәзәлов 1968-чи илдә Әли Бајрамлы Педагожи мактабин битириб ибтидаи синиф муаллими ихтисасы алмышдыр. О, педагожи мактабдә алдыгы тәһсиллә кифәјәтләнмәјиб В. И. Ленин адына Гырмазы Әмәк Бајрагы орденли АПИ-ја дахил олмуш ва бу јахындардә ораны гуртарачагдыр. Ма'зуинуз Сов.ИКП-нин үзвүдүр, мактаб илк партија тәшкилатынын катибидир. Кәнд мактабиндә ишляган коммунист муаллимларин јахын мәсләһәтчиси ва истигамәтверичисидир...

Сабирабад районундакы Ағаммәдлин кәнд сәккизиллик мактабинин директору Е. Бейбүдов јолдаш мактабимизин ма'зуину Лаләзар Мәммәдова һаггында јазыр: «Л. Мәммәдова јалныз мактабимиз үзрә габагчыл муаллим дејил, о, ејян заман-

да районумузун габагчыл мўаллимидир. Оун иш тэчрүбәси ибтидан синиф мўаллимләри арасында јазылмаг үчүн төвсијә едилмишидир».

Белә хош тәәсүратлары Новруз Чәфәров (Салјан району, Парча-Халач канд орта мәктәби), Јавәр Әлијев (Губа району, Чичи канд орта мәктәби), Фәрәч Фәрәмов (Сабирабад району, Гаракүнә канд орта мәктәби), Новруз Новрузов (Саатлы району, Красноселск канд орта мәктәби), Маһирә Рзајева (Сабирабад району, һәшимханлы канд орта мәктәби), һејдәрәли Садыгов (Сабирабад району, Әсәдли канд сәккизиллик мәктәби), Ләтифә Әлијева (Әли Бајрамлы шәһәр 10 нөмрәли орта мәктәб) вә бир чохлары һаггында да алмышыг.

Педагожи мәктәбин мўаллими А. Һадыјев Салјан, Саатлы вә Сабирабад районларына е'зәмијјәтдән гајытдыгдан сонра јазыр: «Ишләри илә таныш олдугум 7 канд мәктәбиндә мәктәбимизин 36 мә'зуну ишләјир. Булардан 14 нәфәри гијаб ијола али тәһсил алыр. Мәктәб рәһбәрләри вә мўаллимләрлә апардығымыз сөһбәтләрдән јалныз белә гәнагәтә кәлдим ки, мә'зуналарымызын 90—95 фәзи өзүнү педагожи ишдә тамамилә доғрулдур. Биз онларын әксәријјәти илә фәхр едә биләрик».

Тәәсүфлә е'тираф етмәлијик ки, мә'зуналарымыз арасында мүасир тәләбатла ајаглашмајан, зәһмәтә гатлашмајан, сечдији пешәсинин сирләрини дәриндән өјрәнмәк үчүн өз үзәриндә чалышмајан, дөври педагожи мәтбуаты мүнтәзәм изләмәјәнләр дә вардыр. Биз үзүмүзү онлара тутуб дејирик: — Сиз гајнар фәзәлијјәт мејданына атылмышсыныз. Өзүнүзү доғрултмаг үчүн ирадали олмалы, һәр чүр чәтинији арадан галдырмага чалышмалысыныз. Нүмунә көтүрә-көтүрә өзүнүз нүмунәјә чеврилмәлисиниз.

Әлбәттә, мә'зуналарла јаратдығымыз әлагә илә биз јалныз онларын өзләрини өјрәнмирик, онларын иши илә әтрафлы таныш оларкән үзү

олдуглары коллективин, чалышдыглары мәктәбин иши илә дә таныш олур, габагчыл иш методларыны кәләчәк мўаллимләрә өјрәтмәк, тәтбиғ етмәк үчүн тәдбирләр көрүрүк. Бу, бизим педагожи мәктәбдә апардығымыз ишин форма вә мазмунунун вәһдәтини тәмин едир.

Биз әсәсләндирилмыш шәкилдә белә бир фикри мұдафизә едирик ки, орта ихтисаслы мұтәхәссиси сонракы инкишафы үчүн педагожи мәктәбдә газанылмыш билик, бачарыг вә вәрдишләр гәтијјән кифәјәт едә билмәз. Әсримиз зәнкин мә'луматлар әсри олдугундан кәч мұтәхәссис мұстәғил ишләмәк үзә вәрдишләр газанарса, кериләмәдән јаха гуртара биләр.

Јени дәрә илиндә «Мўаллимлик анды» күнү кечирмәји нәзәрдә тутмушуг. Белә бир тәдбирин кечирилмәси, шүбһәсиз, өз актуаллығыны һеч вахт итирмәјәчәкдир. Јә'гип кәтәләбәләр халг гаршысында вә вәтәндашлыг-мўаллимлик бөрчләрини ләјәгәтлә јеринә јетирәчәкләринә даир ичдикләри анды һеч вахт унутмајачаглар.

Инкишаф етмиш социализм шәраитиндә партијамыз күтләләрин идеја тәрбијәси мәсәләләри илә даим мәшғул олмагы гаршымызда әк мұһүм вәзифәләрдән бири кимә гојмушдур. Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш Сов.ИКП XXV гурултајына һесабат мә'рузәсиндә демишдир: «Бизим гурулушумузун күчү күтләләрин шүурлулуғундадыр. Буна көрә дә партија коммунист шүурлулуғу, коммунизм гурмаг әзми, ирадәси вә бачарыгы тәрбијә етмәјә даим гајыг кәстәрир.

Биз партијамызын кәстәрдији бәјүк аталыг гајгысындан бәһрәләндијимиз кими, кәнчләрин идеја тәрбијәси иши илә даһа чидди мәшғул олмалыјыг.

Республикамызын педагожи мәктәбләринин рәһбәрләринә, мўаллим һе'јәтләринә, онларын ичтимак тәшкилатларына мұрачизәт едиб дејирик: мә'зуналарла әлагә јаратмагы бир ән'әнәјә чевирәк.

ИБТИДАИ СИНИФЛƏРДƏ УЅЛУБ МƏСƏЛƏЛƏРИНИН ТƏДРИСИ ТАРИХИНДƏН

К. ƏЛИЈЕВ

С. М. Киров адына АДУ-нун досенти, филологи елмләр нaмизəди

Хүсис ибтидаи синифләрдə дәрс дəрҗə табагчыд мүəллимләр шакирдлəрин лүгəт еһтијатынын зəрурəтлəрнə, ифадəли нитг вəрдишлəринə, ијлəлəнмəлəринə бəјүк əһмийəт вєрир вə Азəрбајҗан дили дəрслəриндə мұхтəлиф чалышмалар тəтбиг едəрəк, лексик, фразеологик вəхидлəрин мəғамына кəрəт илəлəдилмəсинин, чүмлəнин грамматик вə ўслуби чəһəтдəн дүзкүн сүзүлмəсини практик шəкилдə өјрəтмəгə чалышырлар. IV—VII синифлəрдə ўслуб мəсəлəлəри Азəрбајҗан дили дəрслəриндə өз пəдaгoгик һəллин тaпыр, ўслубијјатын бир фəн кимн кечилмəсинə еһтијат тaпыр.

Пəдaгoгик ирсимизни аראшдыраркы, балли олур ки, ијирминчи əсрн əввəллəринə гəдərки, ибтидаи синифлəрдə дə «ўслуб мəсəлəлəри» дигəн аз-чəх чəлб етмиш; ајдын, сəлсəк, јыгчaм, ифадəли данышмaг вə јəзмaг вəрдишлəринин шакирдлəрнə һəм нəзəри, һəм дə əмəли чəһəтдəн ашылашмəсинə сəј кəстəрмəлəрдир.

Мəлүмдур ки, бир сыра Шəрг əввəллəриндə, о чүмлəдəн Азəрбајҗан дили узун мүддəт дини мəктəблəр, мəдрəсəлəр һaким мөвгə тутмушлар. Адəтəн мəсчидлəрин јанында дəрҗəдан дини мəктəблəр ибтидаи синифлəр вєрирди. Бураны гуртарагларын бир гисми мəдрəсəлəрдə өз пəдaгoгик баша вуруб исламын тəдвирчилəринə чеврилди. Билəк мүбaллиғлəрин «Фəсиһ нитгə» (мəсəлəн давышығa) ијлəлəнмəсин

башлығa шəртлəрдəн бири иди. Бу вəрдишлəр мəдрəсəлəрдə кет-кəлə мөһкəмлəндирилди. Буна кəрə дə фəсaһəт, бəлaғəт, мəзaни, бəјəни вə с. фəнлəр (индики ўслубијјат бу фəнлəрин һaмысынə əһтəт едир) даһа чəх мəдрəсəлəрдə тəдريس олунурду.

Дини мəктəблəрдə исə əввəлчə Гур'ан, сонрa «Бустан», «Күлүстан», «Тəрəссул», «Тарихи—Надир» вə с. китаблар узрə фарс вə эрəб дили өјрəдилди. Сəдинин «Бустан» вə «Күлүстан» китаблары, о дəврдə дəрслик ролуну ојнајырды. Фəсиһəт вə бəлaғəти дəриндəн билəн мөллəлəр һəмин əсəрлəрдəки мəнзум һəкəјəлəрин мəзмунуну нəзəр едир вə шакирдлəрин нəтиғлик сənəтинə мөјлини күчлəндирилди.

«Күлүстан»дa нəтиғлик сənəтиндəн бəһс едəи хүсуси фəсил вəрдыр. Эрəб гулдурларындaн сəйбəт ачын бир һəкəјəдə кəстəрилиз ки, бир дəстə һəрaми əлə кечирилди вə е'дaм едилди. Вəзирин бир, чaвaн һəрaмијə јазығы кəлир, ону азад едир. Нəһaјəт, һəмин чaвaн «нəтиғлик, һазырчaвaблығ вə сарај гəјдaларыны» (сəһ.29) өјрəниб һaмынын рəғбəтини гəзaныр.

Башгa бир һəкəјəдə исə охујуруг: «Сəһбaни—Вaил фəсaһəтдə данышмaғдa мисилсиз иди. Билə ки, бүтүн ил боју данышсајды, онун сөзлəриндə тəкрар кəрмəздин. Əкəр бир сөзү икинчи дəфə дəмəјə, мəчбур олсајды, башгa ибaрəлəрдə ифадə едəрди. Сарај хадимлəринə

лајиг хусусијјәтләрдән бири дә мәһз бундан ибарәтдир» (сәһ. 126).

XIX әсрин икинчи јарысында Тифлиседә, Бакыда, Көнчадә, Шәкидә, Шушада, Ләнкәранда, Салјанда фәалијјәт көстәрән үчсинифли вә хусуси типли мүсәлман мәктәбләриндә исә Азәрбајчан, фарс, әрәб дилләри, мәнтиг, шәриәт, метафизика, риторика (бах: Азәрбајчан тарихина даир материаллар, 5-чи ч., Бакы, 1962, сәһ.178—192) вә с. фәнләр дилләјчиләрә мүкәммәл шәкилдә өјрәдилирди. Нәтиглик сәнәти һаггында нәзәријјә олан «риторика»да бәдии тәсвир вә бәдии ифадә васитәләринә кениш јер верилирди. Нәтиглик сәнәти һазырда да мүасир үслубијјәтүн өјрәндији сәһәләрдән биридир.

XIX әсрин икинчи јарысы вә XX әсрин әввәлләриндәки дүнјәви мәктәбләрин ибтидаи синифләриндә үслуб мәсәләләринин өјрәнилмәси яһи истигамәтдә апарылмышдыр:

1) Рәсми-әмәли сәнәдләрин, хусусән мәктуб нөвләринин јазылыш тәрзи ән плана чәкилмишдир: мәсәлән, Мирзә Садыг Фәнинин чап олунмамыш дәрслијиндә мәктуб нөвләринә анд әллијә јахын нүмунә верилмишдир. Р. Әфәндијевин «Бәсирәтүл әтфал»ында белә нүмунәләр чохдур. Тәәсүф ки, һәр ики дәрсликдәки мәктубларда фарслара мәхсус мурачиәт формасы әсас көтүрүлүр: «Нури-чешми-әзизим», «Мәтаи-мүкәррәм», «Нури-чешми-јирами», «Үлја чәнаб валидеји-мүкәррәмеји-мәһрибанә!», «Аличәнаб рәфиғи-шәрифәтмәаб!» вә с.

Мәктублардакы дәбдәбәли, тәм-тәрағлы ифадәләр һәдди ашыр. Мәсәлән, «Вүчуди-шәрифәниз бәрәбәрликдә кетмәјә илтифат еләсә, сәјр вә сәјаһәтимизә башга бир ләззәт, алава бир бейчәт, вермәки јәғинимдир» (бах: «Бәсирәтүл әтфал», Бакы, 1901, сәһ. 167—168).

2) Үслуб һаггында нәзәри мәлумат верилмишдир. Р. Әфәндијевин «Бәсирәтүл әтфал»ы бу мәнәтдән чох гүјмәтли мәнбәдир. Дәрсликдә дејилр: «Үслуб инсанда олан бир гәбилијјәтаир ки, бунун мәнјјәти

илә һәр кәс фикир вә хәјалыны гәләм көтүрүб бәјан еләјир. Јахшы јазмаг вә јахшы фикир ејләјиб һисс ејләмәкиң өзи мәһз ибарәти көзәл јетүрмәк иләдир. Јаздығымыз бу мәтләбдә шүбһәли бир нөгтәшә дә бурахыб кечмәмәк ләзымдыр. Буна бәна һәр шејә кәмалинчә гануб фикр вә хәјалиндә топлајанда сонра јазмаг вә бәјан еләмәк ләзым кәлүр. Јахшы фикрләшән инсаның зәһнинә лүғәт вә ибарәләр чох асанлыгла кәлүр (јенә орада, сәһ. 158).

Дәрсликдә өтәри дә олса, ашағыдакы нәзәри мәсәләләрә тохунулмушдур:

1) Һәр кәсин өзүнәмәхсус ифадә тәрзи—фәрди үслубу вардыр, ка бу да онун гәбилијјәти илә бағлыдыр. 2) Фикир ајдынлыгы үслуб ајдынлығын јарадыр. Изаһ етдәјин фикрлә һеч бир гаранлыг чәһәт галмамалыдыр, чүнки сәни бәша дүшмәзләр. 3) Үслубун төләбинә көрә һәм дүзкүн, һәм дә ифадәли вә тәсирли јазмаг, данышмаг ләзымдыр. 4) Ифадә едилән фикр—дигтәтлә өлчүб-бичмәк вә она мувафиг форма тапмаг зәрури шәртдир. Үслуб—форма вә мәзмунун вәһдәтидир, јахшы фикри «көзә ибарәләрлә бәјан етмәк» (сәһ.158) тәрзидир. 5) Тәбии олмајан јазма данышыг башғасынын гәлбини јәс тапа билмәз. 6) Әчнәби сөзләрин һәддән чох ишләдилмәси үслуб көзәллијини позур. 7) «Кәламы пәрибарә еләмәк» ајнабәнд отағи мүхтәлиф рәнкләрлә бәзәмәк кимидир. Рәнкләниш пәнчәрәләр исә ишыг сача билмәз (јенә орада, сәһ. 159). Көрүндүјү кимн, бу нәзәрә мулаһизәләр мүасир үслубијјәтүн тәдғиг објектидир. Азәрбајчан дилчилијиндә үслуба аид илк нәзәрә мәлумата мәһз һәмин дәрсликдә раст кәлирик.

XX әсрин әввәлләриндә ибтидаи синифләр үчүн јазылмыш ана дил дәрслијиндә үслуба анд нәзәри фикрләрин верилмәмәси һәтта бөјүк мубаһисәјә сәбәб олмушдур. «Тәрәғғи» гәзетинин 1909-чу ил тарихли нөмрәләриндә «Јазымыз, диләмиз, икинчи илимиз» башлығы а-

ташда кениш музакирэ ачылмышдыр. Ә. Һүсејизадә «Икинчи ил» китабынын мүәллифләрини она көрә тәшгид едирди ки, онлар дәрсләрдә «фәсаһәт вә бәләғәт» (Үс-лүб мәсәлэләринә) јер вермәмишдиләр (бах: «Мүтәрәгги» гәзети, 1909, №—13, №—23). Дәрслијин мүәллифләриндән бири М. Маһмудбајов өз фикрини белә әсасландырырды: «Әлифба тәлиминдән сонра кутуван биринчи китабда нә фәсаһәт, нә дә әдәбијјат нүмунәләри?!. «Икинчи ил» ушаглара махсус гираәт китабыдыр. Әдәбијјат нүмунәләри, фәсаһәт, бәләғәт филян белә китабларда олмаз. Илк гираәт үчүн «сирәчә, асан ибарәли, дүзкүн һекајәләр олмалыдыр» (јенә орада, 1909, №—62). һәгигәтән Ә. Һүсејизадә дәрслијин мәгсад вә вәзифәләринә дүзкүн гијмәтләндирмәмиш. М. Маһмудбајов мәсәләјә даһа доғру јанашмышдыр.

Филоложик елмәр һәмизәди, доктор Л. Һүсејизадәнин шахси архивиндә сахланылан бир сәнәд көргәндә мүәллимләримизни ибтидан синифләрдә үслүб мәсәлэләрини тәдريسинә вердији јүксәк гијмәти

бир даһа сүбүт едир. Бу, Мәммәд Тағи Сидгинин Нахчыван газысы Ахунд һачы Молла Мәһәммәд Нахчиванијә јаздығы он доғру сәһифәлик мәктүбдур. Сидги 2 декабр (4 шабан) 1898 (1316)-чи ил тарихли һәмин мәктүбунда тәклиф едир ки, бүтүн Зағафғазияда—мүсәлман шәһәр вә кәндләриндә јени үсулда мәктәпләр ачылсын. Мүәллиф мәктәбин програмы, ејрәдиләчәк дилләр вә фәиләрдән әтрафлы данышыр; Азәрбајҗан дилини көзәллијинә, инчәлијинә даир гијмәтли фикирләр сөјләјир (тәклиф едилән мәктәпләр I—IV синифләри әһатә едир). Сидгијә көрә I—IV синифләрдә «елми-илаһи, елми-һесаб, елми-чоғрафија, елми-тарих, һикмәти-тәбиијја, үсули-фәсаһәт вә бәләғәт, фиғуни-китабәт вә китабат, гәвәнди-ямла вә инша» (сәһ. 16) кечилмәлидир.

М. Сидгинин диқәр дәрсләрлә јанашы үслүбијјат вә натиглик сәнәтини дә нәзәрдә тутмасы ибтидан синифләрдән етибарән китг мәдәнијјәтинин бу саһәләринә диқәт вермәјин зәрурилијини көстәрир.

М А Ы Н Ы

У С Т А Д Ы

ТОФИГ ГУЛИЈЕВ Азәрбајҗан совет бәстәкарлығ мәктәбинин өн сыраларында дурур. Бу көркәмли маһны устаныны бөјүк јарадычылығ фәалијјәти, көзәл вә тәрәвәтли, шөвгәлә јазылмыш рәнкарәнк вә зәриф, парлаг вә е чазкар маһнылары, еләчә дә оперетта вә кино мусигиси республикамызны һудудларындан хејли узағларда јажылмыш, бәстәкара бөјүк шөјрәт кәтирмишдир.

Севимли сәнәткар һәгигәтән Азәрбајҗанда, еләчә дә бүтүн Шәргдә јүнкүл мусиги саһәсиндә — маз мусигисинин тарәгги етдијә бир дөврдә — көзәл естрада маһнылары бәстәләмәклә, өз доғма халғ мусигиси фәкләрундан мәһарәтлә истифадә етмәклә һаманын зөвгүнү охшамышдыр.

Тофиг Гулијевн һағлы оларағ, Азәрбајҗан естрада мусигисинин «илк гарангушу» адландырмағ олар. Бәстәкарын јарадычылығ пәлитрасы кениш диапазонла маликдир. Соснализм реализми вә хәлгилик — көзәл нәғмәкарын девизин кими, онун бүтүн әсәрләриндә өз тәһәссүмүнү вә парлаг ифадәсини тапмышдыр.

Тофиг Әләкбәр оғлу Гулијев 1917-чи ил ноябрын 7-дә (октябрын 25-дә) Бақы шәһәриндә анадан олмушдур. Мусигијә һәзәс бәстәкарын ушағлығ илләриндә бүрүзә вермишдир. О, илк јарадычылығ аддымларыны Азәрбајҗанын кәчм истәдәдлы бәстәкары Асәф Зейналлынын синфиндә охујаркән атышдыр.

Асәф Зейналлынын мәсләһәтилә о, Азәрбајҗанын бөјүк сатирик шаири-демократы Мирзә Әләкбәр Сабирын мәшһур «Ушағ вә буз» ше'ринә 1931-чи илдә өз илк ушағ маһнысы бәстәләмишдир.

12 јашлы кәч бәстәкар пианода профессор И. С. Ајсбергн синфиндә дәрс алыр вә 17 јашында икән артығ Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасына гәбул едилир. Орада о, дөврүнүн көркәмли мусиги нәзәријјәчиси, профессор Л. М. Рудолфуи

синфинда тәһсилни давам етдирир. 1936-чы илдә кәңч бәстәкар Москвада езам олунур вә П. И. Чайковский адына Дөвләт Консерваториясында мәшһур мусигчиларин рәһбәрлији алтында мусиги сәнәтинини бүтүн сирләринә вә техникасына јијәләтир.

Бөјүк Вәтән муһарибәси илләриндә Т. Гулијев әсил вәтәнпәрвәр кимп шанлы Совет Ордусу сыраларына дахил олур. О, һәмчинин Азәрбајҗан Дөвләт естрада оркестрина рәһбәрлик едир, мәрд гошунларымыза мәдәни хидмәт көстәрәрәк, тез-тез чәбһәнин ән мәркәләриндә чыхыш едир.

Һәмин илләр әрзиндә бәстәкар вәтәнпәрвәрлик пафосу илә эанкин доғма совет халгынын рәшадәт вә икидлијини, дүшмәнә гаршы амансызлыг вә мәрдлији тәрәннүм едән көзәл вә е'чәзкар маршлар, маһнылар вә хор әсәрләри бәстәләмишдир.

Т. Гулијевин халг маһныларыны, еләчә дә милли гәдим рәгс ојун һазаларыны илк дәфә оларак нота салмагда, онлары көзәл вә орижинал һармонизә етмәклә бөјүк вә диггәтәләјиг әмәји вар. О, бәстәкар-мусигишүнас досту Закир Бағыров вә мусигишүнас-фолклорчу Мәммәд Саләһ Исмајылов илә бирликдә Азәрбајҗанын мухтәлиф рајонларында фолклор топлајан експедицияларын тәркибиндә олмуш, хејли гәдим халг маһныларыны вә рәгсләрини топламыш, магнитофон лентина јазмышдыр.

Т. Гулијев һәмчинин милли халг мусигимизин ән парлаг вә гәдим инчиләри сајылан—муғамлары нота көчүрүб, онлара (бәстәкар З. Бағыровла бирликдә) көзәл тембр бојалары, орижинал вә тәкраредилмәз һармоник фактура вермишдир. Һәмин муғамлардан ән мәшһуру вә бүтүн муғамларын «улу бабасы» сајылан «Раст»ы, һабелә «Секаһ-Забуд»у мисал кәтирмәк олар.

Беләликлә, Тофиг Гулијев нәинки бир бәстәкар вә нәғмәкар, ејни заманда исте'дадлы фолклорчу, халг мусигисинин маһир бәличисин вә төблиғатчысы кими Азәрбајҗан мусиги мәдәнијјәтимиздә диггәтәләјиг јер тутур.

1948-чи илдә Т. Гулијев мусиги тәһсилни П. И. Чайковский адына Москва Дөвләт Консерваториясында давам етдирир, ораны бир дирижор кими баша чатдырыр. Даһа сонра о, мәшһур дирижор, профессор А. В. Гаукун синфиндә аспирантураны вә ирофессор Е. К. Голубевин синфиндә бәстәкарлыг факүлтәләрини гуртарыр.

Бақыја гәјытдыгдан сонра көркәмли сәнәткар Үзејир һачыбәјов адына Азәрбајҗан Дөвләт Консерваториясында педагожи фәалијјәтә башлајыр. Ејни заманда о, Бақы киностудиясынын («Азәрбајҗанфилм») мусиги бөлмәсинә рәһбәрлик едир. Азәрбајҗан киностудиясында истеһсал олунан бәдиә вә сәнәдли филмләрә мусиги јазмаг бәстәкарын јарадычылыгынын ән көзәл сәһифәләрини тәшкил едир.

Бурада бәстәкар ишләдији мүддәт әрзиндә бир сыра көзәл вә мәзмунлу кино мусигиси јазыр. Һәмин филмләр, о чүмләдән «Сәбуһи», «Сосиалист Азәрбајҗаны», «Ән хошбәхт күн», «Бәхтијар», «Гызмар күнәш алтында», «Әкеј ана», «Көрүш» вә с. Тофиг Гулијевә бөјүк шөһрәт газандырыр. Бу филмләрә јазылан мусигидәки маһнылар дилләр әзбәри олур, халгымыз тәрәфиндән севила-севилә гаршыланыр вә охунур, мәшһур мүгәнниләримизин репертуарларында диггәтәләјиг јер тутур...

Көркәмли сәнәткар бу мувәффәғијјәтләрдән руһланараг, јени јарадычылыг ахтарышларына говушур. Бу дөврдә севим-

ли нәғмакарын бир-сыра көзәл естрада маһнылары: «Азәрбајчан», «Вәтән маһнысы», «Бакы һағғында» маһнылар, «Зибедә», «Сәнә дә галмаз...», «Хәзәрин шәфәғләри», «Нефтичләр маһнысы», «Әзиз сурәт», «Гызыл тахыл», «Памбыг маһнысы» вә с. милли мусиги маһны хәзинәмизни хејли зәнкинләшдирди. Һәмин маһныларын әксәријјәтинә «Һәјат вәсигәсини» сезимли мугәннимиз, ССРИ халг артисти, Дөвләт мукәфатлары лауреаты Рәшид Бейбурдов вермишдир. Бәјүк мугәннинин ифасында бу маһнылар радионун гызыл фондуна дахил олмуш, јүз минләрдә граммафон валына јазылмыш, бүтүн дүнјаја јайылмышдыр.

Тофиг Гулијев мусигили комедија (оперетта) жанрында да мөһсулдар вә интенсив јарадычылыг ахтарышлары апарыр. Белә ки, бәстәкарын «Гызыл ахтаранлар», «Сабаһын хејир, Елла!», «Сәнин бирчә сөзүн» оперетталары тамашачылар тәрәфиндән һүсн-рәғбәтлә гаршыланмышдыр.

Бәстәкарын 60-чы илләрдә кинофилмләрә јаздығы мусиги (о чүмләдән «Телефончу гыз» (1961), «Мөчүзәләр адасы» (1963), «Макистрал», «Нијә сусурсан?» (1966) вә с.) диггәти чалб едир.

Азәрбајчанын Русијанын тәркибинә дахил олмасының 150 иллији мүнәсибәти илә Тофиг Гулијев «Әбәди гардашлар» сәнәдди-бәдди филминә көзәл вә шәффаф мусиги бәстәләјир. 1964-чү илдә һәмин бәјүк вә әләмәтдар һадисә илә әлағадар олараг, Бакыја гонаг кәлмиш көркәмли Совет бәстәкары, ССРИ халг артисти, Ленин мукәфаты лауреаты В. П. Соловјов-Седојла биркә «Азәрбајчан—көзәл дијар» маһнысыны јарадыр. Һәмин маһны гыса бир мүддәт әрзиндә дилләр әзбәри олур. Үмумијјәтлә, севимли нәғмакар 60-чы илләрдә үч мараглы «Маһнылар силсиләси» бәстәләмишдир. Мәшһур Совет шаири К. Симоновун сөзләринә естрада маһнылары: «Сәнинлә», «Гыз галасы», «Јенә баһардыр», «Бакынын гызлары», диқар маһны силсиләсиндән Зейнал Чаббарзадәнин сөзләринә олан «Тој маһнысы», «Нә етмәли», «Тез кәл», «Мән сәнинләјәм» вә с. мусиги пәрәстишкарларыны севиндирмишдир.

Гардаш Загафгазија республикаларыны тәрәннүм едән маһнылар силсиләсиндән Күрчүстана һәср едилмиш «Ана Күр», «Тбилиси дәнизи», «Кенатсвалә» өз орижиналлыгы вә тәрәвәти илә пешәкар, еләчә дә һәвәскар мугәнниләримизни репертуарларында өзүнә мәхсүс јер тутур.

Көркәмли бәстәкар театр үчүн дә бир сыра мусиги тәртибатлары вермиш вә јени тамашалара орижинал мусиги јазмышдыр.

Тофиг Гулијев — М. Әзизбәјов адына Азәрбајчан Дөвләт Академик Драм Театры үчүн В. Шекспирин «Он икинчи кечә», А. Фадеевин «Кәңч гвардија», Азәрбајчан совет драматуркијасынын баниси Ч. Чаббарлынын «Ајдын» вә «Јашар» әсәрләринә, һабелә Москвадакы Јермолов адына театр үчүн М. Светловун «Хәзәр үзәриндә шәфәг» тамашасына зәриф вә ечәзкар мусиги бәстәләмишдир.

Көркәмли сәнәткарын мұхтәлиф жанрларә (о чүмләдән симфоник жанра мұрачиәт етмәси тәбиндир. Онун «Симфоник рәгәсләр»и буна парлаг мисалдыр. Романс жанрында Азәрбајчан классик мұтәфәккир-шаирләримиз Низами, Хагәни, Нәсими, Натәван, һәмчинин бәјүк түрк демократ шаирә Назим Гикмәт вә бир чох башгаларынын сөзләринә јаздығы

романслар və маһнылар өз мелодизминə көрə, халг мусиги фолклорундан гидə алыб.

Т. Гулијев јухарыда адлары чəкилən жанрларда јанашы камера-инструментал жанрында да јарадычылыг ахтарышлары апармыш, бир сыра эсəрлэр јаратмышдыр. Көркəмли сənəткарын фортепиано триосу үчүн «Скртсо» (1949), прелюдиялар (1952), вариасиялар (1953) və с. һəмин гəбилдəндир.

Маһар маһны устадынын јарадычылыгында ушаг мусигиси дə мүəјјən јер тутур. «Минкəчевир» (сəзлəri Зејнал Чаббарзəдəниндир), «Нефтчилэр маһнысы» (сəзлəri халг шаири Сүлєјман Рүстəминдир), «Вəтən» (сəзлəri халг шаири Мəммəd Раһиминдир), «Баһар бəјрамы» (сəзлəri Мирварид Дилбазининдир), «Памбыг маһнысы» (сəзлəri халг шаири Мəммəd Раһиминдир), «Кəлинчик», «Алгыш Совет јурдумуза!» (сəзлəri Тəлəт Əјјубовундур) və с. буна парлаг мисалдыр. Һəмин маһнылар республикамызын үмүмтəһсил мəктəплəri үчүн мусиги програмына дəхил едилмиш və мүхтəлиф синифлəрдə мусиги дəрслəриндə өјрəдилир.

Азəрбајчан пионер və мəктəблiləринин Сов.ИКП XXV гурултајына һəср едилмиш Икинчи Республика Маһны бəјрамынын Бирлəшмиш хорунун репертуарында Тофиг Гулијевин «Алгыш Совет јурдумуза!» маһнысы 10.000 кəнч ленинчинин ифасында бəјүк пафосла сəслəнмишдир. Һəмин маһны бу мисраларын мүəллифи тəрəфиндən икисəсли ушаг хору үчүн ишлəниб və республикамызын һər бир кушəсиндə севилə-севилə охунур. Бу маһныда кəнч коммунизм гуручуларынын догма Вəтəнə, онун бəјүк рəһбəri В. И. Ленинə və Коммунист Партиясына олан һəдсиз маһəббəти тəрəннүм едилир.

Интенсив бəстəкарлыг јарадычылыгы илə јанашы Тофиг Гулијев ејни заманда бəјүк ичтиман фəалијјəтлə мəшғул олур. О, һазырда Азəрбајчан Бəстəкарлар Иттифагынын биринчи катибидир. Партия və һəкумəтимиз онун хидмəтлəринин јүксək гижмəтлəндирəрək, севимли бəстəкарымызы Азəрбајжан ССР халг артисти кими шəрəфли və фəхри ада лəјиг көрмүшлэр. О, дəвлəтимизин бир сыра орден və медаллары илə тəтиф едилмишдир.

Тофиг Гулијев гəјгыкеш, һəссас, көзəl мүəллим və инсандыр. О, кəнч бəстəкарлар нəслинə һəмишə əsil аталыг гəјгысы илə јанашыр, онлара јарадычылыгларында дүзкүн истигамəт кəстəрир.

Бəјүк Октəбрын јəшыды олан маһны устадымыз Тофиг Гулијевин үрəкдən тəбрик едир, она чансəрлыгы, узун өмүр, јарадычылыгында јени парлаг зирвəлэр дилəјирик!

Р. ШƏФƏГ,
бəстəкар.

«АНА ДИЛИ» ДӘРСЛИҖИ ҲАГҖЫНДА

Инсан зокасынын јени-јени на-илијјәтләри илә долу олан елми-техники тәрәггини мүасир тәнтә-нәси мәктәбләримизин гаршысында елми информасијаларын фасиләсиз ахынындан дүзкүн баш чы-хармагы бачаран саглам дүшүн-чәли, кениш мәфкурәли инсанлар јетишдирилмәси кими шәрәфли вә-зифәләр гојур. Совет мәктәбинин мәгсәди мәһз шакирдләрдә белә бир габилијјәт ашыламагдан ибарәтдир. Бунунда әлағәдар олараг үчиллик ибтидан тәлим системинә кечилмәси совет мәктәбләринин һәјәтында јени бир дөвр ачды; програмларын, дәрсликләрин, тә-лимин мазмун вә методларын јенидән тәкмилләшдирилмәсинин прәли сүрдү. Беләликлә, мәктәб-ләримиз үчүн мүасир руһда, мү-асир тәләбләрә чаваб верә биләчәк дәрсликләрин тәртибинә башланды. Бу нөгтејә-нәзәрән I синиф үчүн тәртиб олунмуш «Ана дили» дәрслији (мүәллифләри Ј. Кәри-мов вә М. Һәмзәјевдир) диггәтә-лајигдир. Гираәт вә грамматикаја даир материаллар ејни дәрсликдә верилмишдир. Бу да дил вә гира-әт дәрсләри арасында әлағә јара-дыр, дил дәрсләриндә гираәт ма-териаллары үзәриндә мүшәһидә-ләр апармаға кениш имканлар ачыр. Дәрслик I синиф шакирд-ләринин јаш вә биллик сәвијјәсинә, психоложи хүсусијјәтләринә, фәр-ди мејлләринә ујғун шәкилдә тәр-тиб олунмушдур. Орадакы мате-риаллар шакирдләрин мадди әләм-һаггындакы тәсәввүрләринин, би-ликләринин кенишләнмәсинә, мән-тиги тәфәккүрүнүн икишәфна хидмәт етмәклә, онларда мүсбәт ахлаги кәјфијјәтләр дә ашылајыр. Истәр гираәтә, истәрсә дә дилә анд верилән һәр бир материал ша-

кирдләрин дүгәт еһтијатыны зәи-кивләшдирир, онларда әдәби тә-ләффүз, чүмлә гурмаг вәрдишләри ашылајыр, рабитәли итгләринин и-кишәф етдирир. Дәрсликләрдәки ги-раәт материаллары ики група—ба-дди вә елми күтәви материалларә ајрымдыр. Бу материаллар дәрсликдә хүсуси бөлмәләр алтында елә ве-рилмишдир ки, шакирдләр онла-ры охујаркән һеч бир чәтнеликлә аңлашылмазлыгдә гаршылашмыр, әксинә, онларын билијиндәки бош-лугу асанлыгдә долдурур.

Мүәллифләр шакирдләрин сават тәлими дөврүндән јеничә арала-дыгларыны нәзәрә алараг, «Әлиф-ба» илә «Ана дили» дәрслији арасындакы кечиди тәдричән вер-мәјә чалынмышлар. Бу мәгсәддә дәрслијин әввәлиндә һәчмчә кә-чик, ојнаг, охунаглы, ушагларын күндәлик вә мәктәбдәки һәјәтә илә бағлы шә’р вә һекајәләр ве-рилмишдир. Шакирдләр бу мәт-ләри охујаркән өлкәмиздә јашајан хошбәхт ушагларын һәјәтинин партија вә һөкүмәтимизин онларә көстәрдији гәјгылары, октябрјат-лары, онларын јакшы охумалары-ны, Вәтәни, әмәји севмәләринә бәјүкләрә һөрмәт етмәләрини, јо-дашларына гаршы мейрибан, гәј-гыкеш, сәдагәтли, доғручул вә с. олмаларыны өјрәтирләр.

«Пајыз» бөлмәси алтында вери-лән мөвзуларда шакирдләр һәмиз-фәслии характерик әләмәтләрини, бә’зи гушларын исти өлкәләрә көчмәләрини, кәјләрин тез-тез гә-ралмасыны, јағышлар јағмасыны шимшәкләр чахмасыны, ағачларын јарпагларынын саралыб-солмасы-ны, вәһши һејванларын тыша һә-зырлашмасыны, инсанларын әмә-јини, бағларда, бағчаларда боз-мејвәләрин јетишмәсини вә с. өј-

мәтнләр. Беләликлә дә, паңыз
мәтнләр биликләри тәдричән
мәтнләр.

«Совет Иттифагы бизим Вәтәни-
миз» мөвзусунда верилән мате-
риаллар чох мараглыдыр. Бу мате-
риалларда шакирдләре үчсүз-бу-
сүз Вәтәнимиз, орада јашајан
адам јухары халглар, онларын
мәшәкәт ушаглары бөјүк дәннә-
ләр, чајлар, кеннш дүзәнликләр,
таһил мешәләр, уча даглар, көз
мәдәликчә узанан тарлалар, зәми-
нәр, баглар вә өлкәмиздә һасил
һаһа фајдалы сәрвәтләр вә с. һаг-
һада мәлуһат вериләр. Шакирд-
ләр «Москва», «Севинч һамыдан
аһаһуһу», «Кечмишдә вә инди»,
«Аһамсыз сәх», «Төјјәрәдә», «Мән
дә јарадым», «Метро», «Бизим
һаһа», «Исти шитиллик», «Космос-
та илк адам» вә «Бип-бипини
һаһа» материалларыны охујар-
һа Вәтәнимизни пајтахты Москва
һаһа, Гызыл мејдан, Ленинни
һаһа, кечмишдә инсанларын
һаһа, әзијјәти, әзаб вә мәшәкәт
һаһа, бүкүнкү елми-техник
һаһа, социалист вәтәнимизни,
совет адамларынын индики фира-
һа һаһа, өлкәмиздә инсанларын
һаһа, илк дәфа космо-
һа совет адамлары тәрәфин-
һа фәһ едилмәси, Јури Гагари-
һа дүнјаны һәјрәтә салан һүнәрини
һа с. өјрәниләр. Беләликлә, ша-
кирдләрдә мадди әләмә материа-
һа мүнәсибәти јараныр, онларын
һаһа, һисси, интги, тәфәккүрү
һа да формалашыр.

Гыһа аид мәтнләрдә тәбиәтдә
һаһа верән һадисәләр, тәбиә дәјиш-
һаһа, гушларын, һәјванларын һә-
һаһа, инсанларын әмәји, јашајыш
һаһа, пајызла гыш арасындакы
һаһа ачылыр. «Илк гар», «Гыш-
һа» вә «Мешә һәкими» һәкајәләри
һаһа һаһа һаһа јаш вә билик сәви-
һаһа ујғун олдугундан онлар бу
һаһа һаһа гираәтиндән сонра гы-
һаһа специфик хүсүснәтләри, о
һаһа евдә, күчәдә, мәктәбдә, баг-
һаһа, паркда, мешәдә һә кими һаһа-
һаһа гаршылашдылары һаг-
һаһа садә мүләһизәләр, фикирләр
һаһа.

Дәрсликдә «Аилә» вә «8 март—
һаһа һаһа бајрамыдыр» мөвзулары

һаһа алаһадар верилән мәтнләр ша-
кирдләрин психолокијасына даһа
һаһа тәһир едир. Бу мөвзу алтын-
һаһа һаһа һаһа бәһс едән мөхтә-
һаһа сәһкидә материаллар верил-
һаһа мишдыр. Буларын һәрәсиндә аилә
һаһа һаһа мөхтәһиф чәһәтдән јана-
һаһа һаһа да, шакирдләрдә тәһминән
һаһа һиссләрин, ејни дүјгуларын
һаһа һаһа һаһа чалышылымышдыр.
Белә ки, И. Сәфәрлинин «Ана»
һаһа һаһа һаһа һаһа, сә-
һаһа һаһа, әзиз бир гадын олмасы,
һаһа доғма Вәтәнимизлә адынның
һаһа чәһилмәси тәһир олуһур.
Шакирдләр һаһа охуһаһа сонра
һаһа һаһа кәһирләр ки, биз
һаһа дәһәндә Вәтәнимизни дүһүнү-
һаһа. Вәтән дә бизи ана кими гој-
һаһа һаһа бәһләјир, јашадыр, ана—Вә-
һаһа, Вәтән һәһа һаһа дәмәкдир.

«Лајла» мәтниндә һаһа һаһа
һаһа һаһа һаһа һаһа һаһа
һаһа һаһа, кешини чәһмәси,
һаһа, һаһа һаһа һаһа һаһа
һаһа һаһа һаһа һаһа, риг-
һаһа кәһир, онлар һаһа чәһди-
һаһа һаһа һаһа һаһа, ону сә-
һаһа, һаһа үрәкдән һаһаһа. Он-
һаһа һаһа едирләр ки, һаһа һаһа
һаһа тәһидыр, Вәтәни һаһа
һаһа.

«Нәһә вә һаһа», «Оғулар», «Ел-
һаһа», «Аһаһа һаһаһа», «Пә-
һаһа вә һаһаһа», «Бөјүкләрә һә-
һаһа ет», «Мәһим оғлум», «Көјәр-
һаһа вә һаһа», «Јаһын итләри» вә
һаһа мәтнләрдә шакирдләрдә аилә-
һаһа, һаһа мәһәббәт, бөјүкләрә һә-
һаһа, һәһа кими һаһаһа, һаһа-
һаһа һаһа һаһа етмәк вә с. кими
һаһа һаһа ашыланыр.

«Јаһшы һаһа, һаһа һаһа?» бә-
һаһа һаһа һаһа һаһа мөв-
һаһа һаһа һаһа ачылыр. Он-
һаһа һаһа һаһа, кичиклә-
һаһа һаһа, јолдашлары һаһа һаһа
һаһа етмәк, онларә гаршы дә-
һаһа, һәһа, тәһизкар вә сәһаһа
һаһа, коллектив әмәк, сөз бирли-
һаһа, һаһа, һаһа һаһа бир ишдә
һаһа һаһа һаһа һаһа, әмәји сәһмәк, һаһа һаһа
һаһа, һаһа һаһа, фајда вермәк вә с.
һаһа һаһа һаһа һаһа ашыла-
һаһа. Бурада һәһа һаһа, һаһа
һаһа һаһа һаһа мөһаһәһә

шәкилдә верилдијиндән шакирдлар асанлыгга онлардан мүсбәт, тәлим әһәмијјәти олан нәтичәләр чыхарырлар. Мәсәлән, «Түлкү вә дурна» мәтниндә шакирдлар түлкүнүн һиләкарлијини, өз досту дурнаја кәләк кәлмәсини охујур вә она нифрәт едирләр. Ахырда белә нәтичәјә кәлирләр ки, дост-доста көмәк вә һөрмәт едәр, кәләк кәлмәз.

Дәрсликдә шанлы Совет Орду-су, онун јарандыгы күн, атдыгы мүзәффәр аддымлар, даим сүлһү горумасы, инсанлара сәадәт, хош-бәхтлик бәхш етмәси, ән ағыр заманларда дүшмәнләрә мәғрур синә кәрмәси, дүшмәнә ағыр зәрбәләр ендирмәси елә чизкиләрлә верилмишдир ки, бу, ушаглары һәјәчанландырмаја билмир. Шакирдлар «Һәмишә һазырам» һекајәсини охујаркән Федјанын кәстәрдији һүнәрә вәләһ олур, Захар бабанын вердији балача чантаны чајы кечәркән гәһрәман Совет Ордусуна нечә чатдырмасыны вә о ордумузун рәшадәтләрини алгышлајырлар. «Икид әскәр» һекајәсини охујаркән азәрбајҗанлы баласы Кәрајын «Вәтән угрунда!» дејиб синәси илә пулемјотун гаршысыны нечә кәсмәсини өјрәнирләр. Беләликлә, онлар Вәтәнимизин башы үстүндә бир заман булудлар учушдуғуну тәдричән өјрәнир, Вәтәнин нә олдуғуну дујур, ону үрәкдән севирләр.

«Јаз» бөлмәсиндә јаз фәсли илә әлағәдар дәрсликдә хејли материал верилмишдир. Шакирдлар «Јаз күнләри», «Көзәл јаз», «Гарангушлар», «Бәнәвшә», «Дөрд арзу», «Сәмәни», «Гузу», «Јазда кәлән гонаглар», «Баһар кәлир» вә с. материаллары охудуғча јазда баш верән тәбии дәјишмәләр, чөлләрин, чәмәнләрин, тарлаларын, бағларын, мешәләрин јашыл дона бүрүнмәси, әлван чичәкләрин ачмасы, гушларын бизим јерләрә гонаг кәлмәси, онларын шән нәғмәләр охумасы, инсанларын гызғын әмәји вә с. һаггында кениш мәлүмәтә јијәләнирләр. Онлар јазда тәбиәти, онун түкәнмәз көзәлликләрини, јаратдыгы шәнлик мүјдәси-

ни, бәрәкәт вә хејрхәһлыг сорагы илә көнүлләри фәрәһләндирмәсини, надир рәссам фырчасы илә чөлләрә бәзәк аурмасыны, бир-бириндән көзәл лөвһәләр јаратмасыны тәдричән дујмаға башлајырлар. Бу мәтиләр шакирдләрини кичик тәлбинә гита верир, онларда көзәл әһвал-руһијјә јарадыр.

Дәрсликдә бөјүк рәһбәрә—В. И. Ленинә һәср олунмуш мәтиләр даһа марағлыдыр. Шакирдлар бурада пролетариатын даһи рәһбәри В. И. Ленинни анадан олдуғу күнү, онун фәһлә вә кәндлиләрә достлуғуну, сарсылмаз бирлијини, зәһмәткеш халг күтләләрини зүлм вә әсәрәт алтында сахлајан, онларын башына олмазын әзаб вә изтираблар ачан капиталистләрә, саһибкарлара гаршы мүбаризәләр апармасыны, халга сәадәт, хошбәхтлик бәхш едән Коммунист Партијасы јаратмасыны өјрәнирләр; В. И. Ленинни һәјәти, әиләси илә јахын-дан таныш олур, онун садә, сәмин, бүтүн һәјәтишы, халгын хошбәхтлијинә сәрф едән бир инсан олдуғуну көрүрләр.

«28 Апрель—Азәрбајҗанда Совет һакимијјәтинин гурулмасы күнүдүр» бөлмәсиндә верилмиш материаллар шакирдләрини һиссинә, әғлинә, ирадәсинә тәсир едир. Онларын тәбиәт вә чәмпијәт һаггындакы биликләрини кенишләндирир. Азәрбајҗанын дүнәни, бу күнү һаггында лазыми мәлүмәтлар верир, онун кечдији тарихи инкишаф јолуну садә шәкилдә дә олса кәстәрир. Елмин, техниканын сүр'әтән инкишафыны, инсанларын фираван һәјәтишы, онларын чичәкләнән әмәјини вә с. ачыр.

I Мај вә јәј фәсли илә әлағәдар верилән «Мај бајрамы», «Севил бајрамда», «Көјәрчин», «Јәј», «Бол мәһсул», «Јағыш», «Мешә инсанлара нечә көмәк едир?» вә с. мөвзулар шакирдләрини тәбиәт вә чәмпијәт һаггындакы биликләрини, тәсәввүрләрини кенишләндирмәсинә әсәслы тәсир кәстәрир, онларын нитлини, тәфәккүрүнү инкишаф етдирир.

Дәрсликдә «Кетдин, көрдүн...», «Балыг, өрдәк вә хәрчәнк», «Ләкләк, Әкләк вә Мәкләк», «Шәнкү-

«Шүнкүлүм вә Мәнкүлүм», «Артдан», «Аслан вә дошан», «Ас-тыг ханым» нагыллары ве-рилмишдир. Бу нагыллар шакирд-ләр руйуну охшайыр, һиссинә эдир. Онларын фантазија-сын инкишаф етдирир. Дәрслик-дә тапмача вә аталар сөzlәри чох уғурлу чыхмышдыр. Ша-кирдләр бу тапмача вә аталар сө-zlәри охујаркән орада кениш бир фикер йыгчам, лаконик шәкилдә верилмәсини көрүр, онун мәна-сында охудугларыны јенидән ха-тарлайыр, пәрәкәндә фикирләрн-и тутмаға чалышыр, фикир муба-дисә кечирирләр.

Бүтүн буларла јанашы һәр бәләнни сонунда суал вә тапшы-рылар да верилмишдир. Шакирд-ләр бу суал вә тапшырыглар эса-сында билдәкләрини тәфәккүрдә алышса салырлар. Бу да шакирдләр-дә ачылған материалын мәзмуну-н даими мәна вә рабитәләрини јенидән аламаға вә узун мүддәт бәләнләриндә јашатмаға кениш мөһимләр ачыр, онларын мәнтиги тәфәккүрүнү инкишаф етдирир.

1 сенифдә грамматика пропедев-тик курс характери дашыыр. Грамматика үзрә 287 чалышма ве-рилмишдир. Бу чалышмаларын 125-си сырф грамматик характерли-дир. Шакирдләр бу чалышмалар арасында дилимизин грамматик сарф-ганунлары һаггында прак-тик мәлуматлар алырлар. Чалыш-маларын тәртиби, мәзмуну тамами-н шакирдләрини јаш вә билик сә-вәсинә ујгундур.

Дәрсликдәки чалышмаларын 125-и исә сырф грамматик харак-тер дашымагдан алава нитг инки-шафы илә әлағәдардыр. Бунлар-дын 50-си лүғәт үзрә, 9-у әдәби тә-рифүз, 61-и чүмлә гурма, 14-ү исә рабитәли нитгин инкишафы илә бағлидыр.

Дәрсликдә верилмиш чалышма-лар чохчәһәтлидир. Бурада мүәл-лимләр дилин бүтүн сәһәләринә бир бүтөн һалында бахмаға чалы-шырлар. 1 сенифдә дил материал-лары шакирдләрин нитгини инки-шаф етдирмәк истигамәтиндә гу-рулдугундан бурадакы бир нечә чалышмаја диггәт јетирәк, 17 нәм-

рәли чалышмада үч сүтун верил-мишдир; һәр сүтунда бир чүмлә-нин сөzlәри гејра-ардычыл јазыл-мышдыр. Чалышмаларын шәртин-дә исә сүтундакы сөzlәрдән бир чүмлә дүзәлдиlmәси, илк һәрфи-нин бөјүк јазылмасы вә чүмләнни сонунда нөгтә гојулмасы тәләб олунур. 252 нәмрәли чалышмада исә ушаглар даһа мүстәгил фәалиј-јәт кәстәрмәли олурлар. Бу ча-лышмада үч шәкил верилмишдир. Шәкилләрин алтында исә «ушаг-лар, Вагиф, Елчин, Елшад, јеллән-чәк, тир, мишар, мисмар, јелләнир-ләр, кәсирләр, гајырырлар, кәти-рирләр» сөzlәри јазылмышдыр. Бу сөzlәрдән истифадә едәркән шакирдләрдән чүмлә гурмаг тәләб олунур. 246 нәмрәли чалышма исә даһа марағлыдыр. Чалышмада де-јилир: «Ким? иә? нә едир?» суалла-рынын һәр биринә чаваб олан үч сөз танын. Һәмин сөzlәри чүмлә ичәрисиндә ишләдир.

Нитг инкишафы бахымындан бе-лә чалышмаларын әһәмијјәти чох бөјүкдүр. Шакирдләр бир тәрәф-дән дилин грамматик гајда-ганун-лары һаггында практик јолла мә-лумат алыр, диқәр тәрәфдән суал-лара чаваб олан мубафиг сөzlәр ахтарыб тапмаг, бу сөzlәр арасын-да әлағә јарадараг чүмлә гурмаг бачарығына јијәләнирләр. Белә чалышмалар шакирдләрин нитги-нин, тәфәккүрүнүн инкишафында бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Дәрсликдә рабитәли нитгин ин-кишаф етдирилмәси илә әлағәдар верилән чалышмалар шакирдләри јазылы вә шифаһи ишшалар гурма-ға һазырлайыр. Мәсәлән, 125 нәм-рәли чалышмада дөрд серија шә-кил верилмишдир. Биринчи шәкил-дә кирпи иланы башындан тутуб, икинчи шәкилдә түлкү јаба илә өлмүш иланы кирпичини элиндән алыр, үчүнчүдә иланы јабаја кечи-рәрәк чијинә алмышдыр, дөрдүн-чү дә исә ајы баласы, дошан, чаггал бир јерә топлашырлар. Түл-кү иланы орталыға атыб, сонра да элини белинә гојараг ловғаланыр. Бүтүн һејванлар илана һејрәтлә бахырлар. 197 нәмрәли чалышма шакирдләрин һиссини һәјәчана кәтирмәк нөгтеји-нәзәриндән даһа

мараглыдыр. Бурада үч серија шәкил верилмишдир. Биринчи шәкилдә сичан отагда кәзир. Пишик бир гәдәр аралыда ону тутур вә нечә тутачагы һаггында имкан ахтарыр. Шәклин алтында «Аһа, тапмышам» чүмләси язылмышдыр.

Икинчи шәкилдә сичан пишији көрүб ајаггабы тајынын ичинә кир. Ајаггабынын бурну сөкүлмүшдүр. Шәклин аятында пишијин фикриндә доладырдыгы «Бу саат тутачагам» чүмләси язылмышдыр.

Үчүнчү шәкилдә пишик ајаггабы тајынын үстүнә атылыр; сичан өзүнү ајаггабынын сөкүк јериндән хилас едә билмишдир. Пишик буну көрүб кәдәрләнир. Шәклин алтында исә пишијин кәдәри «Паһо, нә пис олду» чүмләси илә ифада олуи-мүшдүр. Шакирдләр шәкилләри мүшаһидә едир, һәр шәклә даир бир-икн чүмлә гурурлар. Беләлик-лә, 4—5 чүмләдән ибарәт кичик һекајәләр алыныр. 21, 177, 260 вә с. нөмрәли чалышмалар да бу гәбилдәндир.

Дәрсликдәки «Тәрс кечиләр» (сәһ. 133), «Гуш дәилији» (сәһ. 181), «Гарғанын һижләси» (сәһ. 186), «Түлкүнүн һижләси» (сәһ. 210) вә с. серија шәкилләр дә ки-

чик һекајәләр гурмаға көзәл им-канлар ачыр.

Сүжетли шәкилләр шакирдләрә даһа чох дүшүндүрүр, онларда һисси образлар јарадыр. Дәрсликдә бә мәгсәдлә ики шәкил верилмишдир. 26 нөмрәли чалышмада алма бағы тәсвир олуи-мүшдүр. Алмалар јетә-шиб. Ики оғлан алма дәрир. Бирә јерә төкүләнләри сәбәтә јыгыр, икисн алма илә долу сәбәтләрә гызларын јанына апарыр. Үч гыз алмалары јешикләрә јыгыр. Шәк-лин ашағысында «Бура һарадыр?», «Оғланлар нә едирләр?», «Бәс гызлар нә едирләр?» суалларынн вә чавабларынн јазын тәләби верил-мишдир. Алма бағы, ушагларын әмәји чох садә, ајдын вә аңлашы-лы шәкилдә тәсвир олуи-мүшдүр. Шакирдләр мүшаһидә едир, суал-лары охујур, онлара бир чүмлә илә чаваб верир, бу чүмләләри мәнти-ги ардымыллыгла бирләшдирир вә нәһајәт, фикирләрини ифада едир-ләр.

Үмумијјәтлә, дәрсликдәки истәр-гирәтә, истәрсә дә грамматикаја даир бүтүн материаллар шакирд-ләрин нитгинә, тәфәккүрүнә, үму-ми инкишафына әсаслы тә'сир кәс-тәрир.

Ш. СУЛТАНОВА,
А. РӘҢИМОВ.

ҖАЗЫРЛЫГ СИНИФЛӘРИ ҮЧҮН ЭТРАФ АЛӘМЛӘ ТАНЫШЛЫГ ҮЗРЭ ПРОГРАММА МАТЕРИАЛЛАРЫНЫҢ ПЛАНЛАШДЫРЫЛМАСЫ

1 РҮБ (36 СААТ)
1-чи дәрс: МӘКТӘП
ТАНЫШЛЫГ

Мәктәпнең харичи көрүнүшү вә онун
эстетикасы илә танышлыг мәгсәди илә
экскурсия тәшкил едиләр. Ушаглар
директорун кабинети, китапхана, җәмә-
гәт җатаг отагы, соҗунмаг үчүн җер,
мәктәп вә групп отаглары илә җахын-
дан олурлар. Мүәллим ушаглар
мәктәб ишчиләреннн пешәләри һагтын-
да җәмәт керир, онлары группа дав-
ләт гәҗдалары илә таныш едир вә бу
мәктәбдә мусәһибә апарыр. Мүәллимә,
тәрбияҗи, дикәр ишчиләре, җашыдлар
мәктәбдә җанашмаг, җаһаты дигәтлә
мәктәб, җолдәшләрә манә олмамаг,
мәктәб учалар чаваб вермак вә с. гәҗ-
далар онларә баша салыныр.

2-чи дәрс: МӘКТӘП
ИШЧИЛӘРИНИҢ ВӘЗИФӘЛӘРИ
ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ

Экскурсия вә с.) үзәриндә җаһат вер-
мак мүәллим, директорун, тәрбияҗи-
лә, һаҗеткин, ашпазын, китапханачы-
ны, җалмәтчиннн пешәләри һагтын-
да апарыр. Онлары һәмнн вәзифә-
ләри чалышар ишчиләрлә таныш едир.

3-чү дәрс: МӘКТӘП
ИШЧИЛӘРИНИҢ ӘМӘЛИНӘ
БӨРМӘТ

Экскурсия вә с.) мүәллим
онларә һәр бир ишчиннн әмәлинн
мәктәбдән сөһбәт ачыр. Мусәһибә
мүәллим ушаглары әмәл һәр
мәктәбдә тәрбияҗи едир. Мәктәб иш-
чиләри илә һәзәкәтлә данышмаг, иш
тәһиз тәһиз сахламаг, чөрән җеҗендән
мәктәб тәһизкүр етмәк, җатаг җеринн җы-
гылмак вә с. вәрдншләр мейкәмләндириләр.

4-чү дәрс: БӘЛӘТ,
БӘЛӘТДӘКИ БИТКИЛӘР ВӘ
БЕЈВАНЛАР

Экскурсия заманы мүәллим ушаглар-
ны мәктәбнн аразын, бурада бөтән
мәктәб, от вә чичәкләрлә таныш

едир. Мүәһидә процесиндә ушаглар
мүхтәлиф җерлә биткиләр, гушлар вә
ев һејванлары илә җахын-дан таныш
олур, онларын алларынн әрәһирләр.
Ушагларын билек вә вәрдншләринн
мейкәмләндирмәк мәгсәдилә һәрәкәтлн
ојунлар тәһиз олунур. Экскурсиянын
ахырында чичәк биткиләриннн тохуму
җыгылыр.

5-чи дәрс: ТӘБИӘТ
ҖАГТЫНДА МУСАҺИБӘ

Экскурсия вә с.) мәктәбдән истифа-
дә мүәллим ушагларын тәбиәт җагтын-
да биткиләриннн мусәһибәләрдир.

6-чы дәрс: ЕВ БЕЈВАНЛАРЫ
ҮЗӘРИНДӘ МУШАҺИДӘЛӘРИН
АПАРЫЛМАСЫ

Шәһәр, чәдвәл, мүһәнза, техника
вә с.) вәзирлә вә чалы объектлардән исти-
фада процесиндә ушаглар ев һејванла-
ры (тојуг, ишчин, ат, ердән) үзәриндә
мүәһидә апарырлар. Мүәһидә про-
сесиндә онлар объектнн бәдән һиссәлә-
ри (боју, рәнги вә башга хусусиятлә-
ри) илә таныш олурлар.

7-чи дәрс: КҮЧӘНИН
ГУРУЛУШУ ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ

Чәдвәлләр вә диафильмләр әсасында
ушаглар күчәнин гурулушу (сәһн, ке-
днп-кәһнп һиссәсн, җолдәш, мејдан)
таныш олурлар. Бәләтдәки ојун мејдан-
часында «Бизим күчә» мавзусунда сү-
жетли-тикинтилә ролю ојун тәшкил
олунур.

8-чи дәрс: НӘГЛИҖАТ,
ҖОЛАҖРЫЧ ВӘ КЕЧИДЛӘРЛӘ
ТАНЫШЛЫГ

Тәдрис мәгсәдлн көзәнтн. Ушаглар-
ын ишәрин күчәсиндә (сәдән мектеб-
гәдәр җол, ушаг бағчасы) җерләшәр би-

чаларла нызамланан ва нызамланмајан Јолајрычлары ва светофорла идара олуван кечидләрде таныш олмалары. Күчә һәрәкәти гајдалары һаггында мүсаһибә апармаг: ушаглары күчәдә кечмәк гајдалары илә (Јералты, Јерүсту, зебр, јол ашарәси: «кечид», «ушаглар»), мәглијатда давраһын гајдалары илә (миник—дап гаһыдан, чыхыш—габагдан; билет компостјор етмәк; Јерј ашылыла ра вермәк, беркдән данышмамаг ва с.), күчәдә дајанмыш машынын һансы тәрәфиндән кечмәк гајдалары илә ва светофор тәрәфиндән идара олуван кечидләрде күчәни кечмәк гајдалары илә таныш етмәк.

9-чу дәрә: КҮЧӘДӘКИ БИНАЛАРЛА ТАНЫШЛЫГ

Мүсаһибә просесиндә ушаглар кечән дәрәдә кәзинти заманы күчәләриндә јерләшән јашајыш евләри, мүхтәлиф мүәссисәләр (завод, фабрик, мағазә ва с.) илә нечә таныш олдуғларыны хатырлајырлар. Диафильм, чәдвәлләр әсасында ушаглар таныш олан биналары тәсвир едир, јениләри илә таныш олуырлар. Мүәллимин рәһбәрлији илә конструктордан («Ишпаатчы») күчә манәти гурашдырылып.

10-чу дәрә: КҮЧӘНИН ЈАШЫЛ ӨРҮҮҮ

Јерли шәраитдән асылы олараг мүәллим ушаглары бағда, бағчада, булварда битән рәккәберәк биткиләрде (ағачлар, коллар, отларла) таныш етмәклә онларда өграф тәбиәтә естетик мүнәсибәт јарадыр. Мүсаһибә заманы ушаглар доғма јерә мүнәсиб бер-ики биткинин адыны, онларын инсанлара фәјдәсыны өјрәтирләр. Кәзинти заманы мүәллим күчәләрин јашыллашдырылмасы саһәсиндә инсанларын әмәјиндән сөһбәт ачыр.

11-чи дәрә: ПАРК, МЕШӘ, ТАРЛА ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ (екскурсија)

Парк, мешә, тарлаја екскурсија заманы ушаглар өз јерләриндә ән чох јашылмыш биткиләрин адыларын өјрәтирләр. Мүшаһидә просесиндә ағачларын, колларын, отларын адылары, характер аламәтләри, јетишкәнләри мүһитлә таныш олуырлар. Мүсаһибә просесиндә ушаглар һәм дә пајызда һаванын дәјишмәсини (күнләр тымсалыр, һавалар тутгун олуыр, јағыш јағыр, сәрин күләк әсир, күнәшин истиси јадан фәрған олараг аз гыздырыр ва с.) өјрәтир ва биткиләрин һајатында буларын нә ки ми дәјишкәнликләре сәбәб олдуғуну мүшаһидә едирләр.

Екскурсијанын ахырында һәрәкәтли ојунар («Ағачы тап») тәшкил олуыр ва әмәк мәшғәләләриндә мәмулатын

дүәллилмәси үчүн тәбиәт материаллар (јарпаг, мејвә, тохум) топланыр.

12-чи дәрә: БИТКИЛӘРИН ҺАЈАТЫНДА МӨВСҮМИ ДӘЈИШКӘНЛИКЛӘР

Пајызә әнд шәкилләр ва һербариләр әсасында мүәллим биткиләрин һајатындағы пајыз дәјишкәнликләри (јарпаглар мүхтәлиф чаларда рәккин дәјишәр, нәһәјәт, хәзәл олуыр) һаггында мәлумат верир. Мүсаһибә заманы ушаглар нечән екскурсијада мүшаһидә етдикләрини (ағачларда ва колларда мејвә ва тохумлар јетишир) хатырлајырлар. Мөвсүмүн бу вахты «Гызыл пајыз» адынадығыны өјрәтирләр.

13-чу дәрә: ӘШЈА ДӘРСИ. БИТКИЛӘРИН БУДАГ ВӘ ЈАРПАГЛАРЫ

Екскурсија просесиндә ушагларын јығдығы материаллардан (мүхтәлиф рәккин јарпаглар, будаглар) истифадә етмәклә биткиләр ва онларда мөвсүм дәјишкәнликләр һаггында верилән били ва тәсәввүрләр мөһкәмләнир. Мүшаһидә просесиндә јарпаглар рәккинә, бојуна, галыңлығына, гырағынын формасына кәрә фәрғандирилип.

14-чу дәрә: ТӘБИӘТ ВӘ ИНСАНЛАРЫН ӘМӘЈИ ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ

Шәкилләр әсасында мүәллим пајызә нәндә ва шәһәрдә инсанларын тәбиәтдә әмәјиндән данышыр (мәһсул топланышы, тохум ва мејвәләрин јығымасы ва с.). Јашыллара көмәк мәғсадлә ушагларын тарлада, паркда, бағда практик фәалијәти (тохумларын јығымасы, мәһсулун топланмасы, јарпагларын гурудулмасы) тәшкил олуыр.

15-чи дәрә: АИЛӘНИН ТӘРКИБИ ВӘ ВАЛИДЕЈНЛӘРИН ПЕШӘЛӘРИ

Мүсаһибә әсасында ушаглар өз аиләләринин тәркибиндән сөһбәт ачырлар (ата, ана, кәнә, баба, гардаш, бачы, баби, дајы, әми). Сүжетли шәкилләр әсасында һәр бир ушаг өз ата ва анасының пешәсиндән данышыр. Мүәллимин нәмәји илә онлар валидејнләрин әмәјини доғма рәтәдә, совет адамларына фәјдәсыны ајдылашдырырлар. Сүжетли-ролу ојунарла («Һәкәм ва хәстә», «Атек», «Транкторчу») ушаглар һәр бир пешәнин хүсусијәтини өјрәтир ва онун хәјрини тәсәввүр едирләр.

16-чы дәрә: АИЛӘДӘ ӘМӘЈИН ВӘ ИСТИРАБӘТНИН ТӘШКИЛИ

Чәдвәл ва шәкилләр әсасында ушаглар өз аиләләриндән сөһбәт ачыр

...ага вә аналары нә вахт ишә келә вә вахт гаҗыдыр, бәҗүн бачы вә балалары һарада охуҗурлар, вали-лар һәфтәдә нечә күн ишләйрләр, кешиләр саатларыны нечә кечирир-лар, сәдә әмәк вәзифәләри нечә бөлүш-ләр (с.с.).

17-чи дәрс: ЈОЛДАШЛАРЛА ОЈУНЛАР

Конструкторла, албом вә рәнкләрлә, кәһкәш вә ојунчагларла, стол үзәриндә ојунларла, дидактик вә һәрәкәтлән (күчәт) ојунларла әләгәдәр мӯәллимдән кәһкәш кәстәриш аландан сонра мӯх-тәлиф ојунлар кечириләр.

18-чи дәрс: МӘНИМ СЕВИМЛИ МӘШГӘЛӘЛӘРИМ

Ушагларын севимли мәшгәләләри кәһкәш сәһбәт әсасында аҗдын олур иш олардан бир групу китаб вә маһны кәһкәш, мусыҗа илә; о бириләри кәһкәш тәбиәт күшәсиндә биткиләрә вә һәвванларә гуллуғ етмәклә; үчүнчү групу адман ојунлары илә, маркалардан кәһкәш дүзәлтмәклә, баҗаләри нә әләгәтләр вә кинофильмләрә бахмаглар кәһкәшләр, Мүсәһибәдән сонра кәһкәшләрдән бир нечәси кечириләр.

19-чу дәрс: КҮН РЕЖИМИ

Ушаглар саатбасаат күн режими кәһкәш етмәк: јухудан галхма вах-ты, сәһәр кимнастикасы, бәдәнни мөһ-кәтләрдән тәдбирләр: сәһәр јемәји, кәһкәш, ашнам јемәји, мәшгәләләр, ојун, кәһкәш, јашлыларә көмәк вахты, күн-дә јухусу, нечә јухусу чәдвәл үзрә, сәһәр кимнастикасы апармаг, јујунмаг, кәһкәш азым олан ләвәзиматдан (сабун, кәһкәш, фырчасы, дөсмәл вә с. с. истифадә етмәк) ушагларә ал-үзүн дүзкүн ју-дәсимәһи нүмајиш етдирмәк.

20-чи дәрс: МӘНЗИЛ, УШАГ ОТАҒЫ

Ушаглар әсасында мӯәллим ушагларын кәһкәш олуш мӯхтәлиф отаглары, һис-сәтләри илә таныш едир. Бу заман аҗ-дәрим отагларын вәзифәләри, мәнзил-лән кәһкәшлән, аваданлыглар дөвран-лән гәлҗасы, техник тәһлүкәсизлән кәһкәшләрн өрәдәлир. Мӯәллим диггәти кәһкәш ушаг отагына (ушаг мөбәли, кәһкәш күшәси, ојун күшәси, мәшгә-ләр үчүн јер вә с.) јөнәдир. Етик кәһкәш заманы ушаглар ашагыдакы кәһкәш вә вәрдинләрлә (шәхс әш'а-ларә ештијатла јанашмаг, ашләнни ба-ш-ла үзәләринин шәјләрина, мәнзил-лән кәһкәшләнни гөрүмаг, өз отагында кәһкәшләнни вә гәлҗанын кәһкәшләнни кәһкәшләрә көмәк вә с.) таныш олурлар.

21-чи дәрс: ЕВДӘ ВӘ ГРУПДА ТӘБИӘТ КҮШӘСИННИ ТӘШКИЛИ

Мӯәллим груда тәбиәт күшәсини тәһһизә әсасында ушагларә өз шәра-итиндә тәбиәт күшәсини тәшһил етмәји өрәдир. Бураја отаг биткиләри, өз һәвванлары вә балығ аквариум, дахили дир. Мӯәллим ушагларә бир нечә нәв битки вә балығ илә таныш едир вә он-ларә гуллуғ етмәк гәлҗасыны өрәдир.

22-чи дәрс: ТӘБИӘТ КҮШӘСИННИ ТӘҖҖИЗИ (ОТАГ БИТКИЛӘРИ ВӘ ЧАНДЫЛАР)

Мүсәһибә заманы мӯәллим шакирд-ләри тәбиәт күшәсини тәһһизәна дахил олан бир нечә нәв отаг биткиси, өз һәвванлары илә таныш едир. Чанлы тә-биәтн мӯхтәлифлијиндән сәһбәт ачараг бир нечәсини ады, хусусијәтләри вә сахланма шәраити илә (сувармаг, торна-чы, јумшәлтмаг, аквариумун сујуну дө-јүшмәк, гушлары вә һәвванлары јемлө-мәклә вә с.) онлары таныш едир.

23-чи дәрс: КҮЧӘНИ КЕЧМӘК ГАҖДАЛАРЫ ИЛӘ ТАНЫШЛЫҒ

Шәһилләр әсасында мӯәллим ушаг-лары күчәни светофорла танзим олу-нан вә олулмајан јердән кечмәк гәлҗа-лары илә таныш едир. Мүсәһибә әса-сында ушаглар күчәдә дөвраныш гәлҗа-лары илә таныш олурлар: күчәдә таны-ша раст кәһкәшдә һисәдаларә вә башга-ларына мане олмадан үнсијәт гәлҗа-лары. Ушаглар «Светофор» ојунчагы илә ојнајырлар.

24-чу дәрс: ЈОЛ ИШАРӘЛӘРИ ИЛӘ ТАНЫШЛЫҒ

Чәдвәлләр әсасында ушаглар јол ишарәләри илә (шлагбаум олан вә олма-јан јердән дәмбир јолуну кечмәк) таныш олурлар.

25-чи дәрс: ЧАНЛЫ ТӘБИӘТДӘ МӨВСҮМ ДӘЈИШИКЛИКЛӘРИ

Мӯәллим тәдрис мәгсәдидә кәһкәш заманы ушагларын мӯсәһибәләриндән истифадә етмәклә пајызда тәбиәтн кәһкәшлән, һәвванларын вә биткиләрин һәјәтиндә мөвсүм дәјишикләри һаггында (һаванын сојумасы, јарпагларын те-кулмәси, гушларын көчмәси, һәвванларын ғышпа һазырланмасы вә с.) изаһат ве-рер. Кәһкәш һәрәкәтлән ојунларла би-тир.

26-чы дәрс: САҖӘДӘ ПРАКТИК ФӘАЛИЈӘТ

Ушаглар дырмыг, кичик ведрәләрдән истифадә етмәклә мәктәбјәни на ушаг

багчасы савәләриндә практик ишлә (ярпагларын ығылмасы, чыгырларын тәмизләймәси, төбиәт материалларынын топланмасы) мәшгул олулар. Әмәк процесиндә коллектив җәрдишләр (нәзи-фа бөлкүсү, гаршылыгы көмәк) тәрбиә олунур.

27-чи дәрә: БОСТАНА ВӘ ЈА БАГА (ПАРКА) ЕКСКУРСИЈА

Екскурсиянын мәгсәди ушаглар бостандан вә ја багдан (паридан) биткиләргә таныш етмәк, пајыз фәслиндә мөһсулун нечә ығылмасыны көс-тәрмәкдир. Мүшаһидә процесиндә ушаглар мөхтәлиф мејвәләри адына, харичи көрүнүшүнә, дадына көрә фәргләнди-риләр. Бостанда, мејвә багында колхоз-чуларын чәтәи ишнин мүшаһидә әса-сында мөәллим онларын әмәйнә һәрмәт тәрбиә едир.

28-чи дәрә: ЈАШАДЫҒЫМЫЗ ШӘБӘР, КӘНД

Шәкилләр отырыткалар, диафильмәр әсасында ушаглар јашадыгларын шәһәр-ин (кәнди) көрәмәли (ерләри илә та-ныш олулар.

29-чу дәрә: КҮЧӘДӘ ЈЕРЛӘШМИШ БИНАЛАРЛА ТАНЫШЛЫҒ

Екскурсия заманы ушаглар күчәдә јерләшмиш биналарла (јашағыш евләри; јашадыгым ев; мөәссисәләр, фабриклар, завод, мағазә, хәстәхана, мәктәб, клуб, кино, театр, китабхана вә с.), онларын харичи көрәмәли илә таныш олулар.

30-чу дәрә: МҮӘССИСӘЛӘРДӘН БИРИ ИЛӘ ТАНЫШЛЫҒ

Мүәссисәләрдән биринә мәгсәдли кәзинти процесиндә ушаглар бинанын харичи көрәмәли, ичинин естетик тәр-биә олунмасыны мүшаһидә едирләр. Бунунла јанашы ушаглар мөәссисә иш-чиләринин әмәји, онларын халға, дәвлә-тә вердији фәјда илә таныш олулар.

31-чи дәрә: МҮӘССИСӘДӘ ИШЛӘ ЈӘН АДАМЛАРЫН ПЕШӘЛӘРИ ИЛӘ ТАНЫШЛЫҒ

Мөәллим мүсаһибә вә мүшаһидә әса-сында мағазәдә ишләәи адамларын пешәләриндән (сатычы, хәзинәдар, хид-мәтчи), мағазанын тәһизатындан (ма-ғазәдә һансы маллар вар, онлар нечә јерләшир) сәһбәт едир. Бу заман ушаг-лар инсанларын әмәйнә верилән јүксәк гијмәтлә таныш олур, онларда әмәкчи-ләргә көмәк етмәк арзусу вә бачарығы тәрбиә олунур. Дәрсин ахырында «Ма-ғазә» дидактик ојуну тәшвиј едилир.

32-чи дәрә: ГРУПДА КҮН РЕЖИМИ

«Бизим күн» мөвзусунда мүсаһибә процесиндә ушаглар группа күн режи-

ми, режим аиларынын ардычыллыгы һаггында мәлумат алырлар.

33-чу дәрә: ГРУП ОТАҒЫНЫН ТӘРТИБАТЫ

«Бизим груп» мөвзусунда мүсаһибә процесиндә ушаглар груп отагынын белмәләри илә (мөһгәләләр үчүн јер, ојун күшәси, китаб күшәси), группа давраыш гәјдалары илә (ушаглар арасында меһрибанчасына гаршылыгы, мүнәсибәт; бир-биринә нәзакәтди, меһрибан јанашма; ојунлары, матери-аллары јолдашлары илә бөлүшдүрмә-иш заманы вәзифәләри, ојунда роллар, белмәји бачарма; төбиәт күшәсини тапшырыгларын јеринә јетирилмәсини вә с.) таныш олулар.

34-чу дәрә: БАЈРАМЛАРДА ВӘ СӘҺӘРЧИКЛӘРДӘ ДАВРАНЫШ ГӘЈДАЛАРЫ

Мүсаһибә әсасында мөәллим уша-глар бајрамларда вә сәһәрчикләрдә нәзакәтди, сәмими, шән, меһрибан са-маг, чыхышларла фәал иштирак етмә-нин давраыш гәјдалары илә таныш едир. Сонра ушаглар бајрам нөмрәләри үзә мәшг едирләр.

35-чи дәрә: БИТКИЛӘРӘ ГУЛЛҢ ЕТМӘК

Практик иш заманы чанлы күшәдә ушаглар иш үчүн тәһизатдан истифа-дә едерәк биткиләри јујур, сүвәрәк онлара күбрә верир, торпагы јумша-дырлар вә с.

36-чы дәрә: БАЛЫГЛАР ҮЗӘРИНДӘ МҮШАҺИДӘНИН ТӘШКИЛИ

Әвәлчә чәдвәлләр вә шәкилләр, сон-ра иш чанлы күшәдә сахланан балы-лар үзәриндә мүшаһидәләр тәшкис олунур. Ушаглар балыгын адыны, бә-ринин гурулушуну, рәкши, нечә хә-ләнмәсини, һәркәтләрини өјрәтирләр.

II РҮВ (28 СААТ)

37-чи дәрә: ДОҒМА ӨЛКӘМИЗЛӘ ТАНЫШЛЫҒ

Шәкилләр вә диафильм әсасында ушаглар доғма өлкәмизин ады вә ба-рагы илә таныш олур, граммофон (жа-ларыны динләмәклә, өлкәмизин, рәсми-ликамызын һимнини өјрәтирләр.

38-чи дәрә: МОСКВА — ВӘТӘНИМИЗИН ПАЈТАХТЫДЫР

Мөәллим «Москва—пајтахтдыр» ди-фильмин нүмајиш едирәркән ушаглар Гызыл мејданда, Кремлдә, Мавзолеј-енли вә көзәл проспектләрдә вә с. јер-ләрлә таныш едир.

3-чү дәрә: ШӘБӘР ВӘ КӘНДИН БАЙРАМСАЛАҖЫ ТӨРТИВАТЫ

Сәһбәт асасында муәллим «Москвада» диафильмнен нумајиш етдир. Бу диафильмде даһма өлкәмизин байрамы һаггында муһабәтә апарыр. Бу заман ушаглар сәһбәт бәзәдилмәси, сәркиннән тәшвиш вә байрама һазырлыға (рәгс, маһимә вә с.) чалб едир. Соһра ушаглар кәчирилдиҗи күчәдә кәзинтиҗә кәчирәт, онун бәзәдилмәсини муһабәтә етдир.

Муәллим ушагларга байрам күнүндә кәчиреләтәри илә сәһәр нумајишә, ахырында атамфәшәна чыхмаларыны хатирләтәр.

4-чү дәрә: ОКТЯБР БАЙРАМЫ

Муәллим иллюстрациялардан, шәкилләрдән, диафильмдән («Октябрь байрамы» истифадә етмәклә «Октябрь байрамы» мөһазирәсүнда муһабәтә апарыр, онларда Октябрь Октябрь социалист интилабын өлкәмүзү һаггында мәдумат вә Совет дәвләтинин һарандығы күн һаггында данышыр. Интилаб мөһазирәсүнда ушаглар вә маршлар динләниләр. Соһра ушаглар јолдашларын вә балаларларын һаршысында байрам нөмрәләре һаггында таныш едирләр.

5-чү дәрә: СИНИФДӘ ДАВРАНЫШ ҖАЈДАЛАРЫ (ТӘКРАР)

«Мәһрибан олмат һә демәкдир» мәһазирәдә муһабәтә заман ушаглар кәчирәт. Дәрәсләрдә өйрәндикләри давранныш һаггында тәкратлаҗыр вә јениләри һаггында таныш олулар. Башталарынын фикерләре һаггында һесаблашмаг, кичикләри, сәһбәтә кәчирәт етмәк, мәһрибан, сәлигәлә һаггында, сәртлик, тәһбәллик һалларда һаршы мәһфи муһабәтә бәсләтәри вә с.

6-чү дәрә: МӘШҖӘЛӘЛӘРДӘ ДАВРАНЫШ ҖАЈДАЛАРЫ

Муәллим синифдә җајда һаггында муһабәтә мәшҗәләләрдә өйрәтмәк, һаггында саламламаг, муәллимдә һезәтлә һаггында рофтар етмәк, һезәтәти вә чаһабәтә дигәтлә динләмәк, јолдашларга һаггында олзмамаг, суалларга учадан, ајдын етмәк һаггында һәләләрлә ушаглар таныш едир.

7-чү дәрә: ЈЕМӘКХАНАДА ДАВРАНЫШ ҖАЈДАЛАРЫ

Ушаглар вә шәкилләр асасында муәллим ушагларга јемәкханада давранныш җајдалары илә таныш едир: јемәк һаггында әлләри јумаг; дирсәкләри һаггында үстүнә гојмамаг; јејәркәһ ағызы һаггында кәчирәт хәрәк олан бәһтабы өйрәтмәк; јемәк узагдадырса, һаггында оту-

рандан ону хәһиш етмәк; «бујурун» сөзү илә јолдаша јемәк өтүрмәк; хидмәт кәстәрәһләре «саг олу» сөзләри илә тәшәккүр етмәк.

44-чү дәрә: ИДМАН МЕЈДАНЧАСЫНДА ДАВРАНЫШ ҖАЈДАЛАРЫ

Мәһабәтә танышлыг мәһсәдилә екскурсия заман ушаглар ушаглар ојун процесиндә давранныш җајдалары (бир-биринә мәһе олзмамаг; роһларга дүзкүн бәһмәк; ајдатмамаг; мәһрибан вә дост-һаггында һаршылыглы муһабәтә бәсләмәк вә с.) илә таныш едир. Соһра ушаглар муһабәтә идман ојунлары илә мәһгул олулар.

45-чү дәрә: КҮЧӘМИЗДӘ ЈЕРЛӘШӘН БИНАЛАР

Екскурсия заман ушаглар күчәләриндә јерләшәһ биналары һаричи көрүнүшүнә көрә муһабәтә едирләр. Муәллим онларын дигәтәһи јәһи тикмәһи идарә вә муһәссәләрә (һаггында еһләринә, мағазаларга, мәһабәтә, ушаг багһасына, хәстәһанага вә с.) јөнәлдир.

46-чү дәрә: ТИКИНТИДӘ МӘШҖҖЛ ОЛАН АДАМЛАРЫН ПЕШӘЛӘРИ ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ

Кәзинти процесиндә, муәллим иһна-агчылардан сәһбәт ачарат, онларын пешәләринин (дүһкәр, бәһһа, рәһкәһ, кранчы, муһәндис вә с.) әһәһијәтиндәһи данышыр. Муәллим кәчирәт һә һинди фәһләләрин әһәһиһи муһабәтә етмәклә һинсәһарын иһһи јуһкүлләһидирән мәһһиһлардан (еһскаватор, булдзәр, гәһдирәһи кран вә с.) сөз ачыр.

47-чү дәрә: КҮЧӘ ВӘ БӘЈӘТЛӘРДӘ АБАДЛЫГ ИШЛӘРИ

Муәллим көһнә биналар, һәјәт вә күчәләрдә апарыһиһи абадлыг ишләри илә ушагларга таныш едир, бу ишләрин пәһәр вә һәһдләриһизин даһа да көһнәләһмәһһи, әһәһинин рәһәт һаггында хидмәт етдиһини һаггында саһыр.

Муһабәтә асасында ушаглар һәјәтләриндә вә күчәләриндә апарыһиһи абадлыг ишләриндәһи сәһбәт едирләр. Муәллим ушагларга һаггында һәһдләриһи һәһмәт вәһмәјә вә иш процесиндә онларга көмәк кәстәрмәјә һаггында ушаглар конструктордан истифадә етмәклә муһабәтә биналар гураһдырылар.

48-чү дәрә: МӘНИМ БӘЈӘТИМ ВӘ ДОСТЛАРЫМ. УШАГ ОЈУНЛАРЫ ВӘ ИДМАН МЕЈДАНЧАСЫ

«Биз һәчә ојнаҗырыг» мәһазирәсүнда муһабәтә. Ушаглар һәјәтдә вә идман мејданчасында өз достлары илә оһа-дигләриһидән сәһбәт ачырлар. Ојун процесиндә ушагларын саһит, даһасы

оюнамаларыны тә'мики емәк үчүн онлары бә'зи давраһыш гәјдалары илә оюнда роллары белмәји бачармаг, бичлик ет-мәмәк, јолдаһларә јалан данышмамаг, сәрт, маифи мүнәсибәт бәсләмәмәк) та-ныш етмәк. Идман вә ојуз мејданча-сында мүхтәлиф һәрәкәтли ојушлар.

49-чу дәрә: АИЛӘДӘ БАЈРАМЛАР ВӘ АД КҮНЛӘРИ

Мүсәһибә процесиндә һәр бир ушаг аиләдә шәчирилән бајрамлар вә ән'әна-ләрлә таныш олу, ад күнләриниш ке-чирилмәсини ојрәнирләр.

50-чи дәрә: ГОНАГЛЫГДА ДАВРАНЫШ ГАЈДАЛАРЫ

Мүәллим гонаг кедәркән вә гонаг гә-бул едәркән өзүнү аварма гәјдаларыны ушагларә баша салыр (гонаг гаршыла-даңда «хош кәлимисән!», «бујурун!» де-јәрәк отага дә'вәт етмәк; гонаг кедәркән саламлашмаг; ев саһибә стол әтрафында отурмамәш сүфрәдән һеч нә кәтүрмә-мәк; јемәкдән әввәл әлләри јумаг; дир-сәкләри столун үстүнә гојмамаг; јејәр-кән ағзыны јуммаг; јемән узагдадырса јанында отурандан ону вермәји хаһиш етмәк; узагда отурмуш адама «бујурун!» дејә јемәк өтүрмәк; чәнкәл-бычагдан цуакүн истифада етмәк; јағлы әлләрлә стаканы кәтүрмәмәк; јемәкдән сонра әлләри јумаг вә ев саһибинә тәшәккүр етмәк вә с.).

51-чи дәрә: ГОНАГПӘРВӘРЛИК ҲАГГЫНДА МҮСАҲИБӘ

Кечән дәрәдә ојрәнилмиш давраһыш гәјдаларыны тәкрарламагла мүәллим «Гонагпәрвәрлик» мөвзусунда сәһбәт аварыр. Мүсәһибә әсасында ушаглар гонагпәрвәрлијин мә'насыны вә гонаг-пәрвәр олмаг үчүн нә етмәјин лазым олдуғуну ојрәнирләр (гонаг олан мүд-дәтдә ев саһибә шән вә күләр үслү ол-малыдыр; мүхтәлиф ојушларла, маһны-ларла, рагсләрлә гонаглары әјләндирмә-ләндир вә с.).

52-чи дәрә: МӘНИМ АИЛӘМ, МӘ- НИМ ДОСТЛАРЫМ (үмүмиләшдиричи дәрә)

Ушаглар диафилмдә көрдүкләри да-враһыш гәјдаларыны тәкрар едирләр. Гонагпәрвәрлик саһәсиндә әлдә едил-миш билик вә бачарыглар ојун просе-синдә («Мән јалдаһымын гонағым») мөһкәмләндириләр. Мүәллим ушаглары мүхтәлиф ојушларла, ребусларла, вик-ториналарла таныш едир.

53-чу дәрә: КҮЧӘМИЗДӘ, ШӘҺӘРДӘ (КӘНД) МӘДӘНИ- МААРИФ МҮӘССИСӘЛӘРИ ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ

Шәһилләр үзрә мүсәһибә процесиндә мүәллим шаһирдләри күчәдә, шәһәр-дә (кәнддә) олан мәдәни-маариф мүәссисә-ләри илә таныш едир вә һәр бирини (клуб, кинотеатр, мәдәнијәт еви, муз-ея вә с.) хидмәти барәдә данышыр.

54-чу дәрә: МҮӘССИСӘЛӘРДӘ ИШЧИЛӘРИН СӘНӘТЛӘРИ

Мүәллим мүхтәлиф мүәссисәләрдә ишләјән адамларын сәнәтини хә'рә-дән данышыр вә ушаглары бу пеша-ләрә мүнәсибәтини ојрәнир.

55-чи дәрә: МӘДӘНИ МҮӘССИСӘЛӘРӘ КӘЗИНТИ

Мүәллим кинотеатра кәзинти просе-синдә ичтиман јерләрдә давраһыш гә-јдалары үзрә ушагларын гәзәндыгларә бачарыг вә вәрдишләрә (зала вахтында даһил олмаг, әјләшәнләри итләмәмәк, онларә нәзакәтли мурачиәт етмәк, филм вә изаһаты диггәтлә динләмәк, данышмамаг, чәркаларин арасы кә-үзү әјләшәнләрә тәрәф кетмәк вә с.) тәкрарлајыр.

56-чы дәрә: ДИДАКТИК ОЈУН

Бир нечә дидактик ојунун көмәји әд-мүәллим мәдәни мүәссисәләрдә да-враһыш гәјдаларынын ушаглар тәрәфиндә нечә мәнмәсәниләјини әјдәнләшдирә.

57-чи дәрә: НӘГЛИЈАТЛА ТАНЫШЛЫГ

Кәзинти процесиндә вә шәһилләр әсасында мүәллим ушаглары шәһәр-дә (кәнддә) олан мүхтәлиф нәглијатла (метро, троллә/бус, трамвә], такси, а-втомобиль, јолу, һава вә дәннә нәглијатла) онларын һәр бирини әһәмијәти вә нәглијатда давраһыш гәјдалары таныш едир.

58-чи дәрә: НӘГЛИЈАТЛА МӘШГУЛ ОЛАН АДАМЛАРЫН ПЕШӘЛӘРИ

Чәдвәл, шәкил вә диафилмләр әд-сасында ушаглар нәглијатла мәшгул олан адамларын пешәләриндән (сүрү-шәк, машинист, тәјјарәчи, дәннәчи вә с.) танышырлар.

59-чу дәрә: КҮЧӘМИЗДӘ НӘГЛИЈАТЛА ТАНЫШЛЫГ

Ушаглар конструктордан әстафә едәрәк мүхтәлиф нәглијатла вәсәт-се гурашдырырлар. Мүәллим нәглијат ојуначалардан истифада етмәклә уша-гларын гаршысында јолу кечмән про-лем шәраити јарадыр.

60-чы дәрәс: НӘГЛИЖАТЫН БӘРӘКӘТИНИН ИДARЭ ЕДИЛМӘСИ

Экскурсия процесиндә муәллим һәрәкәт сәстофор вә мидис һәфәри тәрәккыи идарә олунмасыны нумажыш етдирә. Етик мусабидә әсасында нәглижыи идарә олунмасынын маһијәтини идрәккә күчәни кечмак гаддасыны изаһ етдирә.

61-чы дәрәс: БҖВАНЛАР НАРЫНА ВӘ ЈАХУД ЗООМУЗЕЈ МӘГСӘДЛИ КӘЗИНТИ

Кәзинтин әсас мәгсәди ушагларын экранларда, екранларда, нагылларда һәккәтләри һаһши бәјванларла әјани һәккәтләгдыр. Мүшаһидә әсасында ушагларын диггәти бәјванларын һаричи һәккәтләгүһә вә һәрәкәтинә јөнәлир.

62-чы дәрәс: ШӘКИЛЛӘР ҮЗӘРИНДӘ ИШ (ВӘШШИ ВӘ ЕВ БҖВАНЛАРЫ)

Шәкилләр вә сүнәтли шәкилләр әсасында ушаглар муәллимни көмәји илә әјани бәјванларыны (һаричи көрүнүшләри, јашадыглары мүһити вә с.) сәһәкәтләгдирләр.

63-чү дәрәс: ВӘШШИ ВӘ ЕВ БҖВАНЛАРЫ ҺАГГЫНДА ДИАФИЛМЛӘРӘ БАХЫШ

Бәтән дәрәсләрдә бәјванат аләми һаггында әһәлмәш биликләр диафилмләр һәккәтләгә чохалыр вә мөһкәмләһир.

64-чү дәрәс: ЧАНЛЫ КУШӘДӘ ИШ ПРОСЕСИ

Муәллим ушаглары чанлы күшәдә әјани бәјван вә биткиләрә гуллуғ етдирәк гаддалары илә (сутнада нечә дәрәҗәлә әһәлмәк, суламағ, јерләрини төһмәләгәк, бәтәһләрини јарпагларыны силәгәк вә с.) таныш едир. Сонра ушаглар әјанилә әјрыларәг әмәли иш көрүрләр.

III РҮВ (40 СААТ)

65-чы дәрәс: ДОҒМА ТӘБИӘТ

Диафилмләр вә шәкилләр әсасында муәллим ушаглары јашадыглары јерин һәккәтлә (мешә, чөл, парк, дәннә, чај вә с.) илә таныш едир.

66-чы дәрәс: ТӘБИӘТДӘ ГЫШ ДӘЈИШИКЛИКЛӘРИ

Мешәјә (парк) экскурсия процесиндә ушаглар гышын тәбиәтини (һаванын сәһәкәтлә, гар јармасы, ағачларын диггәкәк, гышлајан гушларын вә бәјван

ларын һәјәтины вә с.) мүшаһидә едирләр.

67-чы дәрәс: ТӘБИӘТИН ГОРУНМАСЫ

«Мешәдә гыш» диафилми әсасында муәллим «Инсанлар тәбиәтин гаддасына нечә галырлар» мөвзусунда мүшаһидә апарыр. Сонра ушаглар әмәи процесиндә (гуш дәннәјини һазырланмасы, гушларын јемләгәкәк, ағачларын диггәкәк гарын јыгылмасы вә с.) иштирак едирләр.

68-чы дәрәс: ГЫШЛАЈАН ГУШЛАР ҮЗӘРИНДӘ МҮШАҺИДӘ (СӘРЧӘ, АҒАЧДӘЛӘН ВӘ С.)

Чәдвәлләр, сүнәтли шәкилләр, диафилм әсасында муәллим ушаглары гышлајан гушларын һаричи көрүнүшү вә онларын һәјәти илә таныш едир.

69-чү дәрәс: ДИДАКТИК ОЈУНЛАРЫН ТӘШКИЛИ

Ушагларын бәјванлар һаггында төсәв-вүрләрнин мөһкәмләгдирмәк мәгсәдидә муәллим ојун мөјдәһәсәсиндә мүхтәлиф дидактик ојунлар тәшкәли едир. «Бәјванларын сәһи», «Ким нечә гышгырыр?», «Бу һансы бәјвандыр?»

70-чы дәрәс: ДОҒМА ӨЛКӘМИЗИН ТӘБИӘТИНИН МҮХТӘЛИФИЛИ, КӨЗӘЛЛИЛИ, ЗӘНКИНЛИЛИ

Шәкил, чәдвәл вә диафилмләр әсасында муәллим ушаглары доғма өлкә-мизин тәбиәти илә, онун рәйкарәк фауна вә флорасы, зәнкин јерәлти газын-тылары, дәннәз нәмәтләри илә таныш едир.

Ушаглар тәбиәт материалларындан мүхтәлиф ојунчаглар һазырлајырлар.

71-чы дәрәс: ПАРТИЈА ВӘ БӨКҮМӘ- ТИН УШАГЛАРА ГАДҒЫСИ

Өлкәмиздә кечмишдә вә инди, һәмчи-нин һаричи өлкәләрдә ушагларын һәјә-тыны әһс етдирән шәкилләр әсасында муәллим совет ушагларынын шәи, фи-раван һәјәти, тәһсил, истиһәләт, сә-ләмәлиг мәсәләләриндән данышыр.

72-чы дәрәс: МӘКТӘБДӘ ЈЕНИ ИЛ БАЈРАМЫНА ҺАЗЫРЛЫҒ

Мәктәбдә кәзинти заманы ушаглар акт залында јолка ағачынын бәзәдәт-мәсини, пәйчәрәләрә мүхтәлиф шәкил-ләр (нагыллардан епизодлар) чәкилмә-сини, иштидаи синиф шакирдларынын сә-һәрчијә һазырланмасыны вә с. мүша-һидә едирләр.

73-чү дәрс: ГРУП ОТАҒЫНЫН ТЭРТИБАТЫ

Ушаглар юлнаны өмөн дәрсиндә һазырладыглары ојунчагларла бөзөјирләр. Јени илә һәср едилмиш дивар гезети (шәкилләрдән ибарәт) бурахырлар вә јени ил һәдизләри һазырлајырлар.

74-чү дәрс: ЈЕНИ ИЛ БАЈРАМЫ СӘҺӘРЧИК)

Ушаглар јолка шәлијинә һәср едилмиш сәһәрчәкдә кичик сәһнәчикләр көстөрир, маһны вә рәгсләрлә чыхыш едирләр.

75-чи дәрс: ШӘҺӘРИН (КӘНДИН) МУӘССИСӘЛӘРИ ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ

Шәкилләр әсасында ушаглар шәһәр-дә (кәндә) олан мухтәлиф муәссисәләрдә (завод, фабрик, комбинат, мағаза, почта, мәктәб вә с.) онларын функција-лары илә, вәтәнә хејри илә таныш олу-лар.

76-чы дәрс: ПОЧТ, ТЕЛЕГРАФ, ТЕЛЕФОН

Почта экскурсија просесиндә муәллим бу муәссисәнин бәјүк әһәмијәтин-дән данышыр. Мушаһидә әсасында ушаглар почт, телеграф вә телефон иш-чиләринин ишви яхындан өјрәтирләр.

77-чи дәрс: ПОЧТ ИШЧИЛӘРИНИН ПЕШӘЛӘРИ

Мушаһидә заманы муәллим почт иш-чиләринин пешәләриндән (почталјон, телеграфчы, телефончу, шәјләри бағ-лајанлар вә с.) сәһбәт ачыр вә һәр бир ишчинин әмәјинин әһәмијәтини ачыр. «Почт» ојуну тәшкил олунар. Ојун просесиндә «почт ишчиләри» илә нәза-кәтлә рәфтар етмәк теләб олунар.

78-чи дәрс: ПОЧТ ШӘВӘСИННИН ТӘҖИЗАТЫ

Ушаглар конструктордан истифаде едәрәк почтада мушаһидә етдикләри апаратлары гурашдырырлар. Сонра «Виз почтада нә көрдүк» мөвазусында шәкилләр чәкилир.

79-чу дәрс: ДОҒМА ӨЛКӘМИЗИН АДЫ ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ

Шәкилләр, диафилмләр әсасында муәллим ушаглары бүтүн республикаларла таныш едир. О, ушаглары баһа салыр ки, бүтүн республикалар бирликдә ССРИ адланыр. «ССРИ» сөзүнүн һәр бир һәрфинин мәнасы ачылыр. Респуб-ликамыз вә онун пәјтахтындан сәһбәт кедир.

80-чи дәрс: ШӘҺӘР, КӘНД, МӘШҺУР АДАМЛАРЫН ШӘРӘФИНӘ ОЛА ШӘҺӘР ВӘ КҮЧӘЛӘРИН АДЛАРЫ ИЛӘ ТАНЫШЛЫГ

Мушаһидә просесиндә муәллим уша-ларын јашадыглары күчәнин адларын өјрәтир вә онлара күчәнин адыны даһы-јан адамларын һәјәт вә фәалијәтиндә сәһбәт ачыр. Ушаглар һәмин көркем вә мәшһур адамлар нәми јашајыб, вәт-нимизә хәјир верәчәкләриндән даны-шырлар.

81-чи дәрс: МОСКВА ӨЛКӘМИЗИН ӘН БӨЈҮК ШӘҺӘРИДИР

«Москва» диафилминдән, открытка-лардан, шәкилләрдән истифаде просе-синдә ушаглар Гызыл мејдан, Кремль, Ленин музеји вә с. јерләр барәдә әтраф-лы мәлумат алырлар. Дәрсин ахырында Москваны көрмүш ушаглар өз тәс-сүратларындан данышырлар.

82-чи дәрс: МОСКВА ӘМӘК, ТӘҖСИ ВӘ ИСТИРАҖӘТ ШӘҺӘРИДИР

Мувафиг шәкилләрдән истифаде ет-мәклә муәллим ушагларла баһа салыр ки, Москва әмәк шәһәридир; истираҖәт шәһәридир.

Муәллимин рәһбәрлији илә ушаглар Москва һаггында сәркә (албом) һазыр-лајырлар.

83-чү дәрс: ВИЗИМ ШӘҺӘРИН (КӘНДИН) АДАМЛАРЫНЫН ӘМӘЈИ

Муәллим доғма шәһәрин (кәндин) та-нымыш адамлары илә көрүш тәһмин едир. Сәһбәт әсасында ушаглар онла-рын әмәји илә таныш олу, бүтүн са-санларын әмәјинин ләзизлигины вә шәрәфли олдуғуну дујурлар.

84-чү дәрс: ШӘҺӘРИМИЗИН (КӘНДИМИЗИН) ФӘҖЛӘЛӘРИНИ (КОЛХОЗЧУЛАРЫНЫН) ӘМӘЈИ (ЭКСКУРСИЈА)

Муәссисәјә (ферма, фабрик, е'мал-хана вә с.) экскурсија заманы ушаглар орада чалышан адамларын ишви му-шаһидә едәрәк онларын әмәјинин бүтүн өлкәмизә вәчиблијини вә әһәмијәтин өјрәтирләр.

85-чи дәрс: ӘМӘК АДАМЛАРЫНЫН ҒАРШЫЛЫГЛЫ КӨМӘЈИ

Ушаглар валидејиләринин әмәји һа-гында данышырлар. Муәллимин изафә-ты илә бүтүн әмәк адамларынын ғар-шылыглы көмәји һаггында тәсәввүр ет-дә едирләр.

98-чи дәрә: АНАМ ВӘ МӘН

«Анама ичә көмәк едирәм» мөвзусунда мусәһибә заманы мөәллим ушагларын дигәтенин едә өз нәзифәсини (чарпајыны, оҗучаглары җыгышдырмаг; һеҗванлара вә чичәкләргә гулдуг етмәк вә с.) билимәк вә јеринә јетирмәк мәсәләләринә јөнәлдир.

99-чу дәрә: 8 МАРТ—БАЈРАМДЫР (СӘБӘРЧИК)

Сәһәрчиҗә табагчылар гадынлар дәрәвәт едилер. 8 март күнүнә һәср едилмиш маһнылар вә ше'рләр диләнир. «Елә бил анам едә јохдур» мөвзусунда сүжетләр роллу оҗунлар тәшкил олунур.

100-чу дәрә: ПОЛИКЛИНИКАДА, ХӘСТӘХАНАДА ИНСАНЛАРЫН ӘМӘЈИ

Поликлиникаҗа, јохуд хәстәханаҗа экскурсия заманы ушаглар бурада чалышан инсанларын шәрафли әмәјинин шаһиди олурлар. Бурада һәкимин, тибб бачысынын, тибб хидмәтчисинин иш илә јахыннан таныш олур, онларын совет адамларынын сағламлығы кешижидә дурмаларынын шаһиди олурлар.

101-чи дәрә: СӘНӘТЛӘР (ҺӘКИМ, ТИББ БАЧЫСЫ, ТИББ ХИДМӘТЧИСИ)

Иллустрасиялардан, һәкимин әмәјини тәсвир едән шәкилләрдән истифада етмәклә сәһиҗә ишчиләринин әмәји һаггында мусәһибә апарылыр. Дидактик оҗунлар тәшкил олунур («Аптектә», «Вачым хәстәдир» вә с.).

102-чи дәрә: УШАГЛАРЫН ВӘ ЈАШЛЫЛАРЫН САҒЛАМЛЫҒЫНА ТИББ ИШЧИЛӘРИНИН ҒАҖЫСЫ

Мөәллим мусәһибә әсасында ушаглар капиталист өлкәлериндән фәргли оларак советләр елкәсиндә сәһиҗә хидмәтинин пулсуз олмасы, бүтүн көндләрдә, һәтта бир чох мөәссисәләрдә тибб мәнтәгәләринин фәалијәт кәстәрмәси вә с. һаггында аңлајыш верир.

103-чу дәрә: БӘДӘНИ МӨҢКӘМЛӘНДИРМӘК

Мөәллим ушаглары сәһәр гимнастикасынын јеми комплекси илә таныш едилер. О, кикијена вәрдишләринин јеринә јетирилмәсини ушаглардан һәр күн тәләб едилер. Идман залында мөхтәлиф оҗунлар тәшкил едилер.

104-чу дәрә: ТӘМИЗЛИК—САҒЛАМЛЫҒЫН РӘҢНИДИР

Чәдвәлләр, шәкилләр, диафилм әсасында мөәллим ушаглар бәдәни тәмиз саһамаг, дишләри вахты-вахтында јумани тәләбләр ирәли сүрүр.

IV РҮБ (32 СААТ)

105-чи дәрә: ШӘБӘРИН (КӘНДИН) МӘДӘНИ МҮӘССИСӘЛӘРИ

Мәктәб вә јохуд рајон китабханасын экскурсиянын тәшкили. Мүшаһидә процесиндә ушаглар китабхананын бөлмәләри, китабханачынын иши, китаблары мигдары илә таныш олур.

106-чы дәрә: КИТАБ БАЈРАМЫНЫН ТӘШКИЛИ

Ушаглар бәдиә әсәрләрин җәһрамаларынын кәстјумларындан истифада етмәклә сәһиҗәни дүзәлдир, граммфоналлары вә магнитофонун көмәјилә һағыллар, ше'рләр, һекајәләр диләјирләр. Диафилм нумажыш етдирилер.

107-чи дәрә: КИТАБЫ ЈАРАДАН АДАМЛАРЛА КӨРҮШ

Мөәллим дәрәсә јазычы, шаир, рәссам чапчы вә с. дәрәвәт едилер. Чыхыш заманы онлар ушаг китаблары вә журналларынын тәртибаты һаггында мәлүмат верирләр. Мусәһибә заманы ушаглар бәдиә салыныр ки, китабы вә журнал чырмамаг вә үстүнү гәләмлә јазмамаг ону јарадан адамларә ән бәјүк һөрмәт аламәтидир. Граммофон јазылары илә мөхтәлиф ше'рләр вә һекајәләр мөәдифләрин ифадәсиндә сәсләнир.

108-чи дәрә: УШАГЛАРЫН ПРАКТИК ФӘАЛИЈӘТИНИН ТӘШКИЛИ

Китаблары тәмири үчүн ләвәзмәтдан (кағыз, гаҗы, јалышган, иҗа сап вә с.) истифада етмәклә ушаглар китабларын јалышдырылмасы вә тәмириндә иштирак едилер.

109-чу дәрә: ТӘБИӘТДӘ ЈАЗ ДӘЈИШИКЛИКЛӘРИ

Мешәјә (парка) экскурсия процесиндә ушаглар тәбиәтдә баш верән дәрәшикликләри (һаваларын истиленмәси, тумурчугларын ишикмәси, көчәри гушларын јаваш-јаваш учуб кәлмәси, җыш јухусуна кәдән һеҗванларын о'анмасы, һәшвәтларын чыхмасы) мүшаһидә едилер.

110-чу дәрә: ГУШЛАР ҮЗӘРИНДӘ МҮШАҢИДӘЛӘР

Кәзинтә заманы һәмми јерләрдә кәшиш јажылмыш бир ичә гушун адыны

124-чү дәрә: ХАЛГЛАР ДОСТЛУГУ

Дәрә шәһәрде охуҗан, ишләҗән хариҗи әһәләрин нүмаһәндәләри дә'вәт олунур. Мүһарибә әсасында ушаглар еҗрәһирләр ки, едм вә мәдәниҗәт сәһәсиндә чалышан совет адамлары дост әһкәләрлә сых әләгә сахлаҗырлар.

125-чү дәрә: ШӘҺӘРДӘ (КӨНДДӘ) 1 МАҢ

Кәзинти заманы ушаглар шәһәрин (көндин) баҗрамсаҗагы бәзәдилмәсәни мүһарибдә едирләр. Грунда отагы бәзәмәклә, албомун, сәркини һазырланмасы илә мәшгул олурлар.

126-чы дәрә: 1 МАҢ БАҢРАМЫНЫН КЕЧИРИЛМӘСИ

Сәһәрчикдә 1 Маҗ баҗрамына һәср едилмиш шә'рләр охунур, маһнылар вә мусиг динләнилир. Ушагларын иштиракы илә сәһнәчик көстерилир. Диафилм нүмаһиш етдирилир.

127-чи дәрә: БИЗИМ ӘМӘЈИМИЗ ЈАШЛЫЛАРА КӨМӘКДИР

Ушагларын мәнтәбјаны сәһәдә иши тәһкил едидилр.

128-чи дәрә: ШӘҺӘР, КӨНД ҮЗРӘ ЕКСКУРСИЈА

Екскурсија заманы ушаглар шәһәрин (көндин) көрмәли йерләри (абидәләр, парклар, архитектура абидәләри вә с.) илә таныш олурлар.

129-чү дәрә: 9 МАҢ—ГӘЛӘБӘ КҮНҮДҮР

Сүжетли шәкилләр вә диафилмин нүмаһиш етдирилмәси әсасында ушаглар Совет Ордусунун бәҗүк Вәтән мүһарибәси илләриндә вәтән мәдафие уғрунда чәсурауу вә гәһрәмәнлигы илә таныш олурлар. Мүәллим гејд едир ки, Совет Ордусу анда дә сүлһ уғрунда мүбаризә апарыр.

130-чу дәрә: СОВЕТ ДӘЈҮШЧҮЛӘ РИНИН АБИДӘЛӘРИНӘ ЕКСКУРСИЈА

Ушаглар совет дәҗүшчүләринин абидәләри гаршысына әһлилләр гоҗурлар.

131-чи дәрә: 9 МАҢ —ГӘЛӘБӘ БАҢРАМЫНА ҺӘСР ЕДИЛМИШ СӘҺӘРЧИК

Сәһәрчикдә мүһарибә иштиракчылары дә'вәт олунур. Мүһарибә илләриндә йылмыш маһнылар вә мусиг динләнилир. Ушагларын иштиракы илә шә'рләр вә маһнылар охунур.

132-чи дәрә: МӘШӘЈӘ, ПАРКА, СУ ҺӨВЗӘСИНӘ ЕКСКУРСИЈА

Екскурсија процесиндә ушаглар тәһәттдә јаз дәҗишпикләсләрини (биткиләр, чичекләнемәси, гушларын јува гурмасы вә с.) мүһарибдә едир, догма дијары бир нечә битки вә һеҗванынын аһәкхарактер аламәтләри вә јашадыгы мәһитлә таныш олурлар. Һәрбәри дүзәтмәк үчүн чичәк вә јарпаглар топлаҗырлар. Мүәллим ушаглары јашыллыг горумага чагырыр.

133-чү дәрә: ҺЕРБӘРИНИН ТӘРТИБИ

Грунда ушаглар ләзимн ләвазимдан (јапышган, вәрәг, гајчы, сап, иҗә вә с.) истифада етмәклә (Јаз чичәкләр мөвзусунда һәрбариләр дүзәлдирләр.

134-чү дәрә: ИНСАНЛАРЫН ЈАЗ ИШЛӘРИ

Колхозчуларын әмәјл һаггында шәкилләрдән вә диафилмдән истифада етмәклә мүәллим ушаглары инсанларын јаз ишләри илә (күчәнән јашыллаштырылмасы, чичәкләрин әкилмәси, ағачларын басдырылмасы, тарлада, диррәдә, багда, паридә (јаз ишләри) таныш едир.

135-чи дәрә: БИЗИМ ӘМӘЈИМИЗ ЈАШЛЫЛАРА КӨМӘКДИР

Ушагларын диррәкдә, чичәклиндә көрүлән ишләрә (тохум сапма, шәһәләмә, суварма, јумшалтма вә с.) чәһә едилмәси.

136-чы дәрә: «СОНУНЧУ ЗӘНК» БАҢРАМЫНЫН КЕЧИРИЛМӘСИ

Мәшғәләләрин баша чатмасы мүһарибәт илә баҗрамын тәһкили.

Тәртиб едәнләр: М. ЧАББАРОВА,
С. МӘММӘДОВ.

ДӘЈӘРЛИ МЕТОДИК ВӘСАИТ

Мүәсир дөвр—елми информасијаларын фәсиләсиз ахыны дөврү алты јашлы ушағын мәктәбә мүнәзәм тәлим алмаға һазырланмасыны тәкидлә тәләб едир. Бу һазырлығы ушағ ја бағчада, ја мәктәбин һазырлығ синифларинда, ја да аиләдә јијәләнмәлидир. Бу јахынларда «Маариф» нәшријјаты тәрәфиндән чап олуимуш «Ушағларын мәктәбә һазырланмасы» адлы методик вәсант, мәнз, бу мүнүм проблемдән бәһс едир. Китаб Азәрбајҗан Елми-Тәдҗигат Педагожи Елмләр Институтунун әмәкдашлары Ј. Кәримов, Ә. Шүкүров, З. Османов, Н. Чәфәрли, В. Хәлилов, Н. Әләкбәров, Б. Гулијев, М. Нәсәнов тәрәфиндән јазылмыш, Н. Қазымов вә Ј. Кәримов тәрәфиндән редактә едилмишдир.

Мәлумдур ки, I синфә гәбул едилмиш ушағларын һазырлығ сәвијјәси мүхтәлиф олур. Бу, бәзи ушағларын һазырлығ синифлариндән, бәзиләринин ушағ бағчаларындан, бәзиләринин исә аиләдән кәлмәләри илә әләғәдардыр. Уәун илләрин мүшаһидәләринә әсасән мүәллифләр алты јашлы ушағларын мәктәбә һазырланмасынын үмуми педагожи-психоложи мәсәләләри, бағчада, мәктәбдә вә аиләдә онларын мәктәбә һазырланмасына верилән тәләбләри изаһ етмиш, бу тәләбләрин јеринә јетирилмәси вәзијјәтини кәстәрмишләр.

Әсәр беш фәсилдән ибарәтдир. Биринчи фәсилдә ушағын мәктәбә һазырланмасынын үмуми мәсәләләри: елми-техники тәрәғги вә мәктәбин вәзифәләри, ушағын мәктәбә һазырланмасынын ичтимаи, педагожи вә психоложи әсаслары ишығландырылыр. Әсәрдә кәстәрилир ки, бағчада вә мәктәбин һазырлығ синифларинда ушағлар ихтисаслы мүтәхәссисләрин рәһбәрлији илә мүәјјән програм вә дәрс вәсаити әсасында мүнәзәм һазырлығ кечдикләри һалда, аиләдә ондан мәһрумдурлар. Бу да I синфә кәлән ушағларын һазырлығ сәвијјәсиндә мүхтәлифлијә сәбәб олур. Биринчи синифдә чидди чәтинликләрин јаранмамасы үчүн истәр мәктәбдә, истәр бағчада, истәрсә дә аиләдә ушағын мәктәбә һазырланмасы саһәсиндә апарылан ишләр тәхминән ејни мәзмунда олмалыдыр.

Бағча, аилә вә һазырлығ синфи ушағын ирадә зәифлијини, дигтәтсизлијини арадан галдырмалы, мүһакимә јүрүтмәк, мүстәғил фикирләшмәк бачарығыны инкишаф етдирмәлидир.

Икинчи фәсилдә I синфин програм тәләбләри (ајры-ајры фәнләр үзрә) вә онун јеринә јетирилмәси вәзијјәти изаһ олукур. Бурада гејд едилир ки, I синиф шакирдләринин јол вердији нөгсанлар чох рәңкарәнк олдуғу кими, онлары төрәдән сәбәбләр дә чох мүхтәлифдир. Нөгсанларын бир гисми биләваситә ушағын өзү илә, бир гисми онун бәјүдүјү илк микро-мүнһтлә, бир гисми бағчада нитг инкишафы үзрә ишин дүзкүн

тәшкил едилмәси илә, бир гисми исә мұаллим шәхсијјәтинин хусусијјәтләри илә әләгәдардыр.

Үчүнчү фәсиллә алты јашлы ушагларын бағчада, дөрдүнчү фәсиллә мәктәбдә, бешинчи фәсиллә исә аиләдә мәктәбә һазырланмасы мәсәләләри ишыгландырылыр. Мұәллифләр республиканын кәнд вә шәһәр мәктәбләриндә: ејни мәктәбләрин гоша синифләриндә, мұхтәлиф мәктәбләрин ејни синифләриндә; мұхтәлиф бағчаларда, һабелә ичтимаи мәншәји, тәһсил вә дүнјакөрүшү ујрун вә фәргли олан аиләләрдә ушагларла апарылан мұсаһибә вә мұшаһидәләри јекунлашдырмыш, үмумиләшдирмәләри мұгајисәли сурәтдә чәдвәлләрдә вермиш, ушагларын мәктәбә һазырланмасында үмуми тәләбләри кәстәрмиш, һазырлыг дөврүнүн хусусијјәтләрини изаһ етмишдир.

Бунуила белә, әсәр гүсурсуз да дејилдир. Белә ки, мундәричатла китабын сәһифәләри арасында ујрунсuzлуг, II фәсилдә тәсвири инчәсәнәт вә әмәк тәлими материалларынын јердәјишмәси вә бәзи орфографик сәһвләр нәзәрә чарпыр.

Мұхтәлиф фәсилләрдә бәдән тәрбијәси вә мусиги үзрә програм тәләбләринин јеринә јетирилмәси вәзијјәтинә 1—2 сәһифә јер верилир. Бу да һазырлыг синифләриндә, бағчада вә аиләдә ушагларын мәктәбә һазырланмасынын реал вәзијјәтинин там ачмыш. Әсәрдә ушагларын мәктәбә һазырланмасынын психоложи хусусијјәтләри дә там нәзәрә алынмамышдыр.

Әсәрдә мәктәбә һазырлыгын вәзијјәти кәстәрилмиш, ләкин онун методикасы ишләнмәмишдир. Демәли, бу әсәрнин арды олмагла ушагларын мәктәбә һазырланмасы методикасынын әкс етдирән китабын да јазылыб охучулара чатдырылмасы зәруридир.

З. ВӘЛИЈЕВА,
педагожи елмәр намизәди.

Ушаглар үчүн јазылмышдыр

Зейнал ЧАББАРЗАДӘ

И Н С А Н

(Мәктәб кукла театрлары үчүн 2 пәрдәли пјес)

1-чи шәкил

Азәрбајҗанын көзал тәбиәтинин тәсвир едән бир мәнзәрә. Ушагларда башы гарлы дағлар көрүнүр. Әтраф мөшәликидир. Гаршыдакы ачыглыгда Инсан нәгмә дејә-дејә јер белләјир.

Инсан — Кәлди баһар, данды сулар,
ачды күл,
Көр нечә алван бәзәниб дағ,
дөрә!
Ишләјирәм, тәр төкүрәм
өлдә бел.
Көр нечә мәһсул кәләчәк
ләкләрә!
(Башыны галдырыб ғышгырыр):

Ај ғыз, Баһар!..
Ај ғыз, Баһар!..
Баһар — (тәләсви кәлир).
Ата, нә вар?
Инсан — Нә олачак,
Ләкләрә бах..
Баһар — (әјилиб-галхыр, ләкләрә бахыр):
Ләклә нә вар?
Бах бу соған,
Бах бу көләм.
Јам-јашылдыр,
Күл ачмајыб
Гарпыз һәлә.
Инсан — Ғызым, белә

Ишлэсэн биз,
Зај олачаг
Эмәјимиз...
Баһар — (тәәччүблә):
Зај олачаг?
Инан — (өјилиб дөңләрн дүзәлдир):
Бу таға бах,
О таға бах,
Бостаны лап
Басыб алаг.
Көтүр бели,
Тәмизләјәк.
Баһар — (сөвинчәк һалда): Төмнәлә-
јәк!
Мәһсулумуз
Фараһ олсун
Бу ил көрәк!
(Сөзәр ишләјирләр, Баһар охујур):
Баһар кедәр јај кәләр,
Ләкәримиз дирчәләр,
Пајызда бар јығарыг,
Бурда нә вар јығарыг.
(Инан да һәвәсә кәлиб охумага
башлајыр).
Инан — Ај атанын төк гызы,
Јаһаглары гырмызы,
Пајызда зәррәм сәнә,
Лап јекә бир гарпызы.
(Баһар ишләдији һалда бирдән
дискениб гышгырыр).
Баһар — Ај дөдә... Тез кәл!
Инан — Нә вар?
Баһар — Ај дөдә, тез кәл!
Гачар...
Инан — Һара гачды чанавар?
Инан — (дили долаша-долаша):
Билмирәм һеч о нәјди,
Гујругу бир шәләјди.
Инан — Сонра?...
Баһар — Палазды гулағлары...
Инан — Сонра?...
Инан — Көмирирди тағлары...
Инан — Һајана гачды?
Инан — (әтрафа бахыб чәлд көстә-
рир):
Одур!
Инан — (түфәнки тушлајыр):
Палазгулағ, дајан, дур!
(Инан түфәнки атмага мачал
ташамыш јекә бир ана довшан гача-
гача ойлара јанашыб јалварыр):
Довшан — Вурма, дајан, амандыр,
Гачан мәним баламдыр.
Инан — Вурачагам!
Довшан — Бир дајан,
Мәрһәмәт ет, ај инсан...
Инан — (әсәбләшиб гышгырыр):
Сән нөчисән, а чәпкәз?
Бостанда бар галмады,
Мәндә мадар галмады.
Зәһмәтим кедир зајал..
Довшан — Һексалә ет, бир дајан,
Көзлә, чыхаг бир јаја,
Кәтирәрәм гапына
Гарпыз, кәләм,
Һејва, нар.
Инан — (әсәбләшиб):
А чәпкәз, узунгулағ,
Вағын, бостанынмы вар?
Довшан — (хошһәлланыб, күлүр):

Сән олдүрмәсән өкәр,
Балаларым оғурлар,
Сәнин гапына јығар.
Инан — (әсәбләшиб):
Бәс белә, оғру довшан,
Итил, рәдд ол бурадан!
Вапына дөјсин сәнин
Кәләмин дө, нарын да!
Оғру олар бөјүсә,
Чәпкәз балаларын да!
(Инан түфәнки дөшүнә сыхыб
атмаг истәриән, Баһар јалварыр).
Баһар — Вурма ата, дајан бир,
Кер нечә тир-тир әсир.
Сән көстәрсән довшана
Инсанлыг мәрһәмәти...
(Довшан чәлд алаһә едир):
Довшан — Ејләмәрәм бир даһа
Мән бу чүрә гәләти..
(Инан сәкитләшиб):
Инан — Итил! Бир дө дөјмәсин
Буралара ајағын!
Довшан — (јалтағланыр):
Довшан — Итилирәм, көрүм ки,
Гурумасын бир тағын..
Инан — Чәһәһнәм ол! Бир даһа
Көрсәм вурачагам мән!
Довшан — Даһа бурда нә ишим,
Балача ушагам мән?
Инан — Ди кет!
(Довшан горха-горха, далы-далы чәки-
лир, Инсан вә Баһар онун далынча бахыб
күлүрләр. Сонра бел көтүрүб охуја-охуја
ишләмәјә башлајырлар):
Баһар кедәр јај кәләр,
Ләкәримиз дирчәләр...
Пәр дө
2-чи шәкил
(Галын мешәлик. Ачылыкта һејвајлар
падишаһы Фил, јанында да кәзири Шир
отурмушлар. Вәкил Түлкү дө орталыкта
кәзиб, гујруг булајыр. Фил хортумуну
галдырыб Ширдән сорушур).
Фил — Довшан кәлмәјиб һәлә?
Шир — Хәјр, гилеји алаһ.
Фил — Гурмасын Инсан төлә?
Түлкү — (төлә сөзүнү ешидиб горхур,
Өз-өзүнә данышыр):
Төлә... төлә... Вај лалә!
О төләјә дүшмүшәм,
Күч илә сүрүшмүшәм.
Фил — (Түлкүнүн өзү-өзү илә да-
нышдығыны ешидиб, дејир):
Јенә нә олуб, вәкил,
Кет довшандан хәбәр бил!
Түлкү — (горхуја дүшүр):
Бу дөгигә...
(горха-горха ајағ сахлајыр)...
Амма..
Фил — Тәләс! Тәләс! Јубанма!
(Түлкү чыхыр, тез гајыдыр).
Түлкү — Гилеји алаһ, кәлир..
Фил — Ким кәлир?!
Түлкү — (дили долаша-долаша):
Зад... кәлир... Довшан кәлир,
Амма јарымчан кәлир.
Шир — (ајаға галхыб нәрилдәјир):
Нечә јарымчан? Чагыр!
Түлкү — Јеријә билмир фагыр,
Јаһан горхуб дејәсән.

- Фил** — Тез ол, көмөк елө сөн!
(Түлкү баш өйкө, далы-далы чыгыр.
Довшанла бир жердө гајыдыр. Довшан
көлөн кими Филдин габагында
тө'зим едар).
- Довшан** — Гиблеји алөм, бөла!
(Шир вө Фил гөзөблө динси-
нирлөр).
- Фил** — Бөла?!
Шир — Бөла?!
Түлкү — Нө бөла?!
Фил — Нөчидир о, кимдир о,
Дүшүб башга хөјалө?!
Шир — Даныш көрөк, де көрөн
Нө хөбөр көтирмисөн.
Көрдүјүн нө имиш ки.
Өзүнү итирмисөн?!
Довшан — Сөн еј, гиблеји алөм,
Көрдүјүм Инсан иди.
Шир — Тааы/ырам, өзөлдөн
О бизө дүшмөн иди!
Түлкү — Бөли, бөли еләдир.
Һәр иши бир һијләдир,
Һәр иши бир тәләдир...
Фил — (Түлкүјө):
Инди ки, башладың сөн,
Бир тәдбир төкмөлисэн!
Түлкү — Мөн? Мөн? Шаһым нө тәд-
бир?
Бөс еләјәр кетсө Шир,
Инсан дүшөр горхуја
Онуң нө'рә сәсиндөн,
Инсан гуртара билмөз
Вәзирин пөчөсиндөн
Фил — (үзүнү Ширө чөвири):
Түлкү доғру сөјлөјир
Јахшы јол, гөчәг Вәзир!
(Шир Филдин гаршысында бөш өјир.
Шир габагдө, галан һөјванлар архада
дөјүш маһнысы өхуја-өхуја сөһнәни төрө
едирлөр. Фил өз тахтында отурмушдур.
Сөһнәдө ишыглар тамам сөнүр, төзөдөн
јаныр. Ахшам гаранлыглашыр. Түлкү,
довшан вө бир нечө башга һөјван горха-
горха Филдин јанында дајанмышлар,
һамысы нараһатдыр).
- Фил** — (Јанындакылар):
Вәзирдөн јохдур хөбөр?!
Түлкү — Архајын ол, шаһ, кәлөр.
Фил — (Түлкүнү јамсылајыр, ачыг-
ла):
Кәлөр... Кәлөр... анла, бир,
Сөһөр кедәндир вәзир!
Индисә гаралыб гаһ...
Түлкү — (Јалтаглыгла Филө јанашыр):
Еј Шаһым, бир аз јаваш...
(Узәгдән нөријти сәси еши-
диләр).
Ешидирсөн бу сәси?
(Фил, өсөби һалда гышгы-
рыр).
- Фил** — Бу, Ширин нө'рөсидир,
Бу, вәзирин сәсидир.
(Довшанла вө Түлкүјө):
Гулаг асын, нө дејир!
Довшан — Шаһым, көмөк истајир...
Фил — Көмөк? Ширө нө көмөк?!
Бәркә дүшүбдүр демөк.
Довшан — (Гулаг асыр. Үзүнү Филө
чөвири):
- Дејир ки, гујудајам,
Богазачан судајам,
Инсан алдатды мөни,
Гујуја атды мөни.
(Фил гөзөблө кәзинир вө гышгырыр).
- Фил** — Чалысын шејпур, гавал,
Гөшүнларым далбадал
Дүзүлсүнлөр сыраја.
Мөн кедирәм көмөјө,
Чатам көрөн һараја!
(Төбиллөр вурулур, марш чалыныр,
һөјванлар Филди
дөјүшө јола салырлар).
- Пөрдө**
3-чү шәкил
(Јенә дө биринчи шәкилдаки мөңзәр
төсвир олунур. Инсан, өлиндө бел, лә-
ләрә су верир. О, кәлиб гујунун агзын
дајаныр).
- Инсан** — Нечәсөн, ај Шир бала?
Өзөбни галыб дала!
Көрүрәм ки, өсирсөн,
Динши дөјир динши.
Истајирсөн, бурахым,
Чыхыб кет өз ишинә?..
(Гујудан Ширин боғут нө'рәси
ешидилір).
- Инсан** — Көр нө дејир Шир ага?
(Шари јамсылајыр).
Чыхсам өкөр гураға,
Парчаларам мөн сөни,
Һеч нәс тапмаз тикәни.
Ај сөн өзүн өлөсөн!
(Инсан мөшәјө бахыр. Филди көрүр.
Гујунун агзын пәләз парчасы илә
өртүб, Баһары чагырыр):
- Баһар** — Баһар, Баһар, һардасан?
Көр көлөн вәр дејәсөн...
Инсан — Атачан, горхурам мөн.
Горхма гызым, көрәрсөн
Бир тој тутум мөн Филө
Инсан ады көлмәсин
Дилинә буллан бөлө.
(Фил, мөғрур-мөғрур, ағыр аддымлар
кәлир. Инсан онун гаршысына
чыгыр).
- Инсан** — Фил гардаш, хөш көлмисән
Фил — Сөјлө мөнө, де бир сөн,
Кимсөн, нөчисән белә,
Баш өјмөјирсән Филө?!
Инсан — Мөн? пөһләзаклар басан
Күчлү Инсанам, Инсан!
Фил — (төөччүблө):
Инсан? Инсан? Сөјлө бир
Ишин, сөнәтин нөдир?
Инсан — Ишим динч јашамагдыр,
Давасыз, галмагалсыз.
Фил — Сөнәтин?!
Инсан — Вағчылыг, бөстанчылыг.
Фил — (фикирли-фикирли):
Аһа!..
Инсан — Ајдын олду мәсәлә,
Суалын јохдур даһа?
Фил — (гөзөблө дејир):
Вар! Мөни сал баша бир,
Сөјлө һардадыр вәзир.
Инсан — Мөн нө шаһ тапыјырам,
Нө дө ки, вәзир,
Инсанам, ел-өбамда
Вәзир-мөзир нө кәзир?

— (әсебиләшпир):

Таныдарам мән сәнә
Вәзирн дә, шаһы да.
Кәрәк баш әйсін мәнә
Инсанын аллаһы да.

— Еј фил, дејирәм јенә,
Һеч һәдә кәлмә мәнә.

— (әсебиләшпир):

Шаһ олан јердә сөјлә,
Нәчисән, кимсән белә?
Баш әјмәјирсән филә.

— Падшаһ олсан да бил,
Мәни горхуја салмағ
Баша кәлән иш дејил.
Күчүм вар, гүдрәтим вар.
Дағ јыхан гүвәтим вар!
Вәзирн дә бурдадыр,
(гујуну көстәрир):

Вәғазачан судалыр...
— Әмр едирәм бу саат.
Чыхар ону ғыраға!

— Инсан әјрәнмәјибдир
Әмр едиб бујурмаға.
Күчүмү кәтирмәсәм
Чыхмаз гујудан вәзир.

— Кет кәтир!
— Тутма дилә,
Ишләдәчәксән һилә.

Горхурам ки, гујунун
Ғапағын ачсан,
Сонра Шири чыхарыб,
Оз мәнәһә гачасан...

— Дејирәм ки, гачмарам.
Күчүнү көстәр көрән!

— Јох, јох еј Фил мән кәрәк,
Јердән бир јығын ип галдырыб
Филә көстәрир):

Сәнә инаным әввәл,
Сонра ачарсан әнкәл...
— (әсебиләшпир):

Ај башы бош, кич инсан,
Нејләјим инанасан?!

— Вах, бу сөзү бәјәндим...
Ичазә версән ниди,
Бу ипләри долајым

Сәнин ајағларына,
— (инанәһә илә дејир):

Багла, бу ип нејләјәр
Филә, чәлләр шаһына!

— (Инсан әлиндәки ғалын иплә Филнн
ајағларыны бағлајыр вә охујыр):

Кәдән кәлмишәм Филә,
Фили тутмушам дилә.
Сән дә теләјә дүшдүн,
Сән дә келәјә дүшдүн.

(Инсан Филнн ајағларыны бағлајанда,
сонра Филә дејир):

Инсан — Инди нечәдир һалын?
Вах, беләчә дә ғалын.

Фил — Тез ол күчүнү көстәр!
Инсан — (күлүр):

Бу саат...
Баһар, Баһар...

Баһар — (кәлир):
Һә... ата...

Инсан — (ајағы бағды Филн көстә-
рир):

Фил — Ғызым, даһа ол раһат...
(ғышгырыр):

Тәләс, јубанма даһа,
Күчүнү көстәр шаһа!

Инсан — Көстәрим бу саат, бил.
Инсана үстүн олмағ.

Сәнин һүнәрин дејил.

(Инсан вә Баһар ағачла Филнн
ајағларына о гәдәр дејүрләр ки,
Фил һалдан дүшүб јерә јыхылып).

Инсан — (Баһара мүрәчкәтлә):
Инди ғызым, нә шаһ вар.

Нә хәбәрчи, нә вәзир.
Мәһсулумуз көрүрсән

Нечә дә бол јетишир.
Филн әјрәдәк ишә.

Одун, мәһсул дашысын
Евимизә һәмнишә.

Ширин верән дәрсини,
Сәрәк отағымыза

Бозумтул дәрисини.

(Түлкү вә Довшан мәнәдән чәлд
чыхырлар. Оларын әлиндә ағ бајрағ
вардыр. Довшан горха-горха Түлкүнүн

далынча кәлир).

Түлкү — Шаһымыз јан үстәдир.
Вәзиримиз чан үстә.

Ғәләт едиб кәлибләр
Гүвәтли инсан үстә.

(Довшанн көстәрир):
Тәслим олурут сәнә.

Һазырығ һәр әмринә.

УШАГЛАРЫН ВӘ ВАЛИДЕЈНЛӘРИН СЕВИМЛИСИ

1947-чи илдән Сов.ИКП үзвү, 44 иллик педагожи иш стажына иялик Мәшди Јусиф ғызы Иманова Кировабад шәһәриндәки В. И. Ленин адына 3 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасында ишләјир.

М. Ј. Иманова ишләдији мүддәтдә вәзифәсинә һәмишә мәс'ульләт һисси илә јанашмыш, ғабағчылығы илә бүтүн һәмкарларында фәргләнмишдир. О, јүксәк мәдәнијјәти вә көзәл әхлағи хүсусијјәтләри илә ушагларын вә валидејнләрин дә дәрин һөрмәтини ғазапмишдыр.

Ишини устасы олан, билијини вә тәҷрүбәсини һәмкарларына ерәтмәкдән јорулмајан М. Ј. Иманова һәм дә фәал ичтимайјәтчидир. О. 1972-чи илдән 1974-чү илә гәдәр Кировабад Шәһәр Халғ Маариф Шөбәси партија тәшкилаты бүросунун катиби олмушдур. Һазирда исә көрпәләр еви-ушаг бағчалары үзрә сијаси тәлиматчыдыр.

Мүнтәзәм сурәтдә өз үзәриндә чалышып идеја-сијаси сәвијјәсини, педагожи усталығыны, артыран, тәлим-тәрбијәнин кәјфијјәтини јүксәлтмәк үчүн бир сыра тәкмилләшдирилмиш үсуллардан бачарыла истифадә едән М. Ј. Иманованын иш јолдашлары бөјүмәкдә олан әсслин һәртәрәфли инкишаф едиб коммунизмә лајиг бир сәвијјәдә итишмәсинә наил олураар. Бу чүр тәшкилатчылыг ишина, кәркин әмәлијнә көрә М. Ј. Иманова Ғырмазы Әмәк Бајрағы ордени вә беш нечә медалла тәлтиф едилмишдир.

Шәкилдә: Кировабад шәһәриндәки 3 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын мүдире М. Ј. Иманова иш јолдашлары арасында (солдан саға дөрдүнчү).

Редаксия һеј'әти:

Ј. Кәримов (редантор), М. Һәмзәјев, Ә. Гәдимбәјова, М. Сәфәров, Ә. Шүкрәров, З. Османов, М. Чаббарова.

Техники редактор вә корректор Валәһ Садыгов.

Чапа имзаланмыш 28/II-1978-чи ил. Кағыз форматы $70 \times 108 \frac{1}{16} = 2,5$.
кағыз вәрәги, 5,0 чап вәрәги, 7,0 шәрти чап вәрәги, 6,5 мүәддиф вәрәги.

ФГ 06533.

Сифәриш 165

Тираж 21.700

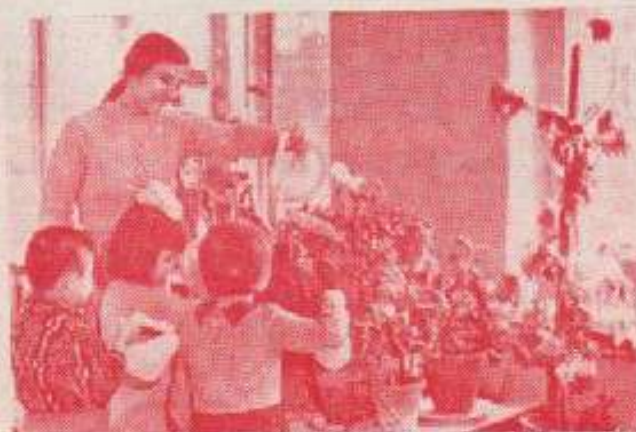
Редаксиянын үнваны: 370000, Бағы, Низами күчәси, 58, телефон: 93-55-82.
Бағы шәһери, «Коммунист» нәшријјатынын мәтбәәси.

ФОТОМУХБИРИН КӨЗҮ ИЛӘ

Башкыың Даңабэјов районундакы Мәрәкәһәң гәсәбәсиндә јерләшән 131 нөм-
 ың ушаклар еви ушаг багчасында балачалары тәрбијәси илә күнүи тәләб-
 ың сәһәсиндә мәшгул олмаг үчүн имканлардан бачарытла истифадә едилір.
 Ушаклар ушаг багчаларына данр тәрбијә програмларындан ирәли кәләп
 ыңфәларә һәм һәмни вәзифәларин һәјәтә кечирилмәси методикасыны өјрәнмәјә
 ың етә кәстәрнр, онлара е'тибар едилән ишнн—бөјүмәкдә олан нәслин һәм-
 ың тәрбијәсинин ләјигинчә јеринә јетирилмәсинә чалышырлар.
 Фотомухбир Ваһид Таһыјев һәмни тәрбијә мүәссәсалариндә олмуш, көр-
 ың фотоларин фотоја алмышдыр. һәмни фотолардан үчү тәгдим едилір.

Ушаклар һәмни ушакларға һәмни
 ыңадир.

Тәбиәти дәрнән сәвән ушаглар онун
 ың нәсләрини горујуб артырырлар.

Бөјүк грунда рәсм мәшғәләси

Мусигися Тофиг Гулијевин,
сөзләри Зейнал Чаббарзаданиндир

МИНКӘЧЕВИР

Ағылларда сөһбәтин бар,
Бөјүк адми, шөһрәтин бар,
Саја кәлмәз гәјмәтин бар. } 2 дөфә.
Минкәчевир, Минкәчевир.

Елэ ишыг верән шөһар,
Сан ишыглы бир күнәшән,
Сәһилә фәхр едир Вәтән, } 2 дөфә.
Минкәчевир, Минкәчевир.

Орта темпдә
mf

А-ғыл-лар да сөһ-бә-тин бар,
Бө-јүк а дым, шөһ-рә-тин бар,
Са-ја кәл-мәз гәј-мә-тин бар,
Мин-кә-че-вир, Мин-кә-че-вир!

НАЧАЛЬНАЯ ШКОЛА И ДОШКОЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

(Сборник методических статей)

ВЫПУСК 1

Приложение к журналу

«АЗЕРБАЙДЖАН МЕКТЕБИ»

Баку — 1978